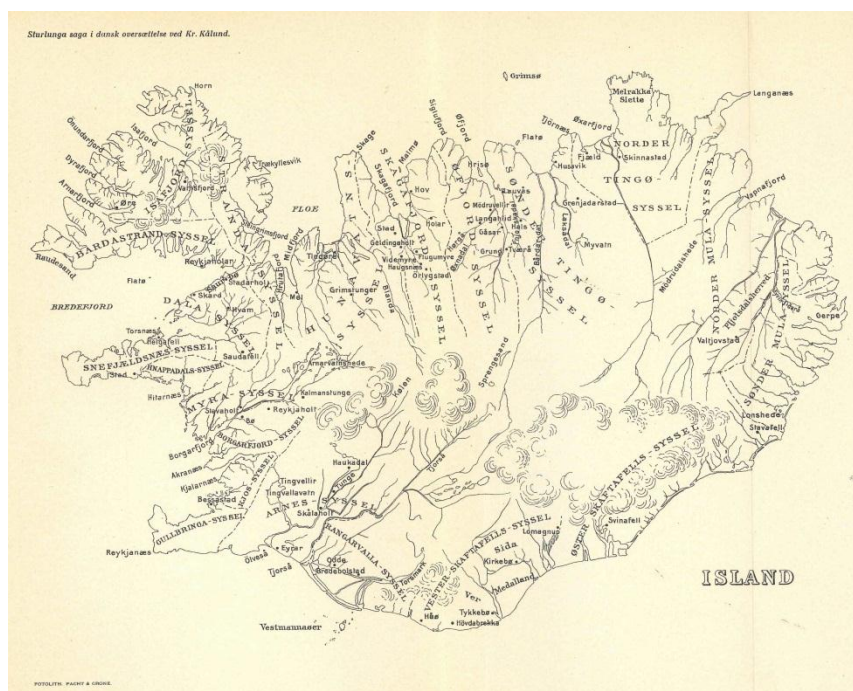

Den islandske presten

Presteembetets utvikling og prestenes innflytelse på Island i perioden ca.1100-1260

av Siri Ovidia Reier Lerdal

HIS4090 - Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

Våren 2012

Innhold

Forord	5
1. Innledning	6
1.1. Tema og problemstilling	6
1.2. Historiografi	7
1.3. Kilder og kildebruk	9
1.3.1. Samtidssagaene	9
1.3.2. Lovene	13
1.3.3. Homiliebøkene	13
1.4. Oppgavens struktur	14
2. Presteembetets religiøse aspekter	16
2.1. Island møter kristendommen	17
2.1.1. De islandske prestenes plass i det kirkelige hierarkiet	17
2.1.2. Det islandske samfunnet og innføringen av kristendommen	19
2.2. Opplæringen av prestene	21
2.2.1. Gudmund får sin presteopplæring	23
2.2.2. Laurentius får sin presteopplæring	25
2.2.3. Kunne de islandske prestene praktisere utenfor landets grenser?	26
2.3. Forkynnelsen	28
2.3.1. Kirkens nye leveregler	28
2.3.2. Forkynnensens form	32
2.3.3. Kirkebygget: kristendommens og forkynnensens base	35
2.3.4. Kirkeårets gang	37
2.4. Forrettelsen av sakramentene og begravelsen	46
2.4.1. Dåpen	46

2.4.2. Ekteskapsinngåelsen.....	49
2.4.3. Skriftemålet, nattverden og den siste olje.....	50
2.4.4. Prestenes ansvar rundt håndtering av døde og forretelsen av begravelser.....	54
2.5. Presten som rollemodell.....	57
2.6. Oppsummering.....	62
3. Prestenes verdslige liv og deltakelse i politikken.....	65
3.1. Prestenes politiske oppgaver.....	66
3.1.1. Påvirket vennskapet prestenes lojalitet til kirken?.....	66
3.1.2. Presten som rådgiver.....	69
3.1.3. Presten som konfliktmegler.....	71
3.1.4. Presten som vitne, talsmann, lovsigemann og voldgiftsmann.....	74
3.2. Prestenes verdslige liv.....	77
3.2.1. Prester, ekteskap og frilleforhold.....	77
3.2.2. Prester, rikdom, eiendomsrett og handel.....	79
3.2.3. Prester og våpenbruk.....	80
3.2.4. Prester med sekulære yrker og verdslige sysler.....	81
3.3. Oppsummering.....	83
4. Prestestandens struktur, status og utvikling.....	85
4.1. Prestenes status og prestandens oppbygning.....	85
4.2. Prestestandens utvikling og identitet.....	96
4.3. Oppsummering.....	105
5. Konklusjon.....	107
Litteraturliste.....	111

Forord

Etter to år med dypdykk i gamle kilder og studier av spennende sekundærlitteratur har resultatet blitt en 100 siders oppgave om et tema som jeg finner stadig mer fascinerende, de tidlige islandske prestene.

Jeg vil gjerne få takke min veileder Jón Viðar Sigurðsson for hans ekspertise og grundige veiledning. Han tok seg tid til lange telefonsamtaler der vi diskuterte temaet for oppgaven, og sendte meg flere eposter med omfattende faglitteraturtips, allerede før jeg hadde kommet inn på masterprogrammet. Han har tatt seg tid til mange veiledninger, og har vært imponerende rask til å svare på henvendelser på epost, noe som har vært til stor hjelp disse to årene. Hans evne til å gi nyttige råd, støtte og struktur i kaotiske perioder har vært uvurderlig i arbeidet med denne oppgaven. Han har også en helt spesiell evne til å inspirere, ikke minst ved bruk av en overhengende trussel om bilvask som straff for sene innleveringer. Det var også Jón som først satte meg på ideen om å skrive om prester, i hans bok *Kristninga i Norden: 750-1200*.

Jeg vil også takke min flotte mann Kristian for hans innsats og tålmodighet de siste to årene. Han har gjort det både enkelt og komfortabelt for meg å bruke tid på denne masteroppgaven. Engasjerte og omsorgsfulle venner og familiemedlemmer har det heller ikke vært noen mangel på, noe jeg setter stor pris på.

Siri Lerdal

Oslo, 25. April 2012

1. Innledning

1.1. Tema og problemstilling

I denne oppgaven, som har tittelen «Den islandske presten. Presteembetets utvikling og prestenes innflytelse på Island i perioden ca. 1100-1260», vil jeg drøfte hvordan prestene utviklet seg fra å være en dårlig organisert gruppe til å bli en stor, mangfoldig og betydningsfull samfunnsgruppe, som ikke bare beskjeftiget seg med religion, men også var involvert i verdslige, og ikke minst politiske, affærer.

På Island ble innføringen av kristendommen vedtatt på alltinget i år 999/1000. For å tilfredsstille begge fraksjoner ble høvdingene enige om en kompromissløsning.

Kristendommen skulle godtas som offisiell religion, men det skulle være lov til å blote til de gamle gudene, sette ut barn for å dø og spise hestekjøtt.¹ Religionsskiftet var en kultur- og åndsomveltning som gikk for seg over flere hundre år, og i denne prosessen spilte prestene en sentral rolle.² Prestene var viktige aktører i det islandske samfunnet, ikke bare når det gjaldt innføringen av den nye religionen, men også på mange andre områder.

Kristendommen var i utgangspunktet en åndelig religion. Livet her på jorden og det verdslige samfunn var av underordnet betydning. Dette synet sto i motsetning til den gamle religionens verdensbilde, der livet på jorden og livet rundt gården sto i fokus. Før kristendommen ble innført eksisterte det ikke noen felles, nasjonal organisering av religionen.³ Den førkristne, norrøne religionen var en folkereligion, noe som vil si at den ikke var basert på læresetninger og tro, men på religiøs praksis, riter og kult. Det norrøne språket hadde ikke noen parallell til vårt ord religion. Det nærmeste vi kommer er ordet *siðr*, som betyr skikk. Under religionsskiftet ble den gamle religionen omtalt som *forn siðr*, gammel skikk. Den nye religionen ble omtalt som *nýr siðr*, den nye skikken. Bruken av disse uttrykkene viser at det var de hellige handlingene og kulten som sto i fokus.⁴ Det førkristne samfunnet hadde ikke noe eget «presteskap» som fungerte som religiøse spesialister på heltid. Høvdingene ledet trolig kulten i hovet, men den religiøse lederfunksjonen var bare en av flere oppgaver de

¹ Jón Viðar Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet: Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden* (Oslo: Pax, 2008), 73.

² Sverre Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge: Tanker, tro og holdninger 1000-1300* (Oslo: Aschehoug, 1998), 81.

³ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 102.

⁴ Gro Steinsland, *Norrøn religion: Myter, riter, samfunn* (Oslo: Pax Forlag, 2005), 267-268.

islandske høvdingene hadde. De var først og fremst politiske ledere.⁵ Da kristendommen ble innført oppsto det derfor en helt ny samfunnsgruppe, prestene.

I kristendommens tidligste fase ble det ikke stilt så store krav til prestene. De praktiserende prestene var få, opplæringen var overfladisk og forpliktelsene begrensede. Etter hvert som kristendommen ble bedre organisert ble opplæringen av både prestene og menigheten grundigere, og forkynnelsen ble bedre strukturert. Presteembetet utviklet seg, og prestenes ansvar og betydning i samfunnet økte. Prestene var snart involvert på de fleste arenaer i samfunnet. Man kan ikke snakke om prestene som en samlet enhet før på 1200-tallet. På siste halvdel av 1100-tallet strammet erkebiskopen og paven grepet om den islandske kirken. Den kirkelige reformbevegelsens innflytelse spredte seg fra Roma til Nidaros, og derfra inn i det islandske samfunnet. Den gregorianske bevegelsens arbeid for å heve de geistliges status og skille dem fra lekmennene bidro til å utvikle en mer definert pretestand, som til slutt ble en del av en egen geistlig identitet.

1.2. Historiografi

Det er få historikere som har viet de islandske prestene spesiell oppmerksomhet. Denne oppgaven er derfor hovedsakelig et kildebasert studie. Et mål med oppgaven har vært å samle og drøfte den spredte informasjonen og litteraturen som finnes om temaet på et sted, for å forsøke å skape et helhetsbilde av presteembetets utvikling og prestenes innflytelse i det islandske fristatssamfunnet. Det nye med min oppgave er nettopp denne samlede fremstillingen. Arbeidet med å studere prestenes liv og samfunnsoppgaver i de gamle kildene har vært en stor og krevende oppgave, og det er fremdeles mye som kan gjøres på området.

Det er mange som har skrevet godt om kristningen av Norden, de nordiske prestene og middelalderens Norge og Island,⁶ men det er meg kjent ingen som har tatt for seg de islandske

⁵ Steinsland, *Norrøn religion*, 280-282.

⁶ I Fridtjov Birkeli sin bok *Hva vet vi om kristningen av Norge? Utforskningen av norsk kristendoms- og kirkehistorie fra 900 til 1200 tallet*, fra 1982, finnes en fin oppsummering av historikere som har skrevet om kristningen av Norge fram til 1982. Noen av historikerne har skrevet om nordiske prester i forbindelse med de temaene de tar for seg. Den tyske rettshistorikeren Konrad Maurer, den danske kirkehistorikeren A. D. Jørgensen, Edvard Bull, hans elev Andreas Holmsen, Henry Goddard og rettshistorikeren Gudmund Sandvik har alle skrevet om prester i forbindelse med ganske ulike temaer de siste to århundrene, men ingen har skrevet spesielt om de islandske prestene. Etter 1982 er det også mange historikere som har skrevet om prester i samleverk, oppslagsverk og i bøker som tar for seg middelalderens Norge og Island. Jeg har funnet nyttig og god informasjon om prester i bøker av Sverre Bagge, Per Sveeas Andersen, Fridtjov Birkeli og Hans Emil Lidén. Det finnes også gode samleverk og oppslagsverk som inneholder informasjon om de islandske prestene, blant annet

prestene som hovedtema i en bok, avhandling eller artikkel. Noen få har skrevet om prestene på Island i forbindelse med et bredere tema. Under vil jeg nevne den sekundærlitteraturen jeg har hatt god nytte av i arbeidet med oppgaven.

Det var i Jón Viðar Sigurðssons bok, *Kristninga i Norden: 750-1200*, jeg først fikk ideen til oppgavens tema. Han skriver at en av de mange oppgavene som venter er et studie av prestene i Norden. Det finnes en rekke studier av misjonærene i Norden, men prestene har ikke vekket like stor interesse, selv om de med rette kan kalles nøkkelpersoner i kristninga av Norden.⁷

Orri Vésteinssons bok, *The Christianization of Iceland: Priests, Power and Social Change 1000-1300*, har vært uvurderlig i diskusjonen rundt prestenes status og prestandens identitetsutvikling i kapittel fire i denne oppgaven. Boken inneholder et helt kapittel dedikert til de islandske prestene, noe jeg ikke har funnet noen andre steder. Vésteinsson mener at mangelen på prester på 1000-tallet er bakgrunnen for en bestemt paragraf i kristendomsboken i den gamle islandske loven *Grágás*, som beskriver hvordan kirkeiere kunne ta til seg unge gutter og lære de opp til å bli prester. Han skriver om hvordan høvdingeprestene på 1100-tallet overtar for et lite antall misjonærprester, og hvordan disse høvdingenes maktsuksess inspirerer den islandske middel- og overklassen til å benytte seg av presteembetet for å heve sin posisjon i samfunnet. Han argumenterer for at høvdingene på et tidspunkt ikke lenger har behov for å bli sett utføre prestelige handlinger for å beholde sin makt, og at det da oppstår et behov for profesjonelle prester. Han mener at den islandske geistligheten på 1100- og 1200-tallet generelt sett var mer opptatt av sin sekulære status enn sin status som geistlige, men at det på begynnelsen av 1200-tallet oppsto en liten, men betydningsfull, gruppe prester som bygget seg en karriere basert på sin identitet som geistlige. Dette bidro til utviklingen av en egen geistlig identitet på Island. Han mener at disse prestene ville ha støttet erkebiskopenes arbeid for kirkens uavhengighet fra de verdslige lederne, og utviklingen av en egen prestand som skilte de geistlige fra lekmennene. Etter å ha studert de gamle kildene vil jeg si meg enig med Vésteinsson. Min diskusjon av disse temaene er basert på hans synspunkter, med illustrerende eksempler fra de gamle kildene.

Jón Viðar Sigurðssons bok, *Det norrøne samfunnet: Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*, har jeg benyttet igjennom hele oppgaven for informasjon om Nordens prester, det

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder og Medieval Scandinavia: An Encyclopedia. Oddmund Hjeldes bok, *Norsk preken i det 12. århundre: Studier i Gammel norsk homiliebok*, har jeg benyttet i diskusjonen rundt forkynnelsen og homiliebøkernes prekener. Jeg har først og fremst benyttet meg av hans kapittel om kristendomsforkynnelsen i Norden i tidlig middelalder, og hans grundige analyse av homiliebokens prekener.

⁷ Jón Viðar Sigurðsson, *Kristninga i Norden: 750-1200* (Oslo: Det Norske Samlaget, 2003), 114.

islandske samfunnets utvikling, den norrøne kulturen, de islandske kildene, kristendommens ritualer og sakramenter og den islandske kirkens struktur. Sigurðsson skriver om prestene som en del av et studie av det norrøne samfunnet. Når det gjelder de islandske prestene skriver han om hvordan de fungerte som nøkkelaktører i kristningsprosessen, og om hvordan man på Island kunne benytte en prestegrad for å opprettholde sin sosiale posisjon. Han er den første som har presentert hele det norrøne områdets historie samlet. I boken diskuterer han den norske høvding- og kongemaktens betydning for, og innflytelse over, Island og de andre Vesterhavsoyene. Han viser hvordan den norske vikingtidens særpreg formet samfunnsutviklingen på blant annet Island, hvordan det norrøne samfunnets maktstruktur utviklet seg fra høvdingmakt til konge og kirkemakt, og hvordan Norge var midtpunktet i det norrøne samfunnet. Boken gir en god oversikt over Norges avgjørende innflytelse over øyene i vest.

Det er altså få som har skrevet direkte om de islandske prestene. I denne oppgaven har jeg samlet og anvendt den informasjonen som finnes om temaet. I tillegg har jeg studert hva de gamle kildene kan fortelle oss om prestenes liv, virke og funksjoner i samfunnet.

1.3. Kilder og kildebruk

De viktigste kildene til de islandske prestenes tidligste historie er samtidssagaene, lovene og homiliebøkene. Disse kildene utgjør grunnlaget i min diskusjon av de islandske prestene. Under vil jeg omtale de kildene som har vært viktigst i arbeidet med denne oppgaven.

1.3.1. Samtidssagaene

Dersom en saga kan karakteriseres som en samtidssaga innebærer det at sagaforfatteren skildrer hendelser fra sin egen samtid, eller baserer informasjonen på samtidige skriftlige nedtegnelser eller muntlige øyenvitneberetninger.⁸ Hendelsene i en samtidssaga fremstår derfor som mer troverdig enn hendelsene som er beskrevet i en fortidssaga. Samtidssagaenes historier utgjør kjernen i mine drøftinger om utdanningen av prestene, og om prestenes religiøse plikter og verdslige gjøremål.

⁸ Knut Helle, *Norge blir en stat: 1130-1319: Handbok i Norges historie: bind 1 del 3*. (Oslo: Universitetsforlaget, 1974), 15.

Den sagaen jeg har benyttet mest er den islandske *Sturlunga saga*. Denne sagaen, som egentlig er en samling av sagaer som beskriver de politiske hendelsene på Island fra begynnelsen av 1100-tallet til slutten av 1260 årene, er en gullgrube i forhold til de andre samtidssagaene når det gjelder informasjon om de norrøne prestene, og er grunnen til at vi vet mer om de islandske prestene enn vi vet om de norske.

Sturlunga saga er ikke gjenfortalt fra slekt til slekt, for deretter å ha blitt skrevet ned. Den gir oss trolig øyenvitners beretninger av det som har skjedd. En mengde uvesentlige detaljer og et mangfold av bipersoner bevart.⁹ Dette er svært heldig i forbindelse med denne oppgaven, i og med at de fleste prestene som blir nevnt i sagaene er bipersoner. *Sturlunga saga* er ansett som en meget pålitelig kilde på grunn av det korte tidsrommet mellom sagaenes begivenheter og nedskrivningen av hendelsene, som spenner fra 20 til 70 år. *Islendinge saga*, som er *Sturlunga sagas* mest omfangsrike saga, ble skrevet ned mellom 1264 og 1284, altså kun 10-60 år etter hendelsene fant sted. *Sturlunga saga* ble trolig skrevet ned for et samtidig publikum, som kjente til stedene, hendelsene og familiene som ble omtalt. Folk ville ha reagert på mangel på viktige detaljer eller en forvrengning av hendelsene.¹⁰

Man må selvfølgelig huske på at sagaforfatterne kan ha hatt sine egne meninger om det som skjedde, og man har ingen garanti for at ikke forfatterne kan ha funnet på deler av historiene. Alle observasjoner og tolkninger er subjektive. Man kan ikke anse den informasjonen man finner i sagaene som fakta. Allikevel må man tørre å diskutere det materialet man har tilgang til, med kildekritiske briller. Under vil jeg gi en oversikt over de sagaene som finnes i *Sturlunga saga*. Alle sagaene er benyttet i diskusjoner i oppgaven.

Rundt år 1300 bodde lagmannen Tord Narveson i det vestlige Island. Hans far var igjennom vennskap nært knyttet til den høyt ansette lagmannen, historiske forfatteren og skalden Sturla Tordsson, som skrev *Håkon Håkonssons saga* og *Magnus Håkonssons saga*. Det er antatt at Tord Narveson satte sammen dette omstendelige og detaljerte kildeskriftet til Islands historie i fristatens tid. Skriftet fikk senere sitt navn etter den slekten som gav tidsrommet sitt preg, Sturlungene. Det er så godt som sikkert at bearbeidelsen har foregått på Skard rundt 1300, av et medlem av Narvesønnes slekt, skriver Kristian Kålund (1844-1919) i forordet til den danske oversettelsen av *Sturlunga saga* fra 1904. Bearbeideren har hatt tilgang til en saga som

⁹ Kristian Kålund, *Sturlunga Saga i dansk oversættelse*, Bd 1, overs. Kristian Kålund. (København og Kristiania: Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag, 1904), XII.

¹⁰ Jón Viðar Sigurðsson, *Goder og maktforhold på Island i fristatstiden* (Bergen: Historisk Institutt, Universitetet i Bergen, 1993), 13.

antakeligvis var etterlatt fra Sturla Tordsson, og som fortalte om hva som hendte på Island i årene 1200-1242. Dette verket har av bearbeideren fått navnet *Islendinge saga*, og er kjernen i *Sturlunga saga*.¹¹

Sturlunga saga begynner med en beretning fra Skard, om landnåmsmannen Geirmund Helskind. Deretter går historien videre til å fortelle om konflikten mellom høvdingene Torgils og Havlide, som på begynnelsen av 1100-tallet er hovedaktører i de politiske konfliktene på Island. Med *Torgils og Havlides saga* ender det fredelige hundreåret 1030-1130. Den neste sagaen, *Hvam-Sturlas saga*, forteller om Torgils sønner. Hovedpersonen, Hvam-Sturla, er sturlungeslektens stamfar, og er i denne sagaen en representant for den nyere tid. Ved egenkjærlighet, klokhet og kald beregning skaffer han seg makt og innflytelse.¹² Sagaen tar for seg årene 1148-1183.¹³ Deretter flettes sagaene om Gudmund Areson og Gudmund Dyre sammen, og skiller *Hvam-Sturla saga* fra *Islendinge saga*. *Sagaen om Gudmund den gode som prest og Gudmund Dyre* tar for seg årene 1161-1202, og er annalistisk fortalt. Den delen av sagaen som dreier seg om Gudmund den gode forteller om hans prestetid og yngre år, og er veldig interessant i forbindelse med denne oppgaven ettersom den forteller oss om utdanning av prester. I delen om Gudmund Dyre får vi høre om hans stridigheter med naboen Onund Torkilsson.¹⁴

Islendinge saga er den femte sagaen i *Sturlunga saga*, og gir et kronologisk velordnet innblikk inn i 1200-tallets Island. Sagaen begynner i 1185 og slutter med året 1242. Det er denne delen av *Sturlunga saga* som tilskrives Sturla Tordsson.¹⁵ Sagaen forteller oss mye om den politiske situasjonen i landet. I syd var Odde slekten viktigst. Odde gård i Ragnarvalla syssel nedstammet fra Jon Loftsson, og slektens overhode var Sæmund Jonsson. Slekten anseelse tapte seg da Sæmund kun etterlot seg uekte barn. Haukdølene stammet fra den første biskopen i Skálholt, og slekten fikk sitt navn etter den nordliggende gården Haukadal. Torvald Gissursson var den mektigste mannen, og var far til den senere kjente Gissur jarl. På Vestlandet vokste Sturlungene raskt fram. Sturlungene var Hvam-Sturlas vidt forgrenede ætt. Hans hadde tre sønner; Tord, Sighvat og Snorre. Sturlungene fremstår som en hensynsløs slekt som var sterkt preget av maktbegjær. Slekten hadde en stor del av ansvaret for samtidens uheldige politiske utvikling. Tord holdt seg i hjemtraktene, Snorre flyttet til Reykjaholt på

¹¹ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:III.

¹² Kålund, *Sturlunga saga*, 1:III-IV.

¹³ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:57.

¹⁴ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:V.

¹⁵ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:210. Note 1.

grensen av Syd- og Vestlandet og Sighvat flyttet til Nordlandet. I nord var Skagafjörður hjemmet til den mest ansette slekten. Kolbein Tumeson, hans bror Arnor Tumeson og Arnor sin sønn Kolbein (kalt Kolbein unge) var de mektigste personene i slekten. Østlandet ble ytterst sjeldent dratt inn i sturlungtidens feider, men det er det Svinfellingene fra gården Svinafell som trer sterkest frem.¹⁶

Tord kakales saga forteller så videre om hva som hendte på Island fra 1242 til 1250. Grunnen til Tords tilnavn «kakale», som antakelig betyr djevel, kjennes ikke.¹⁷ Deretter følger *Svinfellingene saga*, som er en innskutt fortelling om striden mellom Sæmund Ormsson og Ogmund Helgesson. Dette er trolig en selvstendig saga fra det sydøstlige Island.¹⁸ Etter *Svinfellingene saga* kommer et kort avsnitt av en saga om Gissur Torvaldsson, som har fått navnet *Gissurs saga*.¹⁹ *Torgils skardes saga*, den siste sagaen i *Sturlunga saga*, handler om sturlungen Torgils. Han var sønn av Hvam-Sturlas sønn Bødvar. Det medfødte hareskåret gav ham tilnavnet «skarde». I denne sagaen er mye av teksten tillegg som ble lagt til på midten av 1400 tallet.²⁰

I tillegg til *Sturlunga saga* har jeg først og fremst benyttet meg av sagaen om Laurentius Kálfsson, *Laurentius saga*. I 1267, få år etter den islandske fristaten ble en del av Norgesveldet, ble Laurentius Kálfsson født. Hans liv er dokumentert av hans elev Einar Haflidason. Laurentius, som senere i livet ble biskop, var en dominant skikkelse i tidens kirkelige konflikter, men det som er av interesse i denne oppgavens sammenheng er de første sidene av sagaen, som forteller oss om hans presteutdannelse.²¹ Laurentius fikk sin utdanning utenfor det begrensede tidsrommet denne oppgaven omhandler, ettersom han er utdannet på slutten av 1200-tallet. Allikevel mener jeg at sagaen er relevant for denne oppgaven. Presteutdannelsen kan ha endret seg litt etter at Island ble en del av Norgesveldet, men som vi skal se viker ikke Laurentius sin utdanning så mye fra den utdannelsen Gudmund fikk på siste halvdel av 1100-tallet. Jeg mener historien om Laurentius sin utdanning er verdt å ta med seg i diskusjonen rundt utdanningen av prester.

¹⁶ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:V-VI.

¹⁷ Kristian Kålund, *Sturlunga Saga i dansk oversættelse*, Bd 2, overs. Kristian Kålund. (København og Kristiania: Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag, 1904), 1. Note 1.

¹⁸ Kålund, *Sturlunga saga*, 2:97. Note 1.

¹⁹ Kålund, *Sturlunga saga*, 2:121.

²⁰ Kålund, *Sturlunga saga*, 2:125. Note 1.

²¹ Einar Haflidason, *Life of Laurence: Bishop of Hólar*, overs. Oliver Elton (London: London Rivingtons, 1890), V-VI.

1.3.2. Lovene

Når det gjelder lovene har jeg hovedsakelig benyttet meg av kristendomsbolken i den gamle islandske lovboken *Grágás*.²² Jeg har studert lovene for å finne bestemmelser som kan fortelle noe om hvordan omverdenen skulle forholde seg til prestene, og hvordan prestene skulle forholde seg til resten av samfunnet. Fra lovbestemmelsene kan man lære mye om prestenes status og plikter.

Grágás har vært viktig i diskusjonen rundt prestenes plikter, kirkeårets messer og prestenes status. Loven er bevart i to hovedhåndskrifter. *Konungsbók* ble skrevet ned etter 1250. *Staðarhólsbók* er skrevet ned mellom 1260 og 1270. *Konungsbók* inneholder bolker som ikke finnes i *Staðarhólsbók*, og i *Staðarhólsbók* finnes det paragrafer som mangler i *Konungsbók*. Det er store ulikheter i de to håndskriftene, også når det gjelder innholdet og formuleringer i paragrafene, og de har ulik disposisjon av bolker og bestemmelser. Forskerne er enige om at det ikke finnes noen direkte forbindelse mellom de to skriftene, men at begge stammer fra en felles og tidligere original. Det er også enighet om at *Grágás* er en privat lovsamling, og en rettsbok. Forfatningsparagrafene i *Grágás* er de viktigste kildene vi har til perioden 930-1118. Islands historie i denne perioden har derfor blitt forfatningshistorie.²³

1.3.3. Homiliebøkene

I middelalderen foregikk gudstjenestene og liturgien ofte på latin. En rekke latinske prekener, også kalt homilier, ble allikevel oversatt til norrønt mål. Det ble også laget nye prekener som tok utgangspunkt i utenlandske versjoner, men som var tilpasset norske forhold.²⁴

Homiliebøkene er historiske dokumenter av stor verdi. Jeg har benyttet homiliebøkene i diskusjonen rundt prestenes religiøse oppgaver. Fra prekensamlingene kan man lære mye om den praktiserende prestens hverdag.

²² Jeg har også benyttet den gamle norske lovboken *Gulatingslovi* et par steder i teksten. Spesielt interessant for min oppgave er paragraf K15 i kristendomsbolken i denne loven, som omtaler prestenes status. Jeg benytter denne paragrafen til å påpeke hvordan de islandske prestene skilte seg ut fra Norge og resten av Norden på dette området.

²³ Sigurðsson, *Goder og maktforhold på Island i fristatstiden*, 13-14.

²⁴ Per Sveaas Andersen, *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130* (Oslo: Universitetsforlaget, 1995), 23.

Gammel norsk homiliebok er den eldste tilnærmet fullstendige boken på norsk språk som er bevart fra middelalderen. Boken finnes i et pergamenthåndskrift som den islandske samleren Arni Magnusson fant i Norge på begynnelsen av 1700-tallet. Han tok skriften med til København, hvor den nå utgjør *Codex 619 4°* i den Arnemagnæanske samling. Håndskriftet kan dateres til rundt år 1200. Loven er ganske sikkert skrevet ned før år 1220. Prekenene er imidlertid avskrifter av tekster som kan være mye eldre. Samlingen av prekenes representerer derfor trolig 1100-tallets kirkelige litteratur i Norge.²⁵

Den islandske homilieboken blir også kalt den stockholmske, ettersom håndskriftet finnes i det Kungliga Biblioteket i Stockholm. Den er nært beslektet med den norske homilieboken, noe som viser at det ikke var uvanlig med slike prekenhåndbøker på denne tiden. De to homiliesamlingene inneholder 11 prekenes som er tilnærmet identiske.²⁶ En del av homiliebøkernes prekenes inneholder språkformer som hadde opphørt i god tid før år 1200. På det grunnlaget kan man anta at noe av stoffet stammer fra første halvdel av 1100-tallet. Praktisk talt hele innholdet i homiliebøkene er hentet fra utenlandske homiliesamlinger.²⁷

1.4. Oppgavens struktur

Foruten innledningskapittelet og konklusjonskapittelet består oppgaven av tre kapitler. I kapittel to, *Presteembetets religiøse aspekter*, vil jeg kort ta for meg innføringen av kristendommen på Island og de islandske prestenes posisjon i det kirkelige hierarkiet. Jeg vil deretter drøfte opplæringen av prestene, forkynnerrollen og de mange praktiske religiøse oppgavene som fulgte med presteembetet. Ved å studere forkynnelsen og sakramentene kan vi lære mye om hva prestene lærte bort til menigheten, og i tillegg få et godt inntrykk av hva prestene selv lærte da de fikk sin presteopplæring. I kapittel tre, *Prestenes verdslige liv og deltakelse i politikken*, vil jeg studere de samfunnsoppgavene prestene hadde som ikke var av religiøs art. Mange av prestenes gjøremål var politiske. Jeg vil også studere prestenes sekulære liv, og hvorvidt presteordinasjonen fikk innvirkning på hvordan de kunne leve sine liv. I kapittel fire, *Prestestandens struktur, status og utvikling*, vil jeg diskutere de islandske prestenes status, prestandens struktur og utvikling, og hvordan prestene etter hvert utviklet en egen geistlig identitet som skilte dem fra lekmennene. Målet med denne oppgaven er å gi

²⁵ Oddmund Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre: Studier i Gammel Norsk Homiliebok* (Oslo: Universitetet i Oslo, 1990), 1.

²⁶ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 2.

²⁷ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 9-14.

et innblikk i de islandske prestenes liv, plikter og gjøremål, presteembetets og prestandens utvikling, og prestenes innflytelse på Island i perioden ca. 1100-1260.

2. Presteembetets religiøse aspekter

Som nevnt i innledningen fantes det ikke noen felles, nasjonal organisering av den norrøne religionen, men etter at kristendommen ble innført ble kirken en del av alle viktige sosiale anledninger. Kirken fikk dermed en samfunnsoppretholdende funksjon. Kirken utviklet egne ritualer for å passe på at folks jordiske behov ble dekket. Tienden ble presentert som en betaling til Gud for at jorden var fruktbar, og dersom den ikke ble betalt risikerte man uår. Helgenfestene ble knyttet til dagliglivet ved at de ble merkedager i jordbruksåret. Kristendommen tok over den gamle religionens oppgaver ved å sørge for fruktbarhet og ved å opprettholde samfunnsordenen. Kirken erkjente at det fantes en rekke ritualer og midler som kunne påvirke naturen, fremme jorden og menneskenes fruktbarhet, helbrede sykdommer og føre menneskene til frelse. Gud hadde selv gitt menneskene slike midler. De viktigste midlene var de syv sakramentene: dåpen, konfirmasjonen, ekteskapet, skriftemålet, nattverden, den siste olje og prestevigselen. Sakramentene skulle følge menneskene gjennom livet, og hjelpe dem i kampen mot synden.²⁸

Prestene hadde mange plikter og ansvarsoppgaver av religiøs art. Det var prestene som forvaltet kunnskapen om den nye religionen, og som hadde den fremste kjennskapen til universet og menneskenes plass i det. Det var prestenes oppgave å formidle denne kunnskapen til menigheten, men først og fremst skulle de informere folk om de nye helligdagene, normene, skikkene og ritualene. I dette kapittelet vil jeg først se kort på Islands møte med kristendommen, og de islandske prestenes plass i det kirkelige hierarkiet. Deretter vil jeg diskutere den informasjonen vi har om opplæringen av prestene, og prestenes rolle som lærere for yngre prester. Jeg vil drøfte prestenes plikter som forkynnere ved å se på hva de lærte bort til menigheten, gangen i kirkeåret og innholdet i prekenene de benyttet i forkynnelsen. Deretter vil jeg se på de religiøse sakramentene, og undersøke hvordan og i hvilke tilfeller prestene forrettet disse. Til slutt vil jeg se på prestens funksjon som rollemodell for menigheten.

²⁸ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 102-105.

2.1. Island møter kristendommen

Religionsskiftet gikk uvanlig fredelig for seg, og den videre innføringen av kristendommen var også en fredelig prosess. Den unike islandske samfunnsstrukturen, med den effektive voldgiften og det innfløkte politiske og sosiale vennskapsnettverket, var grunnen til at religionsskiftet gikk så rolig for seg. Etter kristendommen var offisielt innført var det prestenes ansvar å etablere den nye religionen blant befolkningen. De tidligste prestene hadde generelt sett lav status og befant seg nederst på kirkens rangstige, men på Island var situasjonen litt annerledes, som vi skal se under.

2.1.1. De islandske prestenes plass i det kirkelige hierarkiet

Øverst i det internasjonale kirkelige hierarkiet satt paven, med sete i Roma. Erkebiskopene sto direkte under paven i rang. Biskopene ble valgt, styrt og straffet av erkebiskopen, og det var biskopene som igjen ordinerte og kontrollerte prestene. Det eksisterte ingen klart definert grense mellom munk og prester. De fleste munkene var ordinert til prester, noe som vil si at de kunne gjøre prestedtjeneste for lekfolk. Noen munk fikk presteembeter, og prestene kunne bli klosterledere. Kvinner kunne ikke ordineres, eller inneha høyere stilling i det kirkelige hierarkiet enn abbedisse.²⁹

Presteordinasjonen var et sakrament som påførte presten en *character indelebilis*, et uutslettelig merke, som fulgte ham helt inn i døden. Ordinasjonen konstituerte skillet mellom geistlige og lekfolk. Munk og nonne var en religiøs elite i kraft av det de gjorde, og ved oppfyllelse av løftene. Prestene var en religiøs elite i kraft av det de var blitt igjennom sin vigsling, og dermed forestilte man seg prestene mer ugjenkallelig preget av sin hellige stand enn nonne og munk uten prestevigsling.³⁰

Biskopen var en slags fyrste innenfor sitt bispedømme, og hadde ansvar for forvaltning av bispedømmets gods på en slik måte at det tjente til kirkens beste. Biskopen hadde i praksis ikke noen direkte høyere myndighet han måtte avlegge regnskap til, så det var vanskelig å gripe inn dersom han misbrukte sin makt. Prestene hadde strengere vilkår. De sto under

²⁹ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 156-160.

³⁰ Tarald Rasmussen og Einar Thomassen, *Kristendommen: En historisk innføring* (Oslo: Universitetsforlaget, 2000), 169-170.

biskopens direkte kontroll. Dersom prestene var ulydige mot biskopen ble de straffet, og dersom de brøt sine plikter måtte de betale bøter til biskopen.³¹

Det finnes lite informasjon om de tidligste praktiserende prestene på Island, men på basis av misjonærenes virke kan vi regne med at antallet lokale prester steg utover 1000-tallet. Det er også sannsynlig at det virket en del utenlandske prester i landet i den tidligste kristne perioden.³² Vi har ikke noe kildemessig grunnlag for å tro at det eksisterte et stort antall geistlige på Island før ut på 1100-tallet.³³ Den store europeiske kirkebyggingsperioden varte fra midten av 1000-tallet til midten av 1200-tallet, med vekt på 1100-tallet.³⁴ Sannsynligvis var dette tilfellet også på Island. Da kirkebyggingen eskalerte oppsto det et behov for flere prester, og antallet lokale prester økte. Mange av de islandske høvdingene tilpasset seg raskt den nye religionen, og sikret seg maktposisjoner innenfor dens rammer.³⁵ Ettersom høvdingene viste interesse for presteembetet eksisterte det sannsynligvis ikke allerede et stort antall prester av lavere byrd. Dersom det allerede fantes mange prester fra de lavere samfunnslagene ville trolig ikke høvdingene latt seg ordinere til prester.³⁶ Det forhold at mange høvdingar ble prester i kristendommens tidligste fase gjør det sannsynlig at presteembetet tidlig fikk en høy status på Island. Det fantes imidlertid store sosiale forskjeller innad i pretestanden, og på Island var alle sosiale lag representert. De fleste høvdingeprestene var trolig ikke praktiserende prester, og det er sannsynlig at det fra begynnelsen av også fantes prester fra lavere sosiale lag.³⁷

Med unntak av nonner, munkar uten prestevigsel og prestelæringer med vigsel av lavere grad hadde prestene den laveste posisjonen i det kirkelige hierarkiet. I praksis kunne situasjonen allikevel se annerledes ut, noe Island er et godt eksempel på. Island lå i kirkens nordligste periferi, og det var derfor vanskelig for kirken i Roma å ha fullstendig kontroll over landets geistlige. Å kontrollere prestene var nok spesielt vanskelig på Island, ettersom mange av landets prester var verdslige høvdingar. Nettopp dette gjør at Island havner i en spesiell posisjon når det gjelder prestenes makt. Den islandske kirkeorganisasjonen var egenkirkevesenet, noe som innbar at det som regel var høvdingene som eide kirkene, og det var kirkeeeierne som satte prester til kirkene, så i praksis var det høvdingene som kontrollerte

³¹ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 85.

³² Orri Vésteinsson, *The Christianization of Iceland: Priests, power and social change 1000-1300* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 77.

³³ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 37.

³⁴ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 151.

³⁵ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 102.

³⁶ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 37.

³⁷ Sigurðsson, *Kristninga i Norden*, 59.

religionsutøvelsen. Ettersom mange høvdinger også var prester kan man si at det i visse tilfeller var prestene som kontrollerte religionsutøvelsen. Høvdingene kontrollerte også valget av landets to biskoper, noe som gav dem en viss makt over biskopene. Den biskopen som ble valgt følte antakelig at han sto i gjeld til de høvdingene som hadde fått ham valgt.³⁸

Den kirkelige reformbevegelsen, den gregorianske bevegelsen, ble etablert av pave Gregor VII (pave 1073-1085).³⁹ Det var også han som fikk størst betydning for investiturstriden, som var en strid mellom paven og keiseren om hvem som skulle ha retten til å utnevne biskoper. Striden endte i Wormskonkordatet i 1122, der det ble avgjort at paven skulle innsette biskopene i siste instans. Pave Gregor VII gjorde kirkens reformarbeid til en kampsak. Han mente at kirken måtte vende tilbake til sine opprinnelige åndelige oppgaver. Dette skulle gjøres ved å styrke kirkens makt og uavhengighet, og det ble satt stort fokus på å trekke opp grenser mellom de geistlige og de verdslige makthaverne.⁴⁰ Erkebispesetet i Nidaros ble opprettet i 1152/1153. Den viktigste oppgaven erkebiskopen hadde var å sette kirkens reformbud ut i livet og tilpasse den norrøne kirkelige strukturen til den europeiske.⁴¹ Det ble et viktig mål for erkebiskopen å forhindre at de islandske høvdingene lot seg ordinere til prester. På den måten kunne kirken sørge for at biskopene var mektigere enn prestene, og at det europeiske kirkelige hierarkiet ble innført også på Island.

2.1.2. Det islandske samfunnet og innføringen av kristendommen

Det islandske fristatssamfunnet var generelt fredelig i tiden fram til religionsskiftet. Landnåmet var en udramatisk prosess. En av grunnene til at folk ønsket å bosette seg på Island var trolig nettopp et ønske om et fredeligere samfunn. Det finnes bare seks historier i *Landnámabók* som forteller om folk som slåss, eller som hadde planer om å slåss, for å sikre seg jord. Da vikingen Kraku-Hreidar reiste til Island planla han å bruke makt for å skaffe seg land, men da han ankom Skagafjörður syntes de andre landnåmsmennene i området at det var unødvendig å krangle om jord i et så tynt befolket land. De gav ham derfor et stykke land, og med det endte den planlagte feiden.⁴²

³⁸ Sigurðsson, *Kristninga i Norden*, 36.

³⁹ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 85.

⁴⁰ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 161.

⁴¹ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 147.

⁴² Jón Viðar Sigurðsson, Berit Gjerland og Gaute Losnegård, *Ingólfr: Norsk-islandsk hopehav 870-1536* (Førde: Selja Forlag, 2005), 121.

Etter en langvarig kontakt med den kristne omverdenen, og en kort misjonsfase, oppsto det to religiøse fraksjoner i landet. På alltinget i år 999/1000 ble islendingene enige om å sette saken i voldgift, og lot dermed høvdingen Torgeirr Ljosvetningagodi avgjøre hvilken religion Island skulle praktisere. Torgeir bestemte at religionen i landet skulle være kristendommen. For å tilfredsstille de som ønsket den gamle religionen som landets religion ble det gjort noen unntak. Det var tillatt å spise hestekjøtt, sette ut barn for å dø og blote i stillhet. En faktor i den raske avgjørelsen om et religionsskifte kan ha vært at Olav Tryggvason hadde tatt sønnene til noen av de mektigste høvdingene i landet som gisler, mest sannsynlig for å tvinge islendingene til å gå over til den nye troen.⁴³ På grunn av de sterke båndene mellom Norge og Island var det viktig for høvdingene å ha et godt forhold til kongemakten. Et godt forhold til den norske kongen førte også til en høyere anseelse på Island.⁴⁴

Det islandske samfunnet benyttet først og fremst voldgift og direkte forhandlinger for å avvikle konflikter. Det å la en tvist gå til voldgift innebar at partene ble enige om at en eller flere voldgiftsdomsmenn, som fungerte som private dommere, skulle avgi en voldgiftskjennelse. De skulle avsi sin dom på basis av rimelighet, og var ikke bundet av formalistiske bevisregler. Det viktigste var at partene ble forlikte, og at konflikten ble fredelig avviklet. Voldgiften gav begge partene en mulighet til å trekke seg ut av kritiske og farlige situasjoner med æren i behold.⁴⁵

Høvdingene hadde et pragmatisk forhold til religion. Religionsskiftet var en strategisk og politisk avgjørelse. Det faktum at de fleste landene Island hadde kontakt med var kristne hadde nok noe å si for avgjørelsen. Island kunne risikere å bli utstøtt av fellesskapet dersom landet ikke tok til seg kristendommen. Høvdingene hadde ingen ideologiske grunner til å ønske et religionsskifte. Kirken kunne ikke tilby en ideologi som rettferdiggjorde deres maktposisjon slik som for kongemakten i Norge, men så lenge høvdingene hadde reelt herredømme over kirken var den allikevel med på å legitimere deres makt. Istedenfor å være ledere av kulten var de nå beskyttere av den nye religionen.⁴⁶

Det var usannsynlig at avgjørelsen om hvilken religion landet skulle praktisere ville ende i en religiøs splittelse eller religionskrig, først og fremst på grunn av alle båndene som knyttet de

⁴³ Sigurðsson, Gjerland og Losnegård, *Ingólfr*, 187.

⁴⁴ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 73.

⁴⁵ Jón Viðar Sigurðsson, «Forholdet mellom verdslig og religiøs makt på Island i fristatsperioden» i *Myte og ritual i det førkristne Norden: Et symposium*, red. av Jens Peter Schjødt (Odense: Odense Universitetsforlag, 1994), 131.

⁴⁶ Sigurðsson, Gjerland og Losnegård, *Ingólfr*, 187.

to stridende gruppene til hverandre.⁴⁷ Det islandske vennskapet var et intrikat nettverk av sosiale og politiske forpliktelser. Island var i tillegg et nytt land, der innbyggerne hadde ulike religiøse bakgrunn. De fleste islendingene hadde hedensk tro, men de hadde forskjellig kulturpraksis, noe som kan ha gjort motstanden mot kristendommen vanskelig å organisere.⁴⁸

Etter kristendommen ble vedtatt fulgte den videre kristningen av landet et europeisk mønster. Først ble landets mektigste menn kristnet, deretter folk flest. På grunn av vennskapsbåndene var kristningen av samfunnets toppsjikt en forutsetning for at den nye religionen skulle bli godtatt. Bøndene fulgte i høvdingenes fotspor.⁴⁹ Fordi høvdingene kontrollerte vennskapet kunne de velge å få kristendommen innført via et enkelt vedtak på alltinget. Ettersom bøndene var tilknyttet høvdingene igjennom vennskapsbånd, skjedde overgangen i tillegg fredelig.

Vi vet altså ikke så mye om de aller tidligste islandske prestene, men fra begynnelsen av 1100-tallet har vi mer kildemateriale å forholde oss til. Etter hvert som kirkebyggingen eskalerte utover 1100-tallet oppsto det et behov for flere prester, noe som førte til at antallet lokale prester økte. Island sto i en unik posisjon i Norden når det gjaldt prestenes status, noe som skyldtes at mange høvdingar lot seg ordinere til prester i kristendommens tidlige fase. Opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros, og den gregorianske bevegelsens innflytelse, fikk konsekvenser for prestene. Den islandske kirken ble knyttet tettere til kirken i Roma. Prestene skulle distanseres fra det sekulære samfunnet og fra verdslige gjøremål. Viktige mål for erkebiskopen var å få slutt på det islandske egenkirkevesenet, hindre høvdingene i å ta presteordinasjoner, sikre geistlighetens selvstendighet i forhold til de verdslige makthaverne og forbedre opplæringen av prestene.

2.2. Opplæringen av prestene

Hvordan presteopplæringen har forgått på Island kan vi anta litt om, takket være sagaene. I den første tiden etter kristendommen ble vedtatt foregikk opplæringen som regel ved de store kirkene. Etterhvert som det ble bygget stadig flere kirker ble opplæringen spredt utover i landet. Prestene gikk som regel i lære hos en eldre sogneprest, og det var ofte sogneprestens

⁴⁷ Sigurðsson, «Forholdet mellom verdslig og religiøs makt på Island i fristatsperioden», 132.

⁴⁸ Sigurðsson, *Kristninga i Norden*, 37.

⁴⁹ Sigurðsson, «Forholdet mellom verdslig og religiøs makt på Island i fristatsperioden», 132.

egne sønner som ble lært opp til embetet. Prestene måtte igjennom en eksamen der de ble funnet skikket i kunnskap og moral før de kunne motta ordinasjonen, men det ble trolig ikke stilt så store krav til prestene på 1000-tallet og det meste av 1100-tallet.⁵⁰

På 1100-tallet, etter erkebispesetet i Nidaros ble opprettet, ble det etablert katedralskoler ved bispesetene i Norge der prestene fikk grundigere utdanning.⁵¹ Ved de islandske bispesetene ble det imidlertid ikke opprettet faste skoler for prester. Vi hører om at biskop Jon Ogmundsson etablerte en skole på Holar på 1100-tallet,⁵² men den ble ikke driftet regelmessig. Det ble grunnlagt 10 klostre i landet før år 1300. Klostrene var få, og de ble opprettet sent.⁵³ Mange steder fungerte klostrene som lærdomssentre for prester og andre geistlige,⁵⁴ men på Island var det ikke vanlig at prestene fikk utdanning i klostrene. Utdanningen var ikke standardisert, og prestene ble først og fremst lært opp av eldre prester i hele fristatsperioden, noe jeg vil illustrere under.

I *Sagaen om Gudmund den gode som prest og Gudmund dyre i Sturlunga saga* får vi høre om hvordan Gudmund Aresson, som senere fikk tilnavnet «den gode», ble lært opp til presteembetet på siste halvdel av 1100-tallet. Hendelsene finner sted et par hundre år etter kristendommen ble innført i landet, noe som vil si at presteopplæringen trolig var en del grundigere da enn den var helt i begynnelsen. *Laurentius saga* gir oss et innblikk i hvordan opplæringen av prester kunne være rundt 100 år senere, altså på slutten av 1200-tallet. Både Gudmund Aresson og Laurentius Kálfsson kom til å bli biskoper senere i livet. Begge guttene ble lært opp av eldre prester i miljøet rundt Holar bispesete, som kanskje var det stedet, og det miljøet, som kom nærmest en skole for prester på Island i fristatsperioden. De aller fleste prestene fikk trolig en mye enklere opplæring. Allikevel fulgte opplæringen et visst mønster, og på Holar hører vi om at flere elever blir lært opp samtidig, og av samme prest. I tillegg til å granske sagaenes bilde av selve presteopplæringen vil jeg se på hva sagaene forteller om prester som fungerte som lærere for yngre elever.

⁵⁰ Sigurðsson, *Kristninga i Norden*, 60.

⁵¹ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 156.

⁵² Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 79.

⁵³ Sigurðsson, Gjerland og Losnegård, *Ingólfr*, 187.

⁵⁴ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 159.

2.2.1. Gudmund får sin presteopplæring

Sagaen om Gudmund den gode som prest og Gudmund Dyre tar for seg årene 1161-1202.

Sagaen forteller at da Are Torgeirsson døde fant hans frender det best å sette hans uektefødte sønn Gudmund til prestelære, ettersom han ikke fikk noe arv etter faren. Ingemund prest, som var Gudmunds onkel, tok ham til seg som fostersønn og underviste ham. Gudmund var meget ivrig, forteller sagaen. Han var en sta og egenrådlig gutt, så hans fosterfar måtte være hard mot ham. Ingemund og Gudmund flyttet mye rund da Gudmund var liten. Da Gudmund var ti år gammel flyttet Ingemund sin husholdning til Vaglar. Her lekte Gudmund mye med sin bror Ogmund, og med mange andre gutter. Uansett hvordan leken begynte, endte den alltid med at Gudmund hadde bispelue, stav og messeklær, og skulle være biskop i leken. Ogmund endte alltid med skjold og våpen, som kriger. Denne leken skulle vise seg å bli sann for begge guttene, legger sagaforfatteren til.⁵⁵

Da Gudmund var 12 år gammel fikk han akolut innvielse av biskop Brand, og ble dermed biskopens medhjelper. Året etter ble han viet til underdegn, og hans oppgave ble å hjelpe degnen. Da han var 14 år fikk han graden messedegn.⁵⁶ Først da Gudmund var 24 år ble han ordinert til prest av biskop Brand. Ingemund gav da Gudmund alle sine mest innholdsrike bøker og en messedrakt i gave, forteller sagaen.⁵⁷

Torgeir var biskop Brand sin sønn og Gudmund sin gode venn. Etter Gudmund ble ordinert til prest dro Torgeir og Ingemund til Norge, der de tilbragte vinteren i Trondheim. Torgeir oppholdt seg hos erkebiskop Eystein, mens Ingemund hadde bolig i byen, og fikk holde gudstjeneste i Jons-kapellet ved domkirken. Ingemund ble igjen i Norge da hans følge dro tilbake til Island, og overtok gudstjenesten i Mariekirken på Stad. Der ble han i to vintre. Erkebiskop Eystein skal ha gitt Ingemund et tilbud om å ta over som biskop etter biskop Jon på Grønland, men Ingemund takket ydmykt nei, forteller sagaen. Den første vinteren Ingemund var utenlands bodde Gudmund hos sin slektning Grim på Hov, der han jobbet som sogneprest.⁵⁸ Torgeir døde etter å ha blitt syk på reisen tilbake til Island. Gudmund tok hans død meget tungt, og skal ha sagt at han følte seg som et helt annet menneske etter denne

⁵⁵ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:123-124.

⁵⁶ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:125.

⁵⁷ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:136.

⁵⁸ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:136.

hendelsen. Gudmund dedikerte fra da av sitt liv til harde studier og hardt arbeid, noe som senere skulle føre ham til biskopsemetet.⁵⁹

I fortellingen om Gudmunds oppvekst får vi høre om en gutt som blir oppfostret og lært opp til presteemetet av en eldre prest. Gudmund ble satt til prestelære da han var et barn. Før han ble viet til prest hadde han ulike prestegrader. Vi får vite at han ble ordinert til prest først da han var 24 år, ti år etter han fikk sin forrige prestegrad. Gudmund fikk en lang opplæring, som varte igjennom hele ungdomstiden og godt inn i tyveårene. Det var kanskje en slags aldersgrense for å kunne jobbe som prest. Det ser ut til at det ble stilt relativt høye krav til Gudmund før han ble ansett som skikket til å utføre en sogneprests oppgaver på en tilfredsstillende måte. Gudmunds opplæring var hverken enkel eller overfladisk. Da Gudmund ble ordinert fikk han alle Ingemunds beste bøker og en messedrakt i gave. Han var nå klar til et liv som praktiserende prest. Gudmund jobbet med en gang som sogneprest på Hov. Rett etter presteordinasjonen kunne altså Gudmund stå på egne ben som sogneprest.

Vi får også høre om Ingemund, en eldre, og ifølge *Sturlunga sagas* mange beretninger om ham, høyt ansett geistlig, som tok til seg en gutt for å lære ham opp til presteemetet. Å ta unge gutter til seg som prestelæringer var ikke noe nytt fenomen. I en oppstilling av Haukedølslektenes stamfedre i *Islendinge saga* får vi høre om biskop Isleiv, som var biskop fra 1056-1080. Sagaen forteller at høvdingene på Island la merke til at han var en mye dyktigere mann enn andre geistlige i landet, og derfor overgav mange folk ham deres sønner til undervisning, slik at han kunne vie dem til prester.⁶⁰ Unge prestelæringer ble altså allerede på 1000-tallet lært opp av eldre geistlige, ifølge *Islendinge saga*. Vi vet ikke om det var Biskop Isleiv som lærte opp guttene personlig. Han kan ha overlatt opplæringen til andre geistlige som var tilknyttet bispesetet.

I *Sagaen om Gudmund den gode som prest og Gudmund Dyre* får vi høre om en situasjon der Ingemund oppfordret sin elev til å lære av andre geistlige for å bli en god prest selv. Da Gudmund var 21 år deltok Ingemund og Gudmund i innvielsen av en ny kirke på Kalvanæs. Da Gudmund syntes det var mye morsommere å prate med biskopens klerker enn å være med på innvielsen gav Ingemund ham beskjed om at han skulle bli med i kirken, og følge godt

⁵⁹ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:136-137.

⁶⁰ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:223.

med på det som skjedde. Man kan aldri vite om man får bruk for kunnskapen, og det finnes ikke noen bedre mann å lære av enn Biskop Torlak, skal Ingemund ha sagt.⁶¹

2.2.2. Laurentius får sin presteopplæring

I år 1267 ble Laurentius Kálfsson født. I sine barndomsår bodde han tidvis med sine foreldre og tidvis med sin frende, presten Thórarin, på Vellir. Det skulle snart vise seg at han var en ivrig elev. En dag lekte Laurentius sammen med de andre guttene i kirken på Vellir. En gjenstand Laurentius kastet fra seg traff en figur av den hellige Maria, og brakk av en bit av septeret hun holdt. Da Thórarin kom til kirken fortalte guttene ham om Laurentius sin ugjerning. Presten ble meget sint, og lovet Laurentius pryling neste morgen. Den kvelden hev Laurentius seg gråtende ned på gulvet foran Jomfru Maria. Han ba om hjelp, og om tilgivelse fra Thórarin. Neste morgen kalte presten gutten til seg og spurte om han hadde bedt for å slippe prylingen. Laurentius fortalte om sin bønn til Maria. Thórarin sa da at Maria hadde gjort det klart for ham i løpet av natten at Laurentius ikke skulle bli straffet for sin ugjerning. Dette var et tegn på at Laurentius sine bønner hadde virket, legger sagaforfatteren til.⁶²

Laurentius ble altså lært opp av en eldre prest, som hadde stor makt over sine elever. Som lærer hadde Thórarin rett til å straffe guttene. Laurentius og de andre elevene hadde mulighet til å leke sammen på kveldene, og hadde tilgang til kirken. Om guttene egentlig hadde lov til å leke i kirken vet vi ikke noe om, men Laurentius kunne benytte kirken til bønn på kveldstid. Vi vet ikke om Thórarin egentlig hadde tenkt til å pryle Laurentius eller om han kun truet med straff for at Laurentius skulle angre og be for sin ugjerning, men trusselen var virkelig nok til at Laurentius gjorde det han kunne for å slippe straffen. Han opplevde kanskje at anger, ydmykhet og bønner kunne føre til tilgivelse, og det er mulig det var dette som var Thórarins mål. Det er også mulig at sagaforfatteren la til denne historien for å markere at biskop Laurentius sine bønner var effektive allerede da han var et barn i prestelære.

Sagaen forteller videre at da Thórarin døde tok biskop Jørund på Holar til seg Laurentius, og satte ham til prestelære. Det er mulig det er da hans presteopplæring virkelig begynner. Laurentius ble snart den beste eleven. Han ble bedt om å undervise de andre elevene når deres lærer ikke var tilstede, og da de andre guttene lekte og hadde det gøy satt Laurentius ofte og leste. Laurentius ble senere diakon på Holar, men sagaen forteller ikke hvor gammel han var

⁶¹ Kálund, *Sturlunga saga*, 1:132.

⁶² Haflidason, *Life of Laurence*, 6.

da han fikk denne prestegraden. Da Laurentius var 22 år ble han ordinert til prest av biskop Jørund. Etter sin presteinnvielse jobbet han som prest på Holar i tre år. Han fungerte også som lærer, og ble selv meget dyktig i latin. Da han var 25 år fikk han en stilling som prest i Hals, som lå lenger nord i landet. Der bodde og jobbet han i et år før han dro tilbake til Holar.⁶³

Laurentius ble altså lært opp på samme sted som Gudmund, omtrent 100 år senere. Man kan fremdeles se det samme opplæringsmønsteret. Laurentius ble på et tidspunkt diakon, som Gudmund også ble, men vi får ikke vite om de var like gamle da dette skjedde. Laurentius ble ordinert til prest da han var 22 år. Han var altså to år yngre enn Gudmund var da han fikk sin presteordinasjon, men opplæringen var fremdeles lang. Laurentius kunne begynne å jobbe som prest direkte etter sin ordinasjon, slik som Gudmund også gjorde. Han jobbet i tillegg som lærer, trolig for andre gutter som skulle bli prester. Vi hører ikke om at Gudmund jobbet som lærer da han var nyutdannet, men han gjorde det senere i livet. Etter Thórarin døde hører vi at biskop Jørund tok Laurentius til seg og satte ham til prestelære. Det betyr ikke at biskopen selv underviste gutten. Der kan hende det var en eller flere andre prester, erfarne eller nyordinerte, som tok seg av opplæringen av de unge elevene ved bispesetet, slik som Laurentius senere skulle gjøre.

2.2.3. Kunne de islandske prestene praktisere utenfor landets grenser?

Vi hører om islandske prester som dro til Norge og holdt messer der, og vi har også kildemateriale som forteller oss at det ikke var uvanlig at prester fra andre land praktiserte på Island. Både den gamle islandske loven *Grágás* og samtidssagaene gir inntrykk av at ordinerte prester kunne praktisere sitt embete der de selv ønsket det. Vi hørte over at Ingemund dro på besøk til Norge og fikk holde gudstjeneste i Jons-kapellet ved domkirken da han var der. Han overtok også senere gudstjenesten i Mariekirken på Stad, der han jobbet som prest i to vintre.⁶⁴ Ingemund fikk altså jobbe som prest i Norge da han var på besøk i landet. I *Grágás* sin kristendomsbolk, paragraf K6, finnes det bestemte regler for hvordan folk skulle forholde seg til prester som kom fra andre land. Dersom utenlandske prester kom til Island, og de ikke hadde vert der før, skulle de ikke få betalt for sine tjenester. De skulle helst ikke døpe barn, men dersom det ikke var mulig å få tak i en godkjent prest var det allikevel bedre at en utenlandsk prest døyte barnet enn at en lekmann gjorde det. En utenlandsk prest hadde lov til

⁶³ Haflidason, *Life of Laurence*, 8-10.

⁶⁴ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:136.

å holde gudstjenester på Island dersom han hadde med seg seglet til en biskop og to vitner til sin egen presteordinasjon. Dersom prester som kom til landet ikke kunne latin, om de så var armenske eller russiske, kunne folk høre på messene deres dersom de ville det, men prestene skulle ikke få betalt for sine tjenester, forteller loven.⁶⁵ Det ser ut til at prestene kunne preke der de oppholdt seg, dersom det var behov for deres tjenester. Islandske prester kunne preke i Norge og utenlandske prester kunne preke på Island, med visse forbehold. Det finnes ikke noen tilsvarende lov om begrensninger for utenlandske prester i de eldste norske kristenrettene, men det er rimelig å anta at islandske prester som var på reise i andre land også måtte bevise at de var ordinert før de fikk holde messer.

Både Gudmund og Laurentius fikk en lang og grundig presteopplæring. Ifølge sagalitteraturen ser det ikke ut til at hovedtrekkene i presteopplæringen hadde endret seg stort ved Holar bispesete fra slutten av 1100-tallet til slutten av 1200-tallet, men opplæringen var trolig bedre organisert. I kildene kan vi se at de islandske prestene ble lært opp av eldre geistlige helt fra siste halvdel av 1000-tallet, da folk sendte sønnene sine til biskop Isleiv slik at han kunne ordinere dem til prester, til slutten av 1200-tallet, da Laurentius fikk sin presteopplæring.

Historiene om Gudmund og Laurentius representerer trolig ikke den gjennomsnittlige presteopplæringen. Opplæringen av prester var bedre ved bispesetet på Holar enn i resten av landet. Vi kan anta at opplæringen var enklere for de aller fleste, men at den ble bedre strukturert og mer standardisert etterhvert som kristendommen ble bedre organisert i landet. Etter erkebispesetet i Nidaros ble opprettet, og den gregorianske bevegelsens innflytelse ble sterkere, ble det satt større fokus på opplæringen av prester.

Unge gutter som skulle bli prester ble altså lært opp av eldre prester i hele fristatsperioden. Både prester og biskoper, som Isleiv og Jørund, kunne antakeligvis fungere som lærere i tillegg til å praktisere sine embeter. Det er ikke sikkert at alle prester jobbet som lærere, men basert på det kildematerialet vi har kan vi anta at mange gjorde det. Sagaene forteller om prester som fungerte som lærere som om det var den største selvfølgelighet. Akkurat hva prestene lærte bort, og hva de selv ble lært opp til, kan vi finne ut mer om ved å studere forkynnelsen.

⁶⁵ *Laws of Early Iceland: Grágás: The codex Regius of Grágás with Material from other Manuscripts*. Oversatt av Andrew Dennis, Peter Foote og Richard Prekins. (Winnipeg Canada: University of Manitoba Press, 1980), 38.

2.3. Forkynnelsen

Prestene skulle forkynne for menigheten, og lære folk regler rundt søndager, helligdager og fastedager. Det ble skrevet homiliebøker for å hjelpe prestene i forkynnelsen. Det fantes ikke noen fullstendig norrøn oversettelse av bibelen på 1000- og 1100-tallet, men det eksisterer to norrøne homiliebøker. I disse samlingene er latinske prekeners oversatt og tilpasset norske og islandske forhold. Prekenene ble ikke lest opp ord for ord, de ble kun brukt som en mal. På den måten kunne presten tilpasse prekenen til messen og til de lokale forholdene. En slik framstilling var vanlig i den muntlige kulturen som dominerte middelaldersamfunnet. En del prester har nok kunnet noe latin. Noe av lekfolket har trolig også kjent til språket, særlig samfunnseliten, men for de aller fleste var latin ukjent, og da var norrøne oversettelser og varianter av prekenene nyttige verktøy for å formidle kirkens budskap.⁶⁶ Kirken representerte det eneste ordnede system av kunnskap som fantes, og det var prestene som skulle videreføre denne kunnskapen til folket.⁶⁷ Boklig kunnskap og allmenne lese- og skrivekunnskaper var langt mer utbredt på Island enn andre steder, også blant lekfolket. Av *Sturlunga saga* fremgår det at de fleste ansette menn på 1200-tallet kunne lese og skrive. Adskillige brev er bevart, og et rikt sagamateriale viser at det eksisterte en stor interesse for litteratur.⁶⁸ Allikevel kunne ikke folk flest lese og skrive, og hadde derfor ikke tilgang til kunnskapen i bøkene.⁶⁹ I tillegg til å opplyse folk om de nye normene og reglene var det prestenes oppgave å presentere den nye læren og det nye meningsuniverset på en forståelig og engasjerende måte.

2.3.1. Kirkens nye leveregler

Det kan hende at det forekom en del kulturforskjeller da kristendommen først kom til Norden. Kristendommen dyrket en gud som viste seg på jorden i en sårbar menneskeskikkelse, for så å dø på et kors. Det er ikke sikkert denne guden virket særlig imponerende på datidens menn, som holdt idealene kraft, styrke og makt høyt, men hedendommen var en polyteistisk religion, og den kristne guden ble godtatt i begynnelsen som en av mange guder som virket på jorden. Hvite Krist skulle blant annet være nyttig for å motvirke farer på havet.⁷⁰ De norrøne gudene virket i bestemte områder, og var tilknyttet bestemte folkegrupper. Dersom man befant seg i

⁶⁶ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 157.

⁶⁷ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 88.

⁶⁸ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:50.

⁶⁹ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 89.

⁷⁰ Gro Steinsland. «Fra Yggdrasils ask til korsets tre. Tanker om trosskiftet.» i *Fra hedendom til kristendom. Perspektiver på religionsskiftet i Norge*, red. av Magnus Rindal (Oslo: Ad. notam Gyldendal AS, 1996), 20-21.

et fremmed område kunne ikke de norrøne gudene hjelpe. Den kristne Gud var overalt på en gang, og han hørte og visste alt menneskene tenkte.⁷¹ Dette kunne nok være en uvant tanke for folk i Norden. Etter en stund ble det imidlertid klart for folk at denne guden ikke godtok noen over eller på siden av seg, noe som innebar nye ritualer og skikker, og en mengde nye begrensninger. Et helt nytt verdensbilde og nye levereregler ble introdusert, og formidlerne av denne læren var prestene.⁷² Det skulle ta mange år før alle de nye påbudene ble fulgt i praksis, og enda lenger tid før troen ble etablert blant folk flest, men uansett om folk var religiøst overbevist eller ikke måtte de følge kirkens nye levereregler. *Grágás* ble ikke skrevet ned før på 1200-tallet, men de nye kristne lovene eksisterte på linje med de andre muntlige lovene i landet, og straffene for ikke å følge dem var virkelige nok.⁷³

Kristendomsbolken i *Grágás*, paragraf K7, tar for seg troen. Man skulle tro på Gud og hans helgener, og ikke dyrke hedenske guder. Straffen for det var fredløshet. Om noen anvendte magi eller fikk andre til å gjøre det for seg var straffen mild fredløshet. Dersom noen utførte svart trolldom var straffen full fredløshet. Folk skulle ikke dyrke stener eller dyr som hellige.⁷⁴ I denne paragrafen gikk kirken inn for å kvitte seg med konkurrenten, den gamle troen. Det var umulig for kirken å vite hva folk var personlig overbevist om, men de kunne kontrollere gudsdyrkelsen utad. Om folk ikke lenger praktiserte de gamle ritualene kunne de trygt tro hva de ville, i alle fall før læren om synden fikk fotfeste, og kirkens skriftemål ble bedre organisert. Kirken truet folk med strenge straffer for å dyrke den gamle religionen, og sørget for at folk dyrket den nye. Søndager og helligdager skulle holdes hellige, og det var en mengde detaljerte regler for hva man kunne og ikke kunne foreta seg.

Paragraf K8 lovfester hvordan folk skulle forholde seg til søndager. Søndagen skulle holdes hellig, og det skulle ikke gjøres annet arbeid enn å drive sine husdyr ut og hjem igjen. Kvinner kunne melke og frakte melken dit den skulle. Dersom det begynte å brenne, eller dersom man ble utsatt for flomm, kunne man gjøre det som skulle til for å redde sine eiendeler. I disse tilfellene kunne man handle som om det skulle ha vært en vanlig dag. Man kunne reise, med en fastsatt maksimumsvekt i bagasje, enten til fots, med hest eller med båt. Det var lov til å tørke klær ute, drive handel dersom det var ytterst nødvendig og plukke bær og ta dem med hjem, men ikke mer enn det som kunne bæres i hendene.

⁷¹ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 66.

⁷² Steinsland, «Fra Yggdrasils ask til korsets tre», 20-21.

⁷³ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 96.

⁷⁴ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 39.

Dersom man var ute på havet og befant seg i så hardt vær at liv eller eiendeler var i fare kunne man bære lasten i land, men man måtte da gi en viss mengde garn eller ull til de fattige innen syv dager. Ellers måtte man bøte for det. Man kunne fiske og jakte på en søndag eller helligdag, men man måtte gå i messen om morgenen før man dro ut. Dersom aktiviteten hindret deltakelse i messen måtte man bøte for det. Dersom en mann fant drivved når han var ute i en båt kunne han ta det om bord i båten, men han måtte ikke kutte det opp. Dersom han fant drivved på stranda si kunne han dra det opp over vannlinja. Dersom det var for tungt til å flyttes på kunne han sette merket sitt på det, men han kunne ikke kutte det opp på en søndag eller en helligdag. En femtedel av drivveden og en femtedel av all fangst tatt på en søndag skulle gis bort til de fattige innen syv dager. Ellers måtte man bøte for det. Dersom en mann var på reise og fant veien blokkert for seg hadde han lov til å rydde seg vei, selv om det var en helligdag.⁷⁵ Kirkens nye og meget detaljerte regler må ha virket svært begrensende for folk flest, som var avhengig av jakt, fiske og gårdsdrift for å leve.

Noen perioder, som julen og påsken, var spesielt hellige, og fikk ekstra oppmerksomhet i kristenretten. I paragraf K11 står det at jula skulle holdes hellig. Den varte 13 dager. Noen dager var spesielt hellige, men på dagene i mellom disse kunne man måke møkk etter dyrene og bære den ut på jordet, slakte og henge opp kjøtt til bruk i jula, brygge øl og skaffe eventuelle trekkdyr det var behov for, og så mye høy de måtte trenge i jula.⁷⁶

Fasten var viktig å implementere. Prestene hadde nok vansker med å vite sikkert om folk faktisk overholdt fasten. Det som hendte i folks private hjem var det vanskelig for kirken å kontrollere. I paragraf K15 står det om fasten. Langfasten, som fant sted på våren, varte i syv uker. Fasten startet på den søndagen som ble bestemt på tinget. Man skulle ikke spise kjøtt i syv uker frem til påsken, utenom på søndager. Julefasten startet den mandagen da det var tre søndager igjen til første juledag, og kjøtt skulle ikke spises i denne perioden.⁷⁷ I tillegg til de lengre fasteperiodene ble det etablert en mengde fastedager i tilknytning til årets mange helligdager.

En hel paragraf, K16, var dedikert til straffen som fulgte med å bryte ulike deler av fasten. Straffen spente fra bøter til fredløshet. Dersom livet sto på spill kunne man spise kjøtt, men man måtte skrifte for det innen syv dager. Det var strenge regler for hva som ble ansett som kjøtt og hva som skulle gjøres dersom kjøttet var urent. Kjøtt defineres i loven som storfe,

⁷⁵ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 39-41.

⁷⁶ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 44.

⁷⁷ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 47.

sau, geit og gris. Man kunne også spise brunbjørn, isbjørn, hjort, reinsdyr, fugler som hadde svømmeføtter, fjærkre og egg fra spiselige fugler. Egg ble betraktet som melkemat, ikke kjøtt. Dersom en gris man hadde tenkt til å slakte hadde fått i seg hestekjøtt skulle den sultes i tre måneder og fetes opp i tre måneder før den kunne spises. Dersom grisen hadde spist kjøtt fra et dødt menneske skulle den holdes i seks måneder. Dersom den hadde lagt på seg i løpet av disse månedene skulle den sultes i seks måneder og fetes opp igjen i seks måneder. Man kunne spise døde dyr man fant dersom man visste hvordan dyret hadde omkommet. En femtedel av funnet skulle gis bort til de fattige innen syv dager. Man kunne ikke spise hest, hund, rev, katt eller rovdyr som man visste hadde drept noe. Man måtte overholde fastereglene etter fylte tolv år og fram til fylte 70 år. Kvinner som var gravide eller ammet trengte ikke å faste. Dersom noen puttet uren mat i en person sitt måltid for å vanære personen var straffen fredløshet, men personen som spiste maten skulle ikke straffes.⁷⁸

Hovedstraffene i *Grágás* var fredløshet og bøter på tre til seks mark. Fredløshet innebar livsvarig utvisning fra samfunnet. Man tapte alle rettigheter og fikk alt gods konfiskert. Det var forbudt å gi en fredløs person hjelp. Alle som ville det kunne drepe en fredløs uten å risikere erstatningskrav fra hans familie. En fredløs person kunne heller ikke begraves i viet jord. Mild fredløshet innebar tre års landsforvisning og konfiskering av gods, og den som mottok dommen hadde tre år på seg til å forlate landet. I disse årene var det ikke lov til å skade personen når han var i nærheten av gården sin eller på vei til skip. Dersom han ikke forlot landet innen tre år ble han dømt fredløs. Å bli utestengt fra samfunnet og samholdet i middelalderens Island var ingen spøk. Folk levde kontinuerlig på sultegrensen, og en fredløs person hadde det desto hardere.⁷⁹ Med alle de nye reglene, som kunne føre til meget strenge straffer, måtte man trå mer forsiktig enn man hadde gjort tidligere. I tillegg til den overhengende faren for å miste gård, eiendeler og kanskje sin egen frihet hadde også kirken en annen metode for å tvinge folk til å underkaste seg dens regler, nemlig synden. Det var prestens oppgave å opplyse om hva som var synd.⁸⁰

Kristendommen la stor vekt på intensjonene bak handlinger for å bekjempe synd. Hovmod, grådighet, hor, pengegrådighet, dovenskap, mismot, sinne og æresyke var de åtte hovedsyndene. Hovmod var den mest alvorlige synden, og hele syndes opphav. For å vinne over synden skulle man være ydmyk. Man skulle unngå å søke ære og unngå å forsvare sin

⁷⁸ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 48-49.

⁷⁹ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 96.

⁸⁰ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 75.

ære. Dette var en helt ny tanke i Norden. Ære var meget viktig i den norrøne kulturen, og det kunne nok bli sett på som et tegn på svakhet dersom man ikke forsvarte sin ære. Prestene forkynte at man skulle vise ydmykhet og utføre gode handlinger for å innynne seg hos Gud, heller enn å søke personlig ære. Igjenom skriftemålet skulle man tilstå sine synder og bøte for dem. På den måten fikk kirken etterhvert et godt grep om befolkningen.⁸¹

2.3.2. Forkynnelse form

I den islandske *Kirstni saga* benyttes det flere uttrykk for å tale Guds ord. Begrepene *boða trú*, *bjóða kristne*, *boða guds erendi* og *kenna kenningar* betydde alle å snakke på vegne av Gud. Tangbrand, en prest som Olav Tryggvasson sendte til Island for å misjonere, var kjent for å være spesielt dyktig til å tale Guds ord. Med dette talentet skal han ha overbevist mange om å ta imot den nye troen. I den islandske sagaen om Jon Ogmundsson, Islands første helgen, omtales prestene Jon og Sæmund Sigfusson som solide stolper for kristendommen. De støttet fagert kristendommen med sin forkynnelse, og da Jon senere ble biskop i Holar tjente han Gud med hellig forkynnelse og et godt eksempel, forteller sagaen. Vi får høre at Jon opprettet en skole ved sitt bispesete. Han valgte som skolens leder en ung lærd mann fra Gautland, Gisle Finnsson, som var en dyktig fortolker av de hellige skrifter. Når han på høytidsdagene forkynte Guds ord talte han ikke fritt, men tydet skriften etter en bok som lå foran ham på bokstolen. Dette gjorde han av klokskap og ydmykhet. Han skal ha ment at folk ville finne forkynnelsen mer verdifull når den var basert på utvalgte hellige skrifter, og ikke på egen ånd og forstand. Det skal ha fulgt en stor kraft fra Gud med hans ord, som skal ha virket på alle som hørte ham preke. Hans berømte talent for å tale Guds ord trakk store folkemengder til kirken i høytiden. Denne fortellingen beskriver godt prestenes bruk av homilie bøker.⁸² Det ble altså ansett som en kunst, og en viktig kunnskap for en prest, å kunne tale Guds ord på en kyndig måte. Det fantes mange uttrykk for denne handlingen, og dersom en prest var flink til å *boða guds erendi* ville det kanskje føre til at mange folk kom til kirken og tok imot den nye troen.

⁸¹ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 75-77.

⁸² Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 71-79.

Prestene skulle først og fremst forkynne de mest essensielle delene av troen, og sørge for at menigheten fikk den religiøse kunnskapen de trengte for å kunne følge kirkens bud og delta i sakramentene og i messen på riktig måte.⁸³ Viktige temaer i forkynnelsen var budskapet om dommedag, håpet om det evige liv og frykten for straff i helvete. Disse temaene sto særlig i fokus i forkynnelsen rundt den tiden Norden ble kristnet, fordi man ventet seg verdens ende ved år 1000. Det rådet en apokalyptisk stemning i England, som spredte seg til Norden.⁸⁴ De misjonerende prestene som reiste til Island på denne tiden var nok også preget av denne dommedagsstemningen. En ny type forkynnelse trer frem i Europa på 1200-tallet, særlig etter dominikanerne og fransiskanernes virksomhet økte. Den belærende og nøkterne prekenstilen ble byttet ut med livligere historier, som skulle fange folks interesse. Den enkeltes personlige ansvar i det jordiske liv kom i fokus. Frykt for helvete og et mer inderlig og personlig religiøst engasjement var skritt på veien mot det hinsidige. På 1200-tallet kom også læren om skjærsilden inn i forkynnelsen. Prestene forkynnte at man var personlig ansvarlig for frelsen, noe som sikkert kunne være skremmende. På en annen side ble trusselen om helvete mindre. Man hadde nå en mulighet til å bøte på syndene sine etter døden. I skjærsilden måtte man allikevel stå til ansvar for hver eneste synd og forsømmelse man hadde foretatt seg i livet, noe som kanskje inspirerte folk til en mer måteholden livsførsel.⁸⁵ På Island var klostervesenet lite utbredt i fristatstiden. Den trenden klosterbevegelsen skapte i Europa fikk ikke samme effekt der, og homiliebokens prekener ble benyttet som mal i hele fristatsperioden.

Læren om Jesus Kristus som døde lidende på korset for å sone for menneskenes synder konkurrerte med en annen type forkynnelse i Norden, som kanskje var lettere å forstå for de som ikke allerede var godt kjent med kristendommen. Kristi død ble forkynt som begynnelsen på en seierrik kamp mot mørkets makter. Denne tøffe og mandige kampen var kanskje lettere å forholde seg til for folk i Norden enn læren om Kristus' selvoppofrende lidelse.⁸⁶

Det finnes en rekke norrøne prekener bevart fra 1100-tallet. En del finnes spredt i ulike håndskrifter, men de fleste er bevart i homiliebøkene. Homilien tolker en evangelietekst allegorisk, ledd for ledd, mens prekenen tar tak i en konkret hendelse, eller i et enkelt utsagn, og former en formanende og belærende tale med det som utgangspunkt.⁸⁷ Uttrykkene blir imidlertid brukt om hverandre. Den mest kjente norrøne prekenen, *Stavkirkeprekenen*, er for

⁸³ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 133.

⁸⁴ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 73.

⁸⁵ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 113-115.

⁸⁶ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 72-73.

⁸⁷ Erik Gunnes, innledning og kommentarer til *Gammelnorsk Homiliebok*, 9-17, 159-184, overs. Astrid Salvesen (Oslo: Universitetsforlaget, 1971), 9-10.

eksempel bygget opp som en homilie. Først kommer en symbolsk tolkning av evangelieberetningen og deretter en moralsk, personlig anvendelse av den. Praktisk talt hele innholdet i homiliebøkene er hentet fra utenlandske homiliesamlinger. Grunnskjemaet i *Stavkirkeprekenen* stammer fra hellenismen og kirkefaren Origenes, men selve utformingen av prekenen har nok har skjedd på norrøn grunn. Vi kjenner ikke til noen latinsk original av denne prekenen. De fleste av homiliebøkene prekerer kan man finne en eller flere kilder til, men de norrøne oversettelsene viser generelt stor frihet overfor disse kildene. Den latinske retorikken er dempet ned, og den moralske belæringen er framhevet.⁸⁸

De islandske prestene benyttet seg av mange av de kjente kirkefedrenes verker i sine preker. Teologene pave Gregor I og den angelsaksiske munken Beda Venerabilis var to av den tidlige middelalderkirkens læremestere i prekenkunst. Gregor I var pave fra 590 til 604, og hadde et stort homiletisk forfatterskap. Han var tilhenger av den allegoriske bibeltolkningen, og var praktisk og livsnær i sin moralpreken. Han var ingen original tenker selv, men førte tradisjonen fra oldkirken videre.⁸⁹ Hans standardverk, de førti homilier over evangeliene, var blant de bøkene som prestene først og fremst skulle eie. Det er sannsynlig at pave Gregor I har hatt den samme sentrale posisjonen på Island som i andre land. I *Laurentius saga* står det at Laurentius stadig lot lese for seg pave Gregors *Expositiones*, da han lå på sitt dødsleie.⁹⁰ Den angelsaksiske munken Beda Venerabilis levde rundt 100 år etter pave Gregor I. Han ble født i 673 og ble utdannet i klostrene Wearmoth og Jarrow. Beda skrev mellom 30 og 40 bøker på latin.⁹¹ Prekenene til Beda Venerabilis ble flittig brukt i hele Vest-Europa, så det er sannsynlig at Norden, og dermed Island, hadde kjennskap til ham, men vi vet ikke sikkert i hvilken grad hans homilier har dannet mønster for de islandske predikantene.⁹² Leo den store, som var pave fra 440 til 461, forsvarte den ortodokse læren mot dogmatisk vranglære, og var en viktig innflytelse for kirken i folkevandringstiden. Han skal ha vært en myndig kirkepolitiker og en fremragende forkynner.⁹³ Pave Leo sine *lectiones* ble anvendt i Norge, og trolig derfor også på Island. Foruten Leo, Gregor og Beda har teologene Cæsarius av Arles og Honorius Augustodunensis også hatt spesiell innflytelse på den norrøne forkynnelsen.⁹⁴

⁸⁸ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 11-16.

⁸⁹ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 33.

⁹⁰ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 93-94.

⁹¹ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 39-40.

⁹² Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 93.

⁹³ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 24.

⁹⁴ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 93-94.

I tillegg til liturgiske og homiletiske kilder finnes det også andre teologiske verker som predikantene har hatt tilgang til. Noen av kirkefaren Augustins skrifter var for eksempel kjent i Norden i middelalderen. Verket *Dialogene*, som forteller om Benedict av Nurcia, fikk stor utbredelse på Island. Isildor av Sevilla nevnes også ofte på 1200-tallet. Bruddstykker av verket *Physiologus*, med sine religiøse allegorier, er bevart i islandske håndskrifter fra 1200-tallet. Impulser fra Frankerriket nådde Norden gjennom erkebispesetet i Hamburg-Bremen. Et hovedverk fra karolingertidens teologi som fikk stor betydning på Island er Alkuins traktat *De virtutibus et vitiis*. Verket inneholder et rikt materiale som kunne anvendes i kirkens etiske forkynnelse. På Island ble kapittel 20 i verket *De iudicibus* brukt som formaning til domsmenn.⁹⁵

2.3.3. Kirkebygget: kristendommens og forkynnelsens base

Etter kristendommen ble innført fant alle religiøse begivenheter sted i eller rundt kirkebygget. Den store europeiske kirkebyggingsperioden varte som nevnt fra midten av 1000-tallet til midten av 1200-tallet, med vekt på 1100-tallet.⁹⁶ Flertallet av de rundt 330 islandske kirkene ble bygget før 1150, ca. 220 av dem i Skálholt bispedømme og ca. 110 i Holar bispedømme.⁹⁷ Ved å bygge kirker kunne man skaffe seg en ledende samfunnsposisjon, eller sørge for å beholde den posisjonen man allerede hadde. Kirken ble et symbol på makt. Dette ser man tydelig på Island, der alle de viktigste maktsentrene på 1100- og 1200-tallet var kirkesteder. Kirkene ble som regel reist på gårder som allerede fantes. Det var trolig viktig for kirkegrunnleggerne å vise frem kirkene, ettersom de ofte ble bygget på gårdstunet, og gjerne på et høydedrag. De første kirkene var meget små, og det har ikke vært plass til særlig mange mennesker inne i selve kirkerommet.⁹⁸ Når en kirke ble bygget ble den gitt i gave til Gud, og til en utvalgt helgen. Det var helgenen som var den juridiske eieren av kirkegodset. Kirkegrunnleggerne hadde oftest noen betingelser for gaven, og som regel gikk disse betingelsene ut på at de selv, og deres arvinger etter dem, skulle forvalte kirkene. På denne måten opprettet de et vennskskapsforhold til helgenen. I den islandske *Eyrbyggja Saga*, fra 1200-tallet, står det skrevet at de som hadde bygget en kirke kunne ta med seg like mange personer som det var plass til inne i kirken til himmelriket. Denne tanken kunne sikkert være

⁹⁵ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 95-97.

⁹⁶ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 151.

⁹⁷ Sigurðsson, Gjerland og Losnegård, *Ingólfr*, 187.

⁹⁸ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 152-154.

en motivasjon til å bygge kirker, og etter hvert større kirker. Å bygge en stor kirke virket kanskje som en generøs handling, ettersom kirkebyggeren da kunne ta med seg flere personer til himmelriket. Selv om det sikkert kunne være både maktpolitiske og materielle grunner til å bygge kirker ble de fleste kirkene trolig bygget av religiøse grunner.⁹⁹

Kirkeeieren kunne forvalte kirkens gods og inntekter relativt fritt. De kunne også ansette prester etter eget ønske. Dette systemet kalles egenkirkevesenet, og det var meget utbredt i kirkens tidligste historie.¹⁰⁰ Kirkeforvalteren tok halvparten av tienden, det som var kirken og presten sin del, og kontrollerte kirkegård og gravferdsavgiftene. Forvalteren fikk også beholde overskuddet av den gården kirken sto på, med eventuelle landskyldsinntekter og ytinger.¹⁰¹ Island er det stedet i Europa der egenkirkevesenet var mest utbredt, og varte lengst. Alle landets sognekirker var egenkirker.¹⁰² Det kostet å vedlikeholde kirker, så de aller fleste førstegenerasjonskirkene eksisterte ikke særlig lenge. Etter innføringen av tienden, og etter reglene for vedlikehold av kirker ble innført i kristenrettene, ble kirkene bedre vedlikeholdt, og kirkestrukturen begynte å stabilisere seg. For at den nye religionen skulle kunne etablere seg var bygging og vedlikehold av kirker like nødvendig som utdanning av prester.¹⁰³

I løpet av middelalderen vokste sokneorganisasjonen frem i Europa. Soknene varierte i størrelse, men på Island var gjennomsnittet 15 gårder per sokn.¹⁰⁴ Det ble også etablert storkirker, kirker som hadde tre eller flere geistlige knyttet til seg. De islandske storkirkene hadde ingen tilsynsrolle over sognekirkene, slik de norske hovedkirkene hadde. Prestene som var tilknyttet de islandske storkirkene skulle kun unntaksvis tjene i andre kirker. De islandske storkirkene og de norske hovedkirkene hadde til felles at de geistlige som tjente der var godt utdannet og behersket skrivekunsten.¹⁰⁵

I det norrøne området var Island tidligst ute med å etablere tienden. Det var biskop Gissur Isleifsson som sammen med en liten gruppe mektige høvdinger klarte å få skatten vedtatt på alltinget, trolig i år 1096/1097. Hovedtienden ble innført først, og var en personlig skatt. Det finnes spor etter denne både på Island og i Norge. Etter at årstienden ble innført ble

⁹⁹ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 153.

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Sigurðsson, Gjerland og Losnegård, *Ingólfr*, 187.

¹⁰² Magnus Stefansson, «Islandsk egenkirkevesen», i *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*, Red. Hans Emil Lidén (Oslo: Universitetsforlaget, 1995), 234.

¹⁰³ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 155.

¹⁰⁴ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 158.

¹⁰⁵ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 182-183.

hovedtienden en frivillig gave til kirken.¹⁰⁶ Tienden var en viktig forutsetning for framveksten av sokneorganisasjonen. Ved innføringen av tienden ble det mulig å finansiere den videre utbyggingen av kirkenettverket. Det var først etter tienden ble etablert at utbyggingen av kirker tok til i alle deler av landet.¹⁰⁷

2.3.4. Kirkeårets gang

For å gi et inntrykk av hvor ofte prestene holdt messer vil jeg se nærmere på gangen i kirkeåret. Jeg vil også gå nærmere inn på noen av homiliebokens prekenene. Ved å studere prekenene kan man finne ut hva prestene faktisk forkynte til menigheten, og hva de selv måtte lære da de fikk sin presteopplæring. Prekenene ble holdt i tilknytning til ulike helligdager og messer igjennom kirkeåret. Disse messene er listet opp i *Grágás*. I den første tiden etter kristendommen ble innført er det ikke sikkert kirkeåret var like strukturert som det vi kan få et inntrykk av i loven, men etter hvert som religionen ble bedre organisert hadde prestene nok å ta seg til som forkynnere.

St. Stefanus messe ble holdt på 2. juledag. Denne dagen var dedikert til minnet om den kristne kirkes første martyr, Stefanos. Den norrøne varianten av denne prekenen er satt sammen av bruddstykker fra flere eldre tekster, men den bygger mye på beretningen om Stefanos' martyrium i *Apostlenes Gjerninger* 6-7, som den stadig henviser til.¹⁰⁸ Presten startet messen med å minne om at man hadde feiret himmelkongens fødsel, og nå skulle man feire hans ridders død.¹⁰⁹ Presten skulle fortelle martyrens historie og oppfordre menigheten til etterfølgelse. Moralen i prekenen er at dersom man er tålmodig mot de som gjør enn galt skal man få ta del i Guds herlighet sammen med Stefanus.¹¹⁰

Den 27. desember ble *St. Johannes dag* feiret til minne om denne apostelen og evangelisten. Prekenen som presten skulle anvende finnes både hos Beda og i de karolingiske homilier. Den handler ikke bare om Johannes, men om alle de fire evangelistene.¹¹¹ Kun i forbifarten nevnes det at prekenen gjelder Johannes spesielt. Utgangspunktet for prekenen er Gregor den stores

¹⁰⁶ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 158.

¹⁰⁷ Jón Viðar Sigurðsson, «Forholdet mellom verdslig og religiøs makt på Island i fristatsperioden» i *Myte og ritual i det førkristne Norden: Et symposium*, red. Jens Peter Schjødt (Odense: Odense Universitetsforlag, 1994), 133.

¹⁰⁸ Gunnes, *Gammelnorsk Homiliebok*, 166.

¹⁰⁹ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 144.

¹¹⁰ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 153.

¹¹¹ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 155.

forklaring av profeten Ezeiels visjon av de fire livsvesenene, som opptrer i skikkelsene menneske, løve, ørn og okse, og fremstilles som et bilde på de fire evangelistene.¹¹² Presten skulle begynne med å fortelle om evangelistene, for deretter å holde en kort tale om Kristus. Til slutt skulle en moralsk anvendelse av symbolikken i prekenen presenteres, med avsluttende oppfordringer.¹¹³ Oppfordringene gikk ut på å ligne Kristus i kjærlighet, gode gjerninger og selvtukt. Presten henvendte seg i denne prekenen til både sine brødre og søstre, noe som ikke var vanlig. Som regel henvendte presten seg til mennene. Til hver gjerning som ble fremhevet skulle presten knytte belønningen som ventet dersom man utførte den. Den som viste nestekjærlighet skulle for eksempel selv få den barmhjertighet som hadde sin grunn i at Kristus ble menneske. Den norrøne oversettelsen viser flere særtrekk.¹¹⁴

Den 28. desember skulle prestene holde prekenen *De uskyldige barn*. Siden 400-tallet har kirken feiret minnet om barnemordet i Betlehem. Denne prekenen er en relativt kort preken, som er dedikert til de uskyldige barn som ble drept av kong Herodes.¹¹⁵ Presten gjenfortalte evangeliet i en norrøn oversettelse (Matt 2.13-18.). Evangeliet gjengis forholdsvis fritt i homiliebøkene. De tre stjernetydere har for eksempel blitt til de tre hellige konger. Prekenen er bygget på en homilie av Beda.¹¹⁶

Prekenen *Herrens omskjærelse* ble holdt den 1. januar, og følger ganske trofast en homilie av kirkefaren Beda.¹¹⁷ Presten skulle først snakke om opphavet til Jesu omskjærelse, og fremstille den som et forbilde for den kristne dåp. Omskjærelsen er i prekenen et tegn på Kristus' tro. Presten skulle fortelle om hvordan Kristus tok på seg omskjærelsens sakrament for å gjøre slutt på den legemlige omskjærelse, og for å fullende den åndelige omskjærelse for menneskene. Kristus gjorde dette frivillig, enda han var syndfri, og han gjorde det av ydmykhet. Omskjærelsen skulle fremstilles som et bilde på frelsen.¹¹⁸ Presten skulle videre forkynne at man ikke skulle la seg besnære ved synet av en legemlig skjønnhet som kunne friste til onde lyster. Siste del av prekenen er en oppfordring til å rense hjertet og legemets sanser. Den norrøne varianten av prekenen forteller at sjelens øye er uomskåret når man liker å se bilder som en uren ånd legger frem for ens indre. Presten benyttet en sammenfatning av bibelsitater som skulle illustrere renselsen av ulike organer og lemmer, og presenterte en

¹¹² Gunnes, *Gammelnorsk Homiliebok*, 166.

¹¹³ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 156.

¹¹⁴ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 163-164.

¹¹⁵ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 166.

¹¹⁶ Gunnes, *Gammelnorsk Homiliebok*, 167.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 172-176.

rekke allegoriske sammenligninger mellom menneskekroppen og syndene. Ifølge homilieboken betyr munnens omskjærelse for eksempel at man avholder seg fra fråtseri og drikke. Den norrøne oversetteren er ordrik når han beskriver hvordan den indre nytelsen må skjæres bort fra hjertet. Hendenes renselse innebærer å avstå fra tyveri, ran og bestikkelser. Når det var tale om renselsen av luktesansen skulle presten nevne noen eksempler på folkelig used som var rester fra hedenskapet. Blant annet skulle han advare mot dårlige kvinners bruk av duftende urter for å lokke til seg menn, og formane folk til å passe seg for duften som var forbundet med hedensk avgudsdyrkelse. Til slutt skulle presten løfte blikket fra den jordiske renselse av sjelen og legemet til den fullkomne omskjærelse i det evige liv.¹¹⁹

Paragraf K13 i *Grágás* lister opp alle de lovpålagte helligdagene folk nå skulle følge. Man holdt styr på helligdagene ved å telle nettene imellom dem. I paragrafen står det at fra 13. dag jul er det syv netter til messen med navn *Den åttende dagen etter den trettende* (13. januar), så er det åtte netter til *Agnesmesse* (21. januar), så er det fire netter til *Paulsmesse* (25. januar). Deretter går det syv netter til *Brigidmesse* (1. februar), så går det en natt til *Mariamesse* eller *Kyndelsmesse* (2. februar), og slik fortsetter det.¹²⁰

Rundt Jesu mor, jomfru Maria, utviklet det seg tidlig en rik legendeflora.¹²¹ *Kyndelsmesse* ble feiret med en lysprosesjon, som trolig ble ledet av presten. Et mer folkelig navn på dagen var lysmesse. Prekenen presten skulle holde er lik en homilie. Den følger evangeliet hele veien, og har en symbolsk tolkning av ord og begivenheter. Innholdet er hentet fra 700-talls teologene Beda og Ambrosius. Mot slutten av prekenen er materialet i den norrøne versjonen sterkt bearbeidet.¹²² Messen ble holdt til minne om jomfru Marias renselse og tempelgang 40 dager etter hun hadde født Jesus. *Kyndelsmesse* ble en populær festdag, og en merkedag i kalenderen. I prekenen skulle presten forklare at lysprosesjonsritualet var av hedensk opprinnelse, men peke på ritualets kristne symbolikk, som markerte at Jesus var det sanne lys. Dette er et eksempel på hvordan kristendommen knyttet gamle og velkjente ritualer til den nye, kristne læren. Ritualene rundt prosesjonen begynte med at vokslysene ble velsignet, stenet med vievann og tent. Så stemte sangerne i noen salmer mens lysene ble fordelt blant prestene og menigheten. Man gikk så i prosesjon ut og omkring våpenhuset mens man sang Maria hymner. Den presten som ledet prekenen ledet sannsynligvis også prosesjonen. Under selve prekenen sto folk inne i kirken med lysene, og bar de senere frem som offer.

¹¹⁹ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 179-181.

¹²⁰ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 45.

¹²¹ Gunnes, *Gammelnorsk Homiliebok*, 178.

¹²² Gunnes, *Gammelnorsk Homiliebok*, 169-170.

Hovedmotivet i prestens forkynnelse skulle være tydingen av offergavene og omtalen av Simeons og Annas møte med frelseren.¹²³ Presten skulle avslutte prekenen med en oppfordring til å etterligne Jesus Kristus og hans mor i ydmyk adferd. Lysene i kirken symboliserte gode gjerninger. Den islandske varianten av prekenen har mot slutten et lengre innlegg som inneholder undervisning om bønn til helgenene, opplæring om Kristi kors, og en formaning til kristen livsførsel.¹²⁴

Den 22. februar ble *Petersmesse* feiret, deretter ble *Mathiasmesse* feiret den 24. februar og da skulle det fastes en dag og en natt før messen. Den neste messen var *Gregoriusmesse*, den 12. mars. *Benedictusmesse* ble feiret den 21. mars og deretter ble *Mariamesse* feiret den 25. mars.¹²⁵

I løpet av middelalderen vokste det frem flere festdager for jomfru Maria. På *Kyndelsmesse* var temaet, som vi så, Marias renselse. Den 25. mars feiret man Marias budskap om Frelserens fødsel. To andre mariamesser skulle også feires før kirkeåret var omme. Den 8. september ble hennes egen fødsel feiret, og Marias opptagelse til himmelen ble feiret den 15. august.¹²⁶

Etter feiringen av *Mariamesse* den 25. mars ble *Johannesmesse* markert den 23. april. Den 25. april ble *Den store litaniedag*, eller *Gangdag*, feiret. Den 1. mai ble det feiret *Philippus og Jacobsmesse*. På 3. mai ble *Crucismesse* holdt, og da ble gjenfinnelsen av Jesu kors feiret.¹²⁷

Keiserinne Helena, keiser Konstantins mor, skal ha funnet Jesu kors i Jerusalem i år 326. Det dannet seg etter hvert to høytider for å ære dette funnet. *Crucismesse* ble feiret 3. mai og 14. september. Korset ble gjenstand for dyrkelse og ble oppfattet som et nytt livets tre. Denne dagen begynte presten i de fleste land prekenen med en skildring av legenden om funnet. Denne første delen av prekenen er imidlertid ikke med i den islandske homilieboken. Prestene på Island begynte trolig prekenen med en forklaring av hva korset betegnet. Deretter skulle presten komme med en kort moralsk appell, og til slutt kom en lovsang til korset.¹²⁸ Liturgien

¹²³ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 209.

¹²⁴ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 216.

¹²⁵ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 45.

¹²⁶ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 329.

¹²⁷ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 45.

¹²⁸ Gunnes, *Gammelnorsk Homiliebok*, 177-178.

presten fulgte i denne messen innebar tekster og hymner dedikert til korset, salmesang og en prosesjon i kirken.¹²⁹

Den 9. juni ble det holdt *Kolumba messe*. Den 24. juni ble det feiret *Johannesmesse*, med pålagt faste i et døgn i forveien. *Petersmesse*, også med pålagt faste et døgn i forveien, ble holdt den 29. juni. *Seljamannsmesse*, som markerte martyrene som ble funnet på øyen Selja, ble feiret den 8. juli. Den 25. juli ble *Jacobsmesse* holdt, og i forberedelse til denne messen måtte man også faste et døgn. Den 29. juli ble *Olavsmesse* markert, også den med et døgn faste i forkant. *Laurentiusmesse*, også den med et døgn forberedende faste, ble markert den 10. august. Den 15. august ble det som nevnt igjen holdt *Mariamesse*, med tilhørende fastedøgn i forkant.¹³⁰

Høytiden rundt *Mariamesse* varte helt til den 8. september. Marias renhet, ydmykhet og andre dyder ble trukket fram. I prekenen presten skulle holde står det skrevet at undre i seg selv ikke er bevis på hellighet, for undre kan også onde mennesker utføre, men Maria bar fram Vår Herre, han som lar alle mennesker få jærtegn og nåde. Maria hadde ham som foster i sitt liv og gav ham sin legemlige natur. Derfor er hennes hellighet enestående. Det temaet presten skulle framheve var forholdet mellom Kristus og jomfru Maria, og han skulle gjøre det igjennom billedtale, eller allegori. Presten skulle konkludere med en oppfordring til å feire Marias festdag. I den islandske homilieboken er det ikke tale om hennes bursdag. Det er den katolske mariafromheten som framheves.¹³¹ Det har foreligget en homilie på norrønt som var bygget på et verk av Paschasius Radbert fra 800-tallet. Både den islandske *Mariu Saga*, Jomfru Maria prekenen i den islandske homilieboken, og samme preken i Gammelnorsk homiliebok, er sterkt preget av Radberts verk. Den prekenen som finnes i den islandske homilieboken har en lengre avslutning enn den norske.¹³²

Den 24. august ble det feiret *Bartholomæusmesse*, med et obligatorisk fastedøgn i forkant. Den 8. september var det igjen *Mariamesse*, og den 14. september ble det igjen feiret *Crucismesse*.¹³³

Årets andre korsmesse ble stiftet til minne om gjenerobringen av korsrelikvien, og ble meget populær i korstogenes store århundre. Prekenen som ble holdt på denne dagen er kjent fra

¹²⁹ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 315.

¹³⁰ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 45.

¹³¹ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 334-339.

¹³² Gunnes, *Gammelnorsk Homiliebok*, 178-179.

¹³³ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 46.

Gammelnorsk homiliebok og fra et islandsk håndskrift.¹³⁴ Presten skulle fortelle menigheten legenden om gjenerobringen av korset. Korset skal først ha blitt funnet, som nevnt over, i år 326. Korset ble æret og feiret som den helligste relikvien. Jerusalem ble erobret og herjet i 614, da perserne kjempet mot det bysantinske riket, og kong Chosroe skal ha ført det hellige korset bort i triumf. Keiser Heraklios tok opp kampen og førte korset tilbake til den hellige byen i 629. Vi kjenner ikke til det latinske forelegg som er benyttet, men flere nært beslektede fremstillinger finnes. Presten skulle avslutte gjenfortellingen av legenden med en bønn på vegne av alle som var med under feiringen av korsmessens, og skulle også minne om hva Jesu død og lidelse betydde for menneskehetens forløsning. Karakteristisk for den norrøne versjonen er en nøktern forenkling. Mirakler og usannsynlige momenter er utelatt.¹³⁵

Den 21. september ble det feiret *Matthæusmesse*, med et døgn forberedende faste, den 29. september var det *Michialsmesse*, også den med et døgn faste i forveien, og den 28. oktober ble *Simons og Judasmesse* markert, med et fastedøgn i forveien. Den 1. november ble *Allehelgensmesse* feiret, også den med ett døgns forberedende faste. Alle huseiere skulle på denne dagen gi bort den maten de som var pålagt faste ellers ville spist, til de fattige. Denne maten skulle fordeles og deles ut på reppmøtene.¹³⁶

I prekenen som tilhørte denne messen skulle presten først fortelle historien om da pave Bonifatius IV (pave 607-610) gjorde Pantheon om til en kristen kirke. Pantheon, som ble bygget i år 25 f.Kr., var originalt et tempel for alle guder. I år 609 ble kirken innviet og dedikert til Maria og alle martyrene. Minnet om innvielsen ble feiret den 13. mai. Denne kirkevigselen er opphavet til feiringen som fra karolingertiden ble holdt den 1. november, og som ble en stor kirkelig høytidsdag.¹³⁷ Etter den historiske innledningen skulle presten komme med en moralsk oppfordring. Formaningene knyttes i prekenen ledd for ledd til rekken av de helgener som er omtalt. De som feiret messen på åndelig vis fikk et løfte om hjelp fra helgenene på dommedag. Helgenene ville da opptre som sjelenes talsmenn overfor Herren Jesus Kristus.¹³⁸

Den 11. november ble *Marteinsmesse* feiret. Den 22. november ble det feiret *Cæciliasmesse*, og den 23. november ble *Clemensmesse* markert. Den 30. november ble det holdt *Andreasmesse*, med ett døgn forberedende faste. Den 6. desember skulle *Nicholasmesse*

¹³⁴ Gunnes, *Gammelnorsk Homiliebok*, 179-180.

¹³⁵ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 341-345.

¹³⁶ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 46.

¹³⁷ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 367.

¹³⁸ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 372-375.

feires, også den med et tilhørende fastedøgn i forkant. *Ambrosiusmesse* ble holdt den 7. desember. Den 13. desember skulle det feires *Magnusmesse*, den 21. desember *Thomasmesse*, med faste ett døgn i forkant, og den 23. desember ble det feiret *Thorlaksmesse*, med ett døgn vannfaste i forveien.¹³⁹

Den litt spesielle prekenen *Striden mellom legemet og sjelen* ser ut til å ha vært populær i den islandske forkynnelsen. Den presenterer en dialog mellom en fortapt synders legeme og hans sjel. Prekenen forteller, igjennom et vitnes øyne, om hvordan sjelen forlater legemet etter døden, og hva som skjer deretter. Denne prekenen finnes helt eller delvis bevart i tre håndskrifter fra Island, noe som kan tyde på at den ble anvendt en god del. Alle håndskriftene ser ut til å stamme fra den versjonen som finnes i *Gammelnorsk homiliebok*. Den norrøne versjonen av prekenen er oversatt fra et gammelfransk dikt, *Un samedi par nuit*.¹⁴⁰

Stavkirkeprekenen er en allegorisk preken, som tar i bruk det fysiske kirkerommet for å forklare kirkens teologi. Denne prekenen er særegen for Norden, og ble benyttet i forbindelse med kirkens årsdag. Prekenen konkretiserer teologien i noe nært og velkjent, og fremstår som svært pedagogisk.¹⁴¹ Noe egentlig forelegg for til denne homilien er foreløpig ikke funnet, men tankene i prekenen er europeisk fellesgods, og som nevnt over finnes grunnstrukturen i Origenes homilie over tabernaklet. Selv om det er en trekirke som skildres er det få detaljer som ikke også kunne brukes om en kirke i sten. Det er allikevel sannsynlig at prekenen er utformet på norrøn grunn. Om dette har skjedd i Norge eller på Island har vært livlig diskutert. Stavkirker har blitt bygget på Island, ikke bare i Norge. Prekenen kan også ha vært benyttet på den indre trestrukturen i en islandsk torvkirke. Språket i homilien gir ikke noen sikker veiledning. Det finnes tre nedskrevne utgaver av prekenen, noe som vitner om at den var populær, og to av disse utgavene er islandske. Mellom den norrøne versjonen vi kjenner til og den originale må det ha eksistert et mellomledd. Originalen har mest sannsynlig blitt skrevet ned før 1150.¹⁴²

Presten begynte prekenen med å minne om hvor viktig kirken var for folk, og at ettersom man denne dagen feiret kirkens vigselfdag skulle man tenke over all den nåden man fikk i kirken. Presten skulle minne om at når et menneske kom til verden bar man det til kirken og døypte det. Det døypte barnet ble da Guds barn, mens det før var syndens trell. I kirken møttes Gud og

¹³⁹ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 45-46.

¹⁴⁰ Gunnes, *Gammelnorsk Homiliebok*, 182.

¹⁴¹ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 153-154.

¹⁴² Gunnes, *Gammelnorsk Homiliebok*, 176.

menneskene til forlik. Dersom man syndet alvorlig og mistet vennskapet til Gud skulle man gå til kirken og skrifte for presten, og på den måten forlike seg med gud. Når et menneske døde skulle legemet føres til kirken og gravlegges der. Sjelen skulle presten overgi i Guds hånd. Man skulle skjøtte vel om kirkene, ettersom man søkte dit for å få guds nåde når man kom inn i verden, mens man var i verden og når man dro ut av denne verden.¹⁴³

Presten skulle så sammenligne det fysiske kirkerommet med kirkens teologi. Prekenen forklarer hvordan ulike deler av kirken kan symbolisere den kristne lære. Koret ble et bilde på de salige i himmelen, og kirkeskipet et bilde på de kristne på jorden. Inngangen til kirken var et bilde på den rette tro, som førte folket inn i kirken. Døren var et bilde på de kloke menn som verget kirken mot vranglære og som med forkynnelsen stengte den ute fra Guds kristenhet. Benkene ble et bilde på de barmhjertige som lindret sine skrøpelige medmenneskers lidelser, som benkene gav hvile for dem som satt på dem. Taket kunne tolkes som et bilde på de som løftet sine indre blikk fra det jordiske og opp mot den himmelske ære. Med sine bønner vernet disse de kristne mot fristelser, som taket vernet kirkefolket mot regn. Klokkene ble presentert som et bilde på prestene, som med sine bønner og utlegninger skapte farger og lyd for Gud og menneskene.¹⁴⁴ Disse allegoriske sammenligningene gjorde det lettere for folk å forstå og huske det presten forkyste. Kirkerommet var noe nært og velkjent, mens troen og læren sikkert kunne virke mer diffus. Ved å trekke velkjente omgivelser inn i prekenen fikk folk noen knagger å henge informasjonen på.

I den neste delen av prekenen skulle presten gå videre i sammenligningen ved å stille det fysiske kirkerommet opp mot åndens tempel, som var det kristne mennesket. På samme måte som kirken var et bilde på kristenheten var den et bilde på hver enkelt kristen som ved å leve i renhet gjorde seg til et sant tempel for Den hellige ånd. Hvert menneske skulle bygge en åndelig kirke i seg selv, ikke av tre eller sten, men av gode gjerninger. Koret representerte bønner og salmer, og alteret kjærligheten. Benkene var et bilde på barmhjertighetsgjerningene som gav trøst til de trengende, likesom benkene tilbød hvile til dem som satt på dem. Taket ble et bilde på håpet, og de tankene man skulle løfte til gud ved alle gode gjerninger. Presten skulle minne om at ettersom man feiret kirkedagen var det viktig at man rensket sin indre kirke, slik at Gud ikke fant noe som vekket hans misnøye.¹⁴⁵ Folket kunne på denne måten selv bli en del av kirken og troen.

¹⁴³ Gunnes, *Gammelnorsk Homiliebok*, 100-101.

¹⁴⁴ Gunnes, *Gammelnorsk Homiliebok*, 101-102.

¹⁴⁵ Gunnes, *Gammelnorsk Homiliebok*, 102-103.

Presten skulle også understreke at dersom man ville være åndens tempel, skulle man vise den samme miskunn mot sine medmennesker som kirken viste den troende. Som kirken ved dåpens bad førte menneskene i guds hender skulle man ved tårenes bad føre sine medmennesker fra villfarelser ved å gråte over deres synder, for tårer vasket bort synd slik som dåpen. Som man tok imot åndelig føde i kirken ved nattverden skulle man gi legemlig føde til de som trengte det, og som kirken bød de døde en grav til deres legeme skulle man vise omsorg for de dødes sjeler med bønner. Dersom man på jorden holdt høytidene med et slikt sinnelag ville man en gang få del i den evige himmelen, lovet prekenen til slutt.¹⁴⁶

Å forkynne for menigheten var en viktig del av prestenes ansvar. Kirkeåret florerte med helligdager og messer, og prestene skulle holde prekener i tilknytning til alle kirkeårets helligdager, i tillegg til hver søndag. Ettersom homiliebøkene preker ikke skulle leses opp ordrett brukte nok mange av prestene mye tid på å forberede og formulere sine egne prekener. Det var som vi har sett viktig å tale Guds ord godt.

I tillegg til å opplyse menigheten om de nye normene og reglene, og forkynne kirkens lære og budskap, ledet prestene liturgien som var tilknyttet messene og helligdagsfeiringene. Vi hørte om noen ritualer tilknyttet ulike messer over, som for eksempel lysprosesjonen på *Kyndelsmesse*. Hver vår var prestene med i en høytidelig prosesjon sammen med folket der de velsignet markene for å sikre et godt år og fred. De utførte også spesielle renselsesritualer på kvinner som hadde født barn, og velsignet ekteseng, hus og bruksgjenstander.¹⁴⁷ Kirkens strenge regler rundt fasten må ha vært vanskelig å overholde for folk som levde i de tøffe islandske forholdene. Skulle man arbeide med jord og husdyr i vind, vær og skiftende sesonger trengte man kraftig kost. Kristendommens omfattende fasteritualer passet ikke inn i det islandske samfunnet, og det er ikke sikkert disse påbudene alltid ble overholdt. Det er trolig ikke uten grunn at en hel paragraf i *Grágás* ble satt av til å understreke straffen for å bryte fasten. Selv om kirken overtok noen av de kjente skikkene fra den gamle religionen var kristendommen en annen type religion enn den folk var vandt med. Istedenfor storgårdens offerfester der bordene bugnet av kjøtt og øl deltok man nå i prestens messer i kirken, ofte på

¹⁴⁶ Gunnes, *Gammelnorsk Homiliebok*, 104.

¹⁴⁷ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 102.

et fremmed språk. Hensikten med religionen var ikke å skape underholdning og samhold, men å lede folks sinn over mot en høyere åndelig virkelighet.¹⁴⁸

2.4. Forrettelsen av sakramentene og begravelsen

Kirken anerkjente at Gud selv hadde gitt menneskene ulike midler til frelse. De viktigste midlene var de syv sakramentene: dåpen, konfirmasjonen, ekteskapet, skriftemålet, nattverden, den siste olje og prestevigselen. Disse sakramentene skulle følge menneskene gjennom livet, og hjelpe dem i kampen mot synden. Prestevigselen og konfirmasjonen var biskopens ansvar, men det var prestenes oppgave å forrette de andre fem sakramentene. Prestene skulle døpe alle barn, ta imot skriftemål og holde nattverden. Prestene kunne også forrette ekteskap, men i middelalderen var ikke dette obligatorisk. Når noen døde skulle presten være tilstede for å ta imot skriftemål, gi nattverden og gi den siste olje. Det var også prestenes oppgave å holde begravelser. Det ble forbudt å begrave folk utenfor kirkegården. Skulle man oppsøke sine døde måtte man derfor besøke kirken. På denne måten mistet slekten sitt tradisjonelle midtpunkt, gravhaugen, der deres forfedre lå. Den nye loven gjorde det vanskelig å opprettholde forfedredyrkingen, noe som garantert også var kirkens intensjon. Feiringen av livets store begivenheter og dagliglivets gudsdyrkelse ble snart sentrert rundt kirkebygget og forrettet av en spesialist, presten.¹⁴⁹

2.4.1. Dåpen

Før kristendommen ble innført var det lov til å sette ut barn for å dø, og islendingene fortsatte med denne praksisen lenge etter den offisielle innføringen av kristendommen. Et av unntakene som ble gjort for å få religionen fredelig innført på Island dreide seg nettopp om retten til å sette ut barn. Kirkens lover satt etterhvert en stopper for denne praksisen, ikke fordi kirken var spesielt opptatt av å beskytte barna, men fordi det var viktig å forhindre at nyfødte barn havnet i helvete. Foreldre foresatte sannsynligvis å ta livet av de barna de ikke kunne fø

¹⁴⁸ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 101.

¹⁴⁹ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 100-105.

opp. Uønskede barn ble trolig døpt og deretter sulteforet, slik at de døde av sykdom.¹⁵⁰ Etter kirkens lover var det fremdeles lov til å ta livet av deformerte barn.¹⁵¹

Etter at høvdingene hadde akseptert dåpen skulle resten av folket døpes, noe som ofte skjedde ved massedåp. Mange fortsatte sannsynligvis å dyrke de gamle gudene etter dåpen, men i kristningens tidligste fase var det den formelle dåpen som var viktigst. Hvor mye vekt kirken la på dåpen vises i de eldste kristenrettene. Det var stor spedbarnsdødelighet i middelalderen, og ettersom et udøpt barn ville havne i helvete fantes det strenge regler for hvem som kunne døpe et barn dersom det var døende, og det ikke var mulig å få tak i en prest.¹⁵²

Paragraf K1 i *Grágás* tar for seg reglene som skulle følges rundt dåpen. Alle barn skulle døpes ved første mulighet, uansett hvor deformert barnet måtte være. Dersom barnets biologiske far var til stede skulle han bære barnet frem til dåpen. Dersom faren ikke var til stede skulle den mannen som eide huset der barnets mor oppholdt seg etter fødselen bære barnet frem til dåpen. Dersom ingen av disse mennene var tilgjengelige skulle de mennene som bodde i huset bringe barnet til dåpen. Dersom det ikke var noen menn til stede i huset skulle de menn som bodde nærmest det huset kvinnen befant seg i ta med seg barnet til dåpen, eller i det minste tilby hjelp. Dersom en mann nektet å bringe barnet til dåpen var straffen fredløshet. Dersom en huseier nektet dåpsfølget husly, eller nektet å tilby den hjelpen dåpsfølget måtte ønske, skulle han bøte tre merker for det. Barnet skulle fraktes til prestens bolig. Dersom presten nektet å døpe barnet var straffen fredløshet. Dersom presten ble møtt på veien, og var mindre enn én dag fra hjemmet sitt, skulle barnet døpes hos presten. Dersom presten var lengre enn én dag unna boligen sin skulle han administrere dåpen i den nærmeste kirken, dersom barnet var friskt. Dersom barnet var sykt kunne det døpes på det første stedet der presten kunne få tak i vann. Presten skulle ikke være borte fra hjemmet sitt i mer enn en natt uten å ta med seg alle de tingene som trengtes for å døpe et barn (vann, salt, hellig olje og olje blandet med balsam). Dersom presten ikke hadde med seg disse tingene måtte han bøte tre merker for det. Dersom en kvinne fødte når hun var på vei et sted måtte de mennene som reiste med henne, eller de menn som først ble spurt, ta barnet med seg for å få det døpt. Dersom noen hindret en mann som var på reise for å få et barn døpt var straffen fredløshet.¹⁵³

¹⁵⁰ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 195.

¹⁵¹ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 71.

¹⁵² Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 71-72.

¹⁵³ Gunnes, *Gammelnorsk Homilieboek*, 23-24.

Dersom barnet var dødssykt, og det ikke fantes noen prester i nærheten, kunne en lekmann døpe barnet. Barnet skulle helst døpes i ferskvann, men kunne døpes i sjøvann dersom ferskvann ikke var tilgjengelig. Lekmannen skulle fremsi et bestemt vers, gjøre korstegn, gi barnet et navn og dyppe det i vannet. Dersom det ikke fantes vann tilgjengelig kunne snø benyttes. En *mann* måtte døpe barnet, men dersom han ikke kunne ordene eller ritualene kunne en kvinne lære ham dem. En mann som hadde døpt et barn skulle i ettertid reise til presten og fremsi de ordene han hadde sagt under dåpen. Han måtte også fortelle nøyaktig hvilke handlinger han foretok seg. Dersom ordene eller ritualene ikke var riktige var straffen fredløshet. Dersom dåpen ble utført på riktig måte kunne barnet begraves i kirken. Alle myndige menn skulle kunne ordene og ritualene som skulle brukes ved en barnedåp. Dersom en mann ikke hadde tatt seg bryet med å lære seg denne praksisen, og derfor ikke kunne utføre en nøddåp, var straffen fredløshet. Alle som hadde forstand til det, menn som kvinner, hadde plikt til å lære seg *Pater Noster* og *Credo in dominum*.¹⁵⁴

Ut i fra denne omstendelige loven kan man se hvor viktig det var for kirken at alle barn ble døpt. Dåpen skulle forrettes av en prest, og det var ganske kritisk dersom en prest ikke var tilgjengelig. En lekmann kunne, med nøyaktig utførte ritualer og fastsatte ord, døpe barnet dersom det oppsto en krisesituasjon, men det var trolig ikke en ønskelig situasjon for en mann å komme i. Dersom han handlet feil kunne han ende opp med å betale dyrt for det. Det eneste en kvinne kunne bidra med i dåpssammenheng var å lære bort de rette ordene til den mannen som måtte foreta dåpsritualet. Loven viser at presten hadde et stort ansvar i forbindelse med dåpen. Selv da lekmenn hadde utført en nøddåp var det prestens ansvar å kontrollere at alt hadde gått rett for seg. Presten ble ikke behandlet nådig dersom han ikke tok ansvaret rundt dåpen på alvor. Dersom en prest ikke sørget for å ha med seg det rette utstyret til å utføre en dåp da han var på reise ble han straffet for det, og dersom en prest nektet å utføre en dåp kunne konsekvensene bli fredløshet, den strengeste straffen i den islandske loven. Kirken gikk til drastiske skritt for å sørge for at ikke nyfødte barn havnet i helvete.

¹⁵⁴ Gunnes, *Gammelnorsk Homiliebok*, 24-26.

2.4.2. Ekteskapsinngåelsen

På siste halvdel av 1000-tallet begynte kirken å interessere seg for ekteskapet. Det livsvarige monogame ekteskapet, og etableringen av et klart skille mellom slektskap og ekteskap, ble satt i fokus. Fram til 1215 gjaldt gifteforbudet slektninger i seks ledd.¹⁵⁵ Etter 1215 ble forbudet endret til å gjelde alle som var nærmere enn fem slektsledd fra hverandre, noe som ble fastsatt i paragraf K18 i kristendomsbolken i *Grágás*. Hvis de som skulle gifte seg befant seg i det femte slektsleddet skulle det betales en avgift.¹⁵⁶ Tradisjonelt sett var ekteskapet et anliggende for slekt og familie, og ikke før etter reformasjonen, i 1589, ble kirkelig vielse obligatorisk.¹⁵⁷

På 1100- og 1200-tallet krevde kirken at begge parter skulle gi sitt samtykke for at et ekteskap skulle være gyldig, enten ved å si ja, eller ved å la være å svare. For kvinner hadde ikke dette kravet så mye å si, ettersom det fortsatt var kvinnens verge som bestemte hvem hun skulle gifte seg med. Hensikten med et ekteskap var å skape større politisk og økonomisk trygghet, i tillegg til å opprette en driftsenhet som kunne drive en gård. Tallet på ektepar i det norrøne samfunnet var omtrent det samme som tallet på bruk, og kjærligheten var stort sett ikke en del av diskusjonen. På Island, før innføringen av lovbøkene *Járnsíða* og *Jónsbók* på slutten av 1200-tallet, ble det stilt krav om minimumseiendom for å kunne inngå ekteskap, noe som la et hinder for at fattige kunne gifte seg. Fattigdom var også en gyldig grunn til å oppløse et ekteskap. Den gjennomsnittlige giftemålsalderen på Island var trolig den samme som i resten av Europa i middelalderen, 20-24 år for menn og 14-16 år for kvinner.¹⁵⁸ Kirken tilpasset ritualene rundt ekteskapsinngåelsen til de skikkene som eksisterte i landet, men seremonien ble etterhvert flyttet fra huset, til kirkedøren og så inn i kirkebygget. Dersom en prest forrettet bryllupseremonien ble først reglene og forbudene rundt ekteskapsinngåelsen lest opp. Presten deltok også i ritualet med å føre det nygifte paret til sengen. Dette ritualet skulle understreke reproduksjonens funksjon i ekteskapet. Ekteskapet var bindende ved lov når minst seks vitner hadde sett paret gå til sengs.¹⁵⁹

I *Islendinge saga* får vi høre en historie om noen prester som reagerte på et giftemål som de mente ikke var akseptabelt. Torvald Gissursson skulle gifte seg med Jora, datter av biskop Kløng og Yngvild Torgilsdatter, forteller sagaen. Prestene hadde imidlertid kommet med

¹⁵⁵ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 121.

¹⁵⁶ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 50-60.

¹⁵⁷ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 100.

¹⁵⁸ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 201-202.

¹⁵⁹ *Medieval Scandinavia: An encyclopedia*, 1993, s.v. "Marriage and divorce".

innsigelser mot deres ekteskap. Torvald dro til Norge og fikk tillatelse av erkebiskopen til at de kunne være sammen i ti år, men deretter måtte de skilles uansett hva de selv måtte ville.¹⁶⁰ Kristian Kaalund legger til i en note at protestene antakeligvis kom på grunn av at det var for nært slektskap mellom dem, men det var tilsynelatende ikke frykten for at de skulle få barn sammen som var problemet her, ettersom de fikk være sammen i ti år. Prestene kunne altså komme med innsigelser mot å utføre et giftemål som de mente ikke var anstendig. Jora var datter av biskop Kløng. Prestene kom altså med innsigelser selv om bruden var biskopens datter, noe som kan tyde på frihet ovenfor biskopen og stor respekt for loven.

2.4.3. Skriftemålet, nattverden og den siste olje

Av de religiøse sakramentene prestene utførte, får vi i sagalitteraturen høre mest om forretelsen av den siste olje, nattverden og skriftemålet på dødsleiet, og før folk skulle drepes. Den siste olje, eller sykesalvingen som det heter i dag, ble trolig først og fremst forrettet når en person var så syk at situasjonen opplevdes som særlig livstruende. I de tilfellene da folk fikk møte med en prest før de skulle bli drept virker det som det var nattverdsakramentet presten utførte.

Nattverden, alterets sakrament, fikk særlig stor betydning fra høymiddelalderen av, og i dette sakramentet spilte presten en stor rolle. Man skulle motta nattverden minst hver påske. Det var Jesus Kristus sitt offer for menneskeheten, som forsonet dem med Gud, som ble markert i dette sakramentet. Offeret besto av brød og vin. Når presten leste de hellige ordene over offergavene ble de forvandlet til Jesu legeme og blod, og ved å spise og drikke av offergavene tok presten og menigheten del i det offeret Jesus gjorde. De ble forenet med Gud, og med hverandre. I høymiddelalderen fikk kun prestene lov til å drikke av vinen. Menigheten fikk smake på brødet. I Norden hadde nok dette sine praktiske fordeler, ettersom vin var en dyr importvare. Messen var på latin, og presten sto med ryggen mot menigheten når han leste opp de hellige tekstene. Han leste de aller helligste delene lavt, så kun de nærmeste kunne høre. Det var først i høymiddelalderen det ble vanlig at folk flest deltok i messen. Kirkene i tidlig kristen tid var ofte så små at de kun rommet presten og kirkegrunnleggerens hushold. Resten av menigheten sto antakeligvis utenfor kirken, uten noen mulighet til å se eller høre hva som skjedde.¹⁶¹

¹⁶⁰ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:211-212.

¹⁶¹ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 130-131.

Igjennom skriftemålet skulle man tilstå sine synder og få en mulighet til å bøte for dem. Alle vigslende prester kunne ta imot skriftemål, noe som ble bestemt på det fjerde lateralkonsil i 1215. Etter man ble myndig skulle man minst en gang i året bekjenne sine synder til den presten man var tilknyttet. Sognepresten skulle først og fremst ta imot skriftemål fra sine egne sognebarn. Dersom man skulle bekjenne lettere synder kunne man gjøre det for hvilken som helst prest. Presten skulle ta imot skriftemålet i kirken dersom det lot seg gjøre, men i nødstilfeller kunne skriftemålet foretas utenfor kirkebygget. Det ble ikke benyttet skriftestoler i middelalderen. Presten skulle sitte på en synlig plass nær alteret, ha et ydmykt oppsyn og se i bakken. Han skulle ikke se på den som skriftet. Den boten presten foreskrev synderen fungerte som forsoning og et middel til frelse. Mange skriftet oftere enn en gang i året, spesielt prester og munk. Da Gudmund den gode var en ung klerk skal han ha skriftet så ofte som han kunne få tak i en prest. Kvinner skulle ikke gå til skrifte alene, og de skulle sitte innen synsvidde av den vergen som fulgte henne til kirken.¹⁶² Dersom en prest brøt taushetsplikten når det gjaldt skriftemål, uten godkjent grunn, var straffen mild fredløshet, noe som innebar tre års landsforvisning og konfiskering av eiendom. Denne straffen var like streng som den straffen en prest fikk dersom han nektet å døpe et barn.¹⁶³

Sturlunga saga er rik på historier om prester som forrettet nattverden, den siste olje og skriftemålet. Grunnen til at det er spesielt mange historier som forteller om akkurat disse sakramentene er at sagaene for det meste omtaler krig og konflikter. Det er ikke barnedåp og ekteskapsinngåelse som står i fokus i sagalitteraturen.

En historie i *Sagaen om Gudmund den Gode som prest og Gudmund Dyre*, som forteller om siste halvdel av 1100-tallet, gir inntrykk av at det var vanlig at en prest ble tilkalt før noen skulle bli drept. Ogmund Torvardsson bodde en tid hos sin fars venn Tord Torarinsson i Lauvås. Det gikk rykter om at han hadde et forhold til Tord sin hustru, Margret, den tiden han var der. Året etter bodde Ogmund et annet sted, men besøkte Lauvås ofte, noe som skapte splid mellom Margret og Tord. Margret flyttet til slutt til sin bror. Håkon Tordsson, Tord sin sønn, oppholdt seg i denne perioden på gården Lauvås. En gang Ogmund hadde et ærend i nærheten førte hans vei ham forbi Lauvås. Han hadde kun med seg én annen mann i sitt ærend. Håkon tok med seg noen venner og la seg i bakhold, der han ventet for å drepe Ogmund. Under kampen som fulgte fikk Ogmund et spyd inn under armen, og alle trodde han var dødelig såret. Han hadde også et kutt i pannen som gjorde at det rant blod ned i øynene

¹⁶² *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder: Fra vikingtid til reformasjonstid*. 1980, s.v.

«Botssakrament».

¹⁶³ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 198.

hans, så han kunne ikke bruke våpnene sine. Ogmund satte seg ned og spurte om Håkon kunne skaffe han en prest, dersom de skulle drepe ham. Håkon og vennene hans dro hjem til Tord, som spurte hva som hadde hendt. De forklarte at Ogmund var dødelig såret og at han spurte etter prestelig bistand. Tord svarte at det sikkert var et knep, og at han selv ville hogget hodet av ham, dersom hadde han hadde vært til stede. Gårdens prest, Erp, dro for å se til Ogmund, men da han kom til kampstedet var Ogmund borte. Hans uskadede venn hadde hjulpet ham til gården Dravlastad, der han fikk hjelp til å lege sine sår.¹⁶⁴ Da Ogmund var dødelig såret bad han om å få se en prest, noe som var en så troverdig forespørsel at Håkon og hans menn forlot ham for å snakke med sin far om det. Presten skulle antakelig ta imot skriftemål og gi nattverden. I dette tilfellet kan forespørselen ha vært et knep for å lure Håkon og hans menn, men det virker ikke som Håkon syntes forespørselen var hverken merkelig eller urimelig.

I *Islendinge saga*, som tar for seg årene 1185 til 1240, får vi høre om en konflikt som pågikk mellom de to høvdingene Ravn og Torvald. Konflikten endte stygt, og det ble behov for en prest for å ta imot skriftemål og gi *corpus domini*. Det ble arrangert et forliksmøte mellom Torvald og Ravn for å få slutt på konflikten mellom dem, men da møtet ble holdt møtte ikke Torvald opp. På våren et år senere, i år 1213, dro Torvald fra Isafjord med 32 mann for å drepe Ravn. Akkurat denne natten hadde ikke Ravn satt ut vakter rundt gården sin, for det var dårlig vær og snøstorm ute. Da Torvalds menn kom fram stablet de brensel foran alle dører og tente på. De tente også på flere tak. Ravn sa til sin prest Valde, og de klerkene som var hos ham, at de skulle gå inn i stuen og syngteottesang. Ravn sang med dem, og da de var ferdige var det sterk røyk i husene. Ravn sa til Torvald at han ville la seg ta til fange dersom de andre som befant seg inne i husene slapp fri. Torvald beordret alle til å legge fra seg våpnene sine, og sa at han selv skulle bestemme hva som hendte med de som kom ut. Da Ravn gikk ut ble han, og et par andre menn, tatt til fange. Resten av folkene ble låst inne i kirken. Torvald erklærte så at Ravn skulle drepes, og da Ravn hørte dommen bad han om tillatelse til å skrifte. Han skriftet for presten Valde, og bekjente sin tro til ham. Han mottok så den hellige nattverd, knelte til bønn og gråt. Torvald bad deretter Bård Bårdsson om å utføre drapet, hvorpå Bård hogget hodet av Ravn.¹⁶⁵ Her får vi høre akkurat hva som hendte etter at Torvald gav Ravn dødsdommen. Ravn bad om tillatelse til å skrifte, noe han fikk innvilget selv om han var Torvalds fiende. Han skriftet for sin egen prest, og bekjente sin tro til ham. Deretter mottok han nattverden og knelte til bønn. Dersom det var tid nok kan det se ut til at disse ritualene ble

¹⁶⁴ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:164-165.

¹⁶⁵ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:281-282.

utført. Torvald hadde respekt for ritualene, og lot sin fiende gjennomføre dem før han ble drept.

I fortellingen om høvdingen Tord Sturlasons død, også fra *Islendinge saga*, får vi høre om en prest som gav den siste olje og ledet den døende i sang i dødsstunden. Tord ble syk, og det ble sendt bud etter hans eneste ektefødte sønn, Bødvar. Alle Tords sønner, og mange av hans venner, var rundt ham i tiden før hans død. Da sykdommen tiltok bad Tord presten Hauk Audunsson om å spørre Bødvar om han var tilfreds med Tord sine bestemmelser angående sine eiendeler, ettersom Bødvar var hans arving. Bødvar bad presten om å fortelle Tord at han skulle ordne arven på hvilken måte han ville. Etter Tord hadde ordnet med arven lot han seg salve. I sin dødsstund sang han *Pater in manus tuas commendo spiritum meum*, en salme som inneholder de syv siste setningene Jesus uttalte på korset, etter Hauks veiledning.¹⁶⁶ Presten var til stede i dødsstunden, og ledet den døende i sang. Tord valgte å ha Hauk nær seg i perioden før han døde, og benyttet ham til mer enn å forrette de hellige sakramentene. Hauk var involvert i organiseringen rundt arven, og skulle kanskje senere fungere som et vitne til arvebestemmelsene.

Svinfelling saga forteller om striden mellom Sæmund Ormsson og Ogmund Helgeson i årene 1241 til 1252. Her fortelles det om drapet på Sæmund, og vi får høre litt om prestepraktis i den forbindelse. Ogmund hadde lagt seg i bakhold for å drepe Sæmund Ormsson, som kom ridende sammen med sin bror Gudmund. Sæmund så at Ogmund og hans menn sperret veien, og red bort til dem for å finne ut av hva de ville. Ogmund tvang da Sæmund av hesten. Sæmund spurte hva det skulle bety, ettersom han trodde de var forlikte. Ogmund svarte kun at Sæmund ikke hadde lang tid igjen å leve, og Sæmund spurte da om å få møte med en prest. Det fantes tre prester på kirkestedet i nærheten, Tormod, Hjalte og Sæmund. Da prestene ankom ba de om fred for Sæmund og hans bror Gudmund. Sæmund prest hisset seg opp over omstendighetene, og advarte Ogmund og hans menn om at de ikke ville få bøtet for udåden sin dersom de gjorde som de hadde tenkt. Ogmund hørte på det prestene sa, men brydde seg ikke om det. Sæmund Ormsson spurte Ogmund om han kunne få sende bud etter abbed Brand, fordi han ønsket å snakke med ham, men Ogmund nektet ham dette. Da det ikke var noen mulighet for fred skriftet Sæmund for Tormod, og Gudmund for Hjalte prest. Begge fikk nattverd, og leste deretter *letaniam* (dødsbønnen). Sæmund kastet overstykket av seg, falt på kne, skjulte ansiktet i hendene sine og bad den allmektige gud om barmhjertighet. Han gikk i døden standhaftig, med håp om frelse, forteller sagaen. Gudmund Ormsson leste så syv

¹⁶⁶ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:439-440.

salmer sammen med prestene. Gudmund ble deretter påført et stygt hogg i halsen. De fleste mennene dro så bort fra stedet. Prestene begynte å synge, og Gudmund ble halshogd. Resten av mennene gikk deretter hjem, og prestene stelte med likene.¹⁶⁷ Etter ønske fra Sæmund Ormsson fikk han og broren møte med prester før de ble drept, men i dette tilfellet fantes det en grense for hva Sæmund kunne kreve av prestemøter. En av prestene kom med trusler om å nekte gjerningsmennene å skrifte dersom de utførte drapene. Om prestene faktisk kunne nekte å ta imot skriftemål av drapsmennene vet vi ikke, men de tok imot skriftemål fra de dødsdømte, og gav dem nattverd. Vi får også høre at brødrene leste dødsbønnen, og det er sannsynlig at denne bønnen ble ledet av prestene. Sagaen forteller at Sæmund gikk i døden med håp om frelse. Ritualene som prestene utførte før Sæmund døde skulle sikre ham denne frelsen. Historien legger vekt på hvilke ritualer som ble utført. Det er tydelig at det var viktig for sagaforfatteren å fortelle om disse ritualene, kanskje for å understreke at Sæmund og Gudmund gikk i døden med håp om frelse. Prestenes rolle i fortellingen er klar. De kom Sæmund og Gudmund til unnsetning, og gav dem håp om frelse. Det var også prestenes oppgave å ta seg av de døde i denne situasjonen.

2.4.4. Prestenes ansvar rundt håndtering av døde og forrettelsen av begravelser

Før kristendommen kom til Island ble gravene lagt i nærheten av gården, slik at kontakten mellom de levende og de døde skulle opprettholdes. De førkristne gravene besto ofte av hauger av forskjellige størrelser, spredt utover større områder. Den kristne kirkegården var liten i forhold til hva folk var vandt med og i tillegg var den avgrenset med gjerder. Ettersom det ble forbudt å begrave folk utenfor kirkegården ble folk avhengige av prester og kirker for å begrave sine kjære.¹⁶⁸

Paragraf K2 i *Grágás* tar for seg rett behandling av døde, og regler rundt hvem som hadde ansvar for å ta med seg den døde personen til kirken. Alle døde som hadde rett til å begraves i kirken skulle bringes dit så fort det lot seg gjøre. Dersom det fantes en arving på stedet skulle arvingen ta den døde med til kirken. Dersom ingen arving var til stede, eller arvingen ikke var myndig, skulle den mannen som sist huset den døde frakte ham til kirken. Dersom ingen av disse mennene var tilgjengelige skulle den mannen som bodde nærmest ta den døde med til

¹⁶⁷ Kålund, *Sturlunga saga*, 2:115-117.

¹⁶⁸ Inger Helene Vibe Müller, «Fra Vallhall til paradiset: Om kristen begravelse», i *Fra hedendom til kristendom: Perspektiver på religionsskiftet i Norge*, red. av Magnus Rindal. (Oslo: Ad. Notam Gyldendal AS, 1996), 55-58.

kirken. Han skulle ta med et klede, helst av lin, fra den dødes eiendeler, og forberede den døde til begravelsen. Øyne og munn skulle være lukket, og nesen skulle være kløpet igjen. Kroppen skulle være vasket, kledd i et klede og lagt i en kiste. Dersom den døde ikke hadde de nødvendige eiendelene skulle den som brakte liket til kirken skaffe disse eiendelene.¹⁶⁹ I mange tilfeller var det prester som stelte de døde, noe vi kan se i kildematerialet, men det ser ut til at folk generelt sett hadde ansvar for å frakte sine avdøde til kirken. Etter den døde var fraktet til kirken skulle presten forrette begravelsen.

Dersom en død person ble fraktet til en prest sitt distrikt skulle presten følge den døde til begravelsen dersom han har fått beskjed om det på forhånd, og dersom begravelsen fant sted innenfor reppen.¹⁷⁰ Presten skulle deretter ha begravesavgiften. Denne skulle han ha også om ord ikke ble sendt i forveien, og presten da ikke var forpliktet til å følge den døde til begravelsen. Presten var ikke pålagt å følge en død person utenfor reppen dersom det fantes en begraveskirke innen den, men dersom han valgte å la vær å følge den døde skulle den presten som forrettet begravelsen ha begravesavgiften. Dersom en prest forlot sitt kirkedistrikt uten å skaffe en annen i sitt sted skulle han ikke få begravesavgifter dersom folk døde i den perioden han var bortreist. Det å ta ansvar for en avdød var nesten like viktig som å føre et barn til dåp, dersom man skal dømme ut i fra de detaljerte lovbestemmelsene. Loven inneholder også en del regler for hvordan situasjonen skulle håndteres dersom noen døde på en øy, eller på en reise. Det viktige var at det alltid skulle være noen som hadde plikt til å ta den døde med til kirken. Dersom man hadde plikt til å frakte en død person til kirken, men ikke gjorde det, måtte man bøte for det.¹⁷¹

Hvem som skulle ta på seg kostnadene rundt stell av liket og begravelsen måtte også klargjøres. I paragraf K 12 får vi vite at presten skulle ha halvparten av begravesavgiften, og at prestens andel var viktigere enn kirkeeierens dersom pengene ikke strakk til. Mannen som brakte den avdøde til kirken skulle betale utgiftene, men han hadde rett til å ta verdien fra den dødes eiendeler, eller kreve betaling av den dødes arvinger. Dersom hverken den døde eller arvingene hadde penger til å betale for begravelsen og gravplassen skulle det være gratis, for man tar ikke penger der penger ikke finnes, legger loven til. Dersom det fantes penger til å dekke noe av utgiftene skulle de først og fremst brukes på å klargjøre den døde, deretter til begravelsen og til slutt til å betale gravplassen, dersom det var noe igjen. Alle gravplassene på

¹⁶⁹ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 26.

¹⁷⁰ Reppene fungerte som lokale forbund som skulle sørge for de fattige og danne en gjensidig forsikring mellom bøndene.

¹⁷¹ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 28-29.

kirkegården kostet like mye, men tannløse spedbarn fikk begraves for halve prisen.

Kirkeeierens andel ble her prioritert etter prestens andel.¹⁷²

Kirkeeieren skulle godkjenne begravelsen, og den døde skulle begraves der kirkeeieren og presten bestemte. En mann som ikke hadde rett til å være i kirken da han levde skulle ikke tas med til kirken. Om noen tok med en slik person til kirken måtte han bøte for det. De som ikke var døpt, de som var dømt fredløse og de som med vilje hadde påført seg dødelige skader kunne ikke begraves på kirkegården. Dersom en person som hadde påført seg selv dødelige skader skriftet til en prest om det før han døde kunne han begraves på kirkegården. Biskopen kunne nekte folk en kirkebegravelse dersom de fant det nødvendig. De som ikke hadde rett til å begraves på kirkegården skulle begraves mer enn ett bueskudd bort fra noens hjem, og ikke i fruktbar jord, på enger eller ved bekker som rant til gårder. Ingen messe skulle heller synges for den døde.¹⁷³ Det var altså ikke alle som fikk lov til å begraves på kirkegården.

I *Islendinge saga* får vi kort høre hva Gudmund foretok seg da han fikk vite at biskop Brand var død. Gudmund var på vei til Østfjordene, og da han ankom Stavafell fikk han vite at biskop Brand hadde gått bort. Gudmund sang med en gang sjelemesse for biskopen. Neste dag sang han alle sjelebønnene og liksang med all omhu og kjærlighet, forteller sagaen.¹⁷⁴

I dette tilfellet var det en biskop som hadde gått bort, men det er mulig at dette var ritualer som ble fulgt ved dødsfall generelt. Det første Gudmund gjorde da han fikk vite at biskop Brand var død var å synge sjelemesse. Deretter gikk det litt tid før han sang alle sjelebønnene og liksang. Det som hastet mest var altså sjelemessen.

I *Islendinge saga* får vi også høre om Biskop Gudmund den godes død, og prestepaksisen rundt hans død. Tidlig på våren, i år 1237, ble biskop Gudmund angrepet av en tung og snikende sykdom, forteller sagaen. Han lot presten Jon lårdyb gi ham den siste olje, sammen med hans klerker og de andre geistlige på bispegården. Gudmund snakket lite etter salvingen, men han delte ut bøker blant klerkene. Han døde ikke lenge etter, i en alder av 76 år.

Gudmund ble båret til kirken og pyntet, og Jon prest sang liksangen. Da liket skulle begraves bad kirkens forstandere om at det skulle ringes med så mange klokker som mulig. Det ble først ringt med to klokker. Da klokkene ringte begynte kirken å skjelve, fordi den var så gammel. Jon prest ba om at det skulle ringes med to klokker til. Med fire klokkes kraft ble kirken mer stabil. Jon ba så om at det skulle ringes med alle klokkene. Kirken sto da enda

¹⁷² Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 27-28.

¹⁷³ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 27-30.

¹⁷⁴ Kálund, *Sturlunga saga*, 1:233.

fastere enn før, og den sluttet å skjelve, noe som ble oppfattet som merkelig, forteller sagaen.¹⁷⁵ Gudmund var alvorlig syk, og mottok derfor den siste olje. Sakramentet ble utført av minst én prest. Jon prest sang liksangen, slik som Gudmund selv hadde gjort da biskop Brand døde. I tillegg ble det ringt med klokker da Gudmund skulle begraves. Det kan hende det var vanlig at det ble ringt med klokker i begravelser, kanskje særlig i storkirker. Det kan også hende det kun var vanlig når biskoper ble begravet. I dette tilfellet kan det hende historien om klokkene ble lagt til som en dramatisk effekt, og for å understreke biskop Gudmunds hellighet.

Prestene hadde et viktig ansvar rundt forretelsen av de religiøse ritualene og sakramentene. Kildene gir inntrykk av at sakramentene var svært respekterte, og at prestene spilte en viktig rolle i kritiske situasjoner i folks liv. Prestene kunne i kraft av sitt embete ta imot skriftemål og gi syndenes forlatelse, og kunne derfor gi folk et håp om frelse. Det ser ut til at det var vanlig å møte med en prest dersom man visste at man skulle dø, og dersom noen ønsket å få møte en prest ser forespørselen ut til å ha blitt respektert, selv i de tilfellene da det var fienden som spurte. Det er ikke noen tvil om at salmesang var noe prestene hadde ansvar for når et menneske gikk bort. Ved å studere lovene og sagaene får man et inntrykk av noen av de situasjonene folk hadde behov for prestenes tjenester, men kildematerialet forteller oss mest om prestepraktis rundt dåpen og døden. Vi hører lite om ekteskapsinngåelsen og skriftemålet i hverdagen.

2.5. Presten som rollemodell

Det var prestene som hadde ansvar for å lære folk kirkens levereregler, og de skulle selv gå foran med et godt eksempel for å lede menigheten mot rett livsførsel. *Sturlunga saga* byr på flere historier om prester som fremsto som gode rollemodeller. Vi får også høre noen historier om prester som, etter kirkens normer, ikke gikk foran med et godt eksempel. Historiene under er fra *Gudmund den gode som prest* og *Gudmund Dyres saga*, som forteller om begivenheter på slutten av 1100-tallet, og fra *Torgils Skardes saga*, som tar for seg årene mellom 1242 og

¹⁷⁵ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:438-439.

1250.¹⁷⁶ Jeg har også tatt med et eksempel fra *Sverres saga*, som handler om Sverres presteutdannelse på Færøyene. Til sammen kan disse historiene gi et inntrykk av hva som ble ansett som prestelig oppførsel.

I *Sagaen om Gudmund den Gode som prest og Gudmund Dyre* får vi høre om hvordan Ingemund sto fram som et godt eksempel da han ble utsatt for tyveri. Ingemund jobbet som prest i Bergen noen år, etter han hadde jobbet i Nidaros. Ingemunds onkel, abbed Ogmund Torvardsson, tok ham godt imot, og han fikk stadig større anerkjennelse for den jobben han gjorde. Den lokale høvdingen Jon Kuvlung viste stor aktelse for Ingemund. På våren dro Ingemund på en handelsreise til England sammen med en del andre menn. Da de kom tilbake på høsten hadde de med seg rikt med vin, honning, hvete, stoff og mange andre kostbare varer. Jon Kuvlungs folk ville plyndre skipet, men etter råd fra abbed Ogmund sa de seg enige i å la Ingemunds eiendeler være i fred. Da mennene kom om bord på skipet gikk de bort til åtte av vintønnene om bord, og spurte hvem de tilhørte. Ingemund påsto at fire eller fem av vintønnene, og mange andre varer, var hans. Jons menn fikk mistanke om at Ingemund ikke kunne eie alt det han påsto at han eide, og at han kun sa at varene var hans for å beskytte de andre handelsmennene. Jons menn tok med seg mange ting, blant annet en vintønne og 16 alen fint rødbrunt klede som Ingemund faktisk eide. Ingemund ville ikke røpe at det var hans, og på den måten komme i uenighet med sine skipsfeller. Senere den vinteren gjenkjente han det røde stoffet han hadde fått frastjålet i kjortlene til noen hirdmenn. Han fortalte om det han hadde sett til Ogmund, men bad ham om ikke å fortelle det videre. Han ønsket ikke å skape ufred, og han hadde penger nok som det var, skal han ha sagt.¹⁷⁷ I denne historien er det Ingemund sin generøsitet, og hans ønske om fred foran rikdom, som blir fremhevet. Disse verdiene var viktige i den kristne forkynnelsen, og det at Ingemund selv fulgte disse verdiene gjorde ham til et godt forbilde. Sagaforfatteren fremstiller ham som ydmyk, og som en god rollemodell.

I den samme sagaen hører vi om Gudmunds personlige utvikling etter at han hadde mistet sin venn Torgeir. Gudmund ble raskt en meget respektert prest, og ifølge sagalitteraturen gikk han foran med et så godt eksempel at det førte til både sjalusi og sabotasjeforsøk. I tillegg fikk han et kallenavn som beskrev hans mest anerkjente kvalitet. Gudmund var 26 år da hans venn

¹⁷⁶ Mye av teksten i *Torgils Skardes saga* er tilføyelser som ble lagt til på midten av 1400-tallet, men de historiene jeg benytter her er ikke en del av dette nyere materialet.

¹⁷⁷ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:139-140.

Torgeir døde på overfarten fra Norge til Island. I sorgen etter vennens død ble han så ivrig med bønner, messelesing, gavmildhet og forsakelse at folk rundt ham ble bekymret, forteller sagaen. Han skrev mye, og underviste geistlige hjemme hos seg selv mellom gudstjenestene. Han brukte mye tid i kirken om natten, og skriftet hyppig når han traff andre prester. Han gikk også igjennom andre folk sine bøker og samlet den informasjonen han ikke hadde fra dem. Alle beundret hans tro. Mye opptok Gudmund som ikke tidligere hadde opptatt troende i landet. Folk mente at de så mange tegn på guds behag over Gudmund, og de kalte ham Gudmund den gode. De som var rikere enn ham, men gjorde mindre godt for samfunnet, ble sjalu på ham. Hvert år gav Gudmund bort hele det offeret han mottok om vinteren til fattige slektninger, og slik sørget han for syv fattiglemmer. Noen prøvde å hindre hans gavmildhet, og Biskop Brand flyttet ham til et mindre lønnsomt sogn og krevde å få hans bøker og messeklær.¹⁷⁸ Gudmund fremstår i sagaen som en uvanlig from og gavmild prest, noe som førte til at han fikk sitt tilnavn «den gode». Sagaen forteller at Gudmund var opptatt av mange ting prester ikke hadde brydd seg med før. Han samlet blant annet informasjon fra andre folk sine bøker, men vi vet ikke om denne aktiviteten var noe av det forfatteren anså som nytt. Bøker var en sjelden vare, så avskrift var nok en nyttig og respektert aktivitet, som det var verdt å nevne. Det kan virke som det var uvanlig å drive veldedighet i så stor grad som Gudmund gjorde. Gudmunds veldedighet hadde sikkert ikke vært et problem dersom han ikke hadde overgått andre menn i omdømme. Gavmildhet og gjestfrihet var høvdingenes og biskopenes verktøy for å knytte til seg venner, og vennskapet utgjorde basisen i deres maktgrunnlag, så det er mulig samfunnets toppsjikt følte seg truet av Gudmunds livsførsel. Gudmund var også en av pionerne når det gjaldt å bygge seg opp en egen identitet som geistlig, og han ble etter hvert en berømt person i det islandske samfunnet, noe som sikkert kunne føre til sjalusi. Gudmund fremstår i sagaen som et veldig godt eksempel. Et så godt eksempel at andre menn ble sjalu på ham, og forsøkte å hindre ham i å praktisere sin veldedighet.

Det er viktig å huske på at denne sagaen er dedikert til Gudmund, og sagaforfatteren trolig har hatt stor respekt for ham, noe som kan ha farget historiene om Gudmunds godhet. Da Gudmund senere ble biskop endte han i en mengde konflikter med landets høvdinger, og med andre prester, noe vi skal se nærmere på i kapittel fire. Det er ikke sikkert at alle mente Gudmund fortjente sitt kallenavn.

¹⁷⁸ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:137-138.

Vi hørte over at biskop Jon Sigfusson ved Holar bispesete gikk foran som et godt eksempel. I sagaen om Jon Ogmundsson, som var Islands første helgen, står det at Jon og Sæmund Sigfusson ble omtalt som solide stolper for kristendommen. De støttet fagert kristendommen med sin forkynnelse, og da Jon senere ble biskop i Holar tjente han Gud med hellig forkynnelse og et godt eksempel.¹⁷⁹ Jon var en flink forkynner, og vi hørte at han opprettet en skole ved sitt bispesete. Han tjente Gud både ved hellig forkynnelse og ved å være et godt eksempel.

I en historie fra *Torgils Skardes saga* hører vi om noen prester som ville sette et godt eksempel ved å protestere mot et tyveri. Husholdningen på gården Stad kunne ikke drives uten støtte annetsteds fra, så Torgils Skarde red til Raudamel, til Halldor og hans kone, for å be dem om å flytte til Stad, og hjelpe husholdningen der. Halldor avsto bestemt. Torgils lot da Halldors kuer og får tvangsdrives til Stad. Presten og de andre geistlige på Stad nektet å spise den maten som var tilberedt av melk fra det stjalne kveget. Broder Torhall dro til Torgils for å be ham om å gi tilbake det han hadde stjålet, og truet ham med å utelukke alle som nøt godt av tjuvgodset fra kirken.¹⁸⁰ Tyveri gikk imot kirkens prinsipper. Torgils var en mektig mann, men prestene valgte allikevel å ta et standpunkt mot tyveriet, og forsøke å hjelpe bøndene. De gikk foran med et godt eksempel da de selv nektet å ta del i godene fra tjuvgodset. Det kan hende Halldor og hans kone egentlig var forpliktet igjennom vennskap til å hjelpe høvdingen, noe som kan forklare Torgils oppførsel, men det endrer ikke prestenes reaksjon og adferd.

I en annen historie fra *Torgils Skardes saga* får vi høre at biskopen på Holar mente at presten Håmund gikk foran med et dårlig eksempel ved å delta på en dans. I Vidvik var det stor munterhet, og godt å være, forteller sagaen. En søndag, da det skulle holdes en stor dans, kom en mengde mennesker sammen. Håmund hadde holdt gudstjeneste i Miklebø den dagen, og etter gudstjenesten red han til Vidvik, der hans dans ble meget beundret. Da han kom tilbake til Holar drev biskopen ham ut av kirken med skjellsord, og ville ikke se ham. Presten fortalte om biskopens reaksjon til sine venner. Til slutt gav biskopen Håmund et forlik, på hans venners anbefaling, men var aldri senere så vennlig mot ham som før.¹⁸¹ Det er tydelig at biskopen mente Håmund hadde oppført seg usømmelig. Sagaen forteller at Håmunds dans ble meget beundret, noe som kan bety at folk flest ikke reagerte negativt på at presten danset. Det kan hende det var selve dansen biskopen reagerte på, eller det at presten deltok i festlighetene

¹⁷⁹ Hjelde, *Norsk preken i det 12. århundre*, 79.

¹⁸⁰ Kålund, *Sturlunga saga*, 2:177.

¹⁸¹ Kålund, *Sturlunga saga*, 2:276-277.

generelt. På midten av 1200-tallet begynte kirken å få et godt grep om landets geistlige, og normene prestene måtte forholde seg til var strengere enn de hadde vært tidligere. Et viktig mål for erkebiskopen var å distansere prestene fra det verdslige samfunnet. Ved å hindre de geistlige i å delta i verdslige aktiviteter skulle det skapes et større skille mellom de geistlige og lekmennene. Dans ble trolig ansett som en verdslig aktivitet, og ettersom biskopene hadde ansvar for å etablere de nye normene blant prestene er det ikke så rart at biskopen reagerte på Håmunds oppførsel.

I den samme sagaen får vi høre at biskopen på Holar bad høvdingen Torgils Bødvarsson og hans følge om å bli hos ham i julen. Den syvende dagen i julen kom Torgils svoger, Gunnlaug, reisende fra Reykjaholt sammen med noen menn. Torgils mottok dem med glede, men da biskopen fikk vite at Gunnlaug var prest, og allikevel var gift, syntes han det var usømmelig. Det var ikke mye om å gjøre at han nektet Gunnlaug å være med i kirken.¹⁸² Biskopen mente altså at Gunnlaug oppførte seg usømmelig fordi han var prest og gift. I et pavebrev til erkebiskopen i Nidaros i 1237 informerte paven om at ekteskap skulle forbys for alle geistlige i hele erkebispedømmet, men først i år 1275 ble forbudet gjort gjeldende på Island.¹⁸³ Denne hendelsen skal ha funnet sted i 1240-årene. At biskopen reagerte så sterkt på at Gunnlaug var gift indikerer at normen allerede var innført, selv om loven enda ikke var det. Det kan hende biskopen reagerte sterkere på dette enn andre menn fordi han hadde et press på seg til å innføre kirkens normer blant de islandske prestene.

I *Sverres saga* får vi høre om den kommende kong Sverre sin presteutdannelse, og vi får litt informasjon om hva som ble ansett som prestelig oppførsel.¹⁸⁴ Sverre ble oppfostret til prest og fikk prestevigsel, men han oppførte seg ikke prestelig, forteller sagaen. Da Sverre var fem vintre gammel, i året 1156, ble han sendt til Færøyene, til oppfostring hos biskop Roe. Biskopen satt Sverre til prestelære og gav ham vigslar slik at han ble prest, men da han ble voksen oppførte han seg ikke med presters verdighet. Han var stridig og voldsom, forteller sagaen. Da han var 25 år dro han tilbake til Norge.¹⁸⁵ Ifølge *Sverres saga* skulle prestene altså

¹⁸² Kålund, *Sturlunga saga*, 2:165.

¹⁸³ Sigurðsson, Gjerland og Losnegård, *Ingólfr*, 191-193.

¹⁸⁴ Den første delen av *Sverres saga* er skrevet av en islending, abbed Karl Jonsson. Abbed Karl førte imidlertid bare pennen. Det var Kong Sverre som siterte. Første del av sagaen er skrevet mens Sverre selv levde. Den står som den eneste av kongesagaene midt oppe i de hendelser den forteller om. Den siste delen av sagaen er skrevet dels etter fortellinger fra menn som hadde fulgt Sverre og tatt del i hans strider, dels etter samtidige skriftlige optegnelser. Det meste av den siste delen har trolig også blitt diktet, og da av en som har stått Sverre og hans ætt nær.

¹⁸⁵ Gustav Storm og Alexander Bugge, *Norges kongesagaer III: Sverres saga*, overs. av Gustav Storm og Alexander Bugge (Kristiania: J.M. Stenersens Forlag, 1914), 4.

ha en egen verdighet, og vi får høre at stridighet og voldsomhet definitivt ikke ble ansett som prestelig oppførsel. Før prestene ble ordinert måtte de, som nevnt, gå igjennom en eksamen der de ble funnet skikket i kunnskap og moral. Etter opplæringen var over ble det forventet at de skulle oppføre seg prestelig.

I sagalitteraturen ser det ut til at det ble forventet at prestene skulle oppføre seg på en viss måte, og med en viss verdighet. Dette gjaldt kanskje spesielt på 1200-tallet, da den kirkelige reformbevegelsen jobbet hardt for å skape et skille mellom geistlige og lekmenn. Ettersom høvdinger lot seg ordinere til prester i den tidlige kristne perioden ble det mulig skapt en forventning om at prestene skulle oppføre seg med verdighet. Det var prestene som forkynte til menigheten at de skulle følge de kristne budene, og være ydmyke og gavmilde. Det er derfor naturlig at prestene hadde et ansvar for å lede menigheten på rett vei ved selv å gå foran som en god rollemodell. Over så vi noen eksempler på prester som gikk foran med et godt eksempel, og som ble husket for det i sagalitteraturen. De fleste av historiene over er kun bihistorier i de større politiske fortellingene, og med unntak av historien om Gudmund den gode hadde ikke prestenes handlinger noen konsekvenser for den egentlige fortellingen. Det er rimelig å anta at sagaforfatterne skrev ned disse historiene fordi hendelsene faktisk fant sted, og ikke for å underbygge et større poeng som de ønsket å få frem. Prestene skulle da trolig oppføre seg med en egen prestelig verdighet, i alle fall på det tidspunktet sagaene ble skrevet ned, ellers ville ikke uttrykkene prestelig oppførsel og prestelig verdighet blitt benyttet. Prestelig verdighet innebar ifølge sagaene godhet, gavmildhet, klokhet, god moral og et dedikert sinn. Prestelig verdighet innebar trolig ikke voldsomhet, stridighet og over gjennomsnittet gode danseferdigheter.

2.6. Oppsummering

I den tidligste perioden etter kristendommen ble innført på Island fantes det ikke så mange lokale prester, men vi kan anta at antallet steg jevnt utover 1000-tallet. Etter hvert som kirkebyggingen eskalerte økte antallet lokale prester kraftig. På 1200-tallet ble det forventet at alle skulle delta i messen, og alle skulle ha en egen prest å gå til. De tidligste prestene fikk trolig en overfladisk opplæring, og det ble antakeligvis ikke stilt så store krav til deres kunnskap, men presteopplæringen bedret seg betraktelig i løpet av 1100- og 1200-tallet. Etter

opplæringen var over, og presteordinasjonen var overstått, kunne prestene begynne å praktisere sitt embete. Det ser ut til at de islandske prestene fritt kunne praktisere i andre land, dersom det var behov for deres tjenester. Vi hører også om at mange prester jobbet som lærere for yngre elever. I tillegg til å lære opp andre prester skulle prestene også lære opp menigheten.

Prestenes arbeid med å implementere kristendommens normer og regler må ha vært en krevende jobb. Det var prestene som fortalte folk hvordan de skulle leve sine liv for å oppnå frelse, og det var prestene som skulle se til at reglene ble fulgt. Kirkens regler rundt søndager, helligdager og fastedager, og kirkens begrensninger rundt hva som ble ansett som lovlig mat, passet ikke inn i det hardføre islandske jordbrukssamfunnet. Kirkens regler ble imidlertid ikke innført fra en dag til en annen. Det gikk generasjoner før de nye levereglene ble etablert blant befolkningen. Det var også prestenes ansvar å opplyse om hva som var synd, og promotere kirkens ideal om ydmykhet framfor søken etter ære. Ydmykhetsidealet må ha vært både uvant og problematisk i det islandske samfunnet, og idealet var trolig ikke lett å etablere. Når det gjaldt troen skulle prestene først og fremst lære bort de mest sentrale delene. Det viktigste var å sørge for at menigheten kunne følge kirkens bud og delta i ritualene og sakramentene på riktig måte.

I tillegg til å innføre kirkens leveregler, og lære bort de viktigste delene av troen, skulle prestene forklare det nye meningsuniverset for menigheten, helst på en forståelig og engasjerende måte. Det var viktig å tale Guds ord godt for å få flest mulig til å motta den nye troen. En stor del av prestenes arbeid gikk ut på å holde messer og prekener. Som vi har sett fantes det mange helligdagsmarkeringer i løpet av kirkeåret, og det var prestene som var ansvarlige for å markere disse. Prestene benyttet seg av noen hjelpemidler i sin forkynnelse. Homiliebøkene fungerte som en mal for prestenes prekener i hele fristatsperioden.

Forkynnelsen og forretelsen av sakramentene skulle helst foregå inne i kirkebygget. Prestene skulle døpe alle barn, og de kunne foreta ekteskapsinngåelser. De skulle ta imot skriftemål og eventuelt foreskrive en passende bot. I tillegg til å gi den siste olje og nattverden hører også at prestene ledet døende i salmer og bønn, og sang for folk som skulle dø. Når noen hadde gått bort skulle prestene synge sjelemesse, be sjelebønner og synge liksang, og det var prestene som skulle forrette begravelsen. Vi hører også om tilfeller der det var prestenes ansvar å stille og ta seg av de døde.

Prestene skulle også opptre som rollemodeller for rett oppførsel og moral, og det ble forventet at de skulle oppføre seg med en prestelig verdighet. Ydmyke og gavmilde prester, som Ingemund og Gudmund den Gode, blir trukket fram i sagaene som eksempler på god prestelig oppførsel. Prinsippfaste prester, og prester som var gode til å tale Guds ord blir også trukket fram som gode rollemodeller. Det er ikke noen tvil om at prestene hadde mange ansvarsoppgaver av religiøs art, men hadde prestene andre oppgaver og funksjoner i samfunnet enn å utføre sine religiøse plikter?

3. Prestenes verdslige liv og deltakelse i politikken

Kildematerialet avslører at prestene også hadde mange verdslige samfunnsoppgaver i tillegg til sine religiøse plikter. I sagaene hører vi om prester som fungerer som rådgivere for høvdinge, som vitner i fredsforhandlinger, som voldgiftsdommere og som lovsigemenn. Kildene byr også på en mengde historier om prester som opptrer som konfliktmeglere.

I dette kapitlet vil jeg hovedsakelig basere diskusjonen på den informasjonen vi får fra *Sturlunga saga*. Sagalitteraturen fokuserer stort sett på konflikter mellom høvdinge. De prestene vi hører om i sagaene kommer som regel inn i historien fordi høvdingene hadde bruk for dem i en eller annen situasjon. Vi kan ofte ikke være sikre på om de prestene som var tilknyttet høvdingene ble benyttet til politiske oppgaver på grunn av at de var prester, eller på grunn av deres sekulære status. De prestene vi hører om i forbindelse med høvdingene var som regel respekterte og kjente for andre ting enn å være prester. De kom gjerne fra en respektabel slekt, og var ofte frender (slektninger) eller venner av høvdingene. Prestene blir imidlertid alltid introdusert i sagaene med tittelen prest, og det er ikke urimelig å anta, basert på sagaenes framstilling av prestene, at deres presteembete ofte gjorde dem til foretrukne aktører i diverse politiske situasjoner. I første del av dette kapitlet vil jeg diskutere prestenes deltakelse i politikken. Jeg vil først se på prestenes plass i vennskapsnettverket, og de lojalitetskonfliktene som fulgte med å være en del av dette nettverket. Jeg vil deretter diskutere prester som opptrer som rådgivere for høvdingene, meglere, vitner, voldgiftsdommere og lovsigemenn.

I tillegg til å drøfte prestenes politiske oppgaver vil jeg undersøke hvordan prestene levde sine private liv. Sagaene forteller ikke mye om prestenes liv, men prester blir ofte nevnt. Av og til gir kildene oss verdifull informasjon om prestene i forbindelse med historier om andre og mer betydningsfulle menns liv. *Sturlunga saga* er rik på små detaljer og korte avstikkere fra de egentlige fortellingene, noe som er svært nyttig når man skal forsøke å lese mellom linjene. I andre del av dette kapitlet vil jeg diskutere det bildet sagaene kildene gir av prestenes liv utenfor presteembetets rammer, og i hvilken grad prestenes private liv ble påvirket eller begrenset av at de var presteordinerte.

3.1. Prestenes politiske oppgaver

Sturlunga saga byr på mange historier om prester som deltar i aktiviteter man kanskje ikke skulle tro var forenelig med den prestelige verdighet. Sagaene gir et inntrykk av at prester ofte var en del av høvdingenes følge da de var ute på reise. De fleste prestene vi hører om i forbindelse med høvdingene var sannsynligvis respekterte menn fra samfunnets høyere sosiale lag. Noen av prestene drev sitt eget hushold. Andre var en del av høvdingens hushold. På grunn av sin opplæring hadde prestene ofte bedre taleferdigheter, leseferdigheter og skriveferdigheter enn andre menn, spesielt de prestene som kom fra samfunnets høyere lag. Dersom en prest i tillegg til en god allmenndannelse hadde en høy sekulær status er det ikke vanskelig å se nytteverdien han kunne ha i en høvdings administrasjon. Under vil jeg drøfte de ulike politiske oppgavene prestene ser ut til å ha hatt, men først vil jeg se litt på hvordan prestenes vennskskapsforhold påvirket deres lojalitet til kirken.

3.1.1. Påvirket vennskapet prestenes lojalitet til kirken?

Vennskapet var det islandske middelaldersamfunnets viktigste sosiale og politiske bånd. Det vennskapet det her er snakk om var av politisk art, og ligner ikke på det vennskapet vi kjenner til i dag. Gjensidig støtte, lojalitet og trygghet var vennskapets viktigste funksjoner. Et vennskap mellom en høvding og en bonde innebar at høvdingen beskyttet bonden og hans hushold mot fiender, mot at bonden støttet høvdingen sin i konflikter. Den mektigste lederen hadde det største vennskskapsnettverket, og derfor den beste beskyttelsen. Høvdinger opprettet også vennskskapsforhold med andre høvdinger, og disse vennskapene fungerte som allianser. Det islandske vennskapet ble vedlikeholdt ved gaveutveksling og gjestebud, noe som betydde at rikdom var en forutsetning for makt. Ettersom Island var uten kongemakt fram til 1262/1264 var det høvdingene som kunne tilby bøndene den beste beskyttelsen. Dersom bøndene ikke lenger trengte beskyttelse ble høvdingenes maktgrunnlag borte. For å opprettholde bøndenes behov for beskyttelse trengte høvdingene derfor et visst konfliktnivå. De var ikke tjent med lange fredelige perioder.¹⁸⁶

Høvdingenes økonomiske ressurser var helt avgjørende for hvor mange venner de fikk. Dersom de ikke kunne tilby en akseptabel mengde gjestebud og en tilfredsstillende

¹⁸⁶ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 78-82.

gaveutveksling sto bøndene fritt til å finne seg en annen og mer gavmild høvding å støtte.¹⁸⁷ Gavmildhet var en respektert kvalitet i det islandske samfunnet, og en nødvendig kvalitet for å skaffe seg venner. Vi så i forrige kapittel hvordan prestene med gavmildhet skulle gå foran som et godt eksempel til etterfølgelse. Det var kanskje enda viktigere for en høvding å bli oppfattet som generøs, men vennskap, gjestebud og utveksling av gaver var også en del av de geistliges liv. Sagaene forteller om biskopenes store gjestebud og storslagne gaver. De islandske biskopene kontrollerte store ressurser, og det ble stilt høye krav til deres gavmildhet. Noen biskoper hadde til og med større ressurser enn høvdingene, noe som betydde at de kunne arrangere større og flere fester. Biskopene oppførte seg i mange tilfeller som verdslige ledere.¹⁸⁸ Vennskapet var like viktig for de religiøse lederne som for de verdslige. Biskopene var avhengig av støtte for å sette sine planer ut i livet.¹⁸⁹

Biskopene var altså en del av det sosiale og politiske vennskapsnettverket, men var prestene også en del av dette nettverket? I sagaene hører vi om mange vennskap mellom prester og høvdingene, så det er trygt å anta at disse relasjonene forekom. I den norske *Gulatingen*, paragraf 15, står det skrevet at når presten fikk seg hus, gode kår og venner skulle ikke biskopen ta fra ham hans embete, ettersom kirkene ikke skulle benyttes som handelsvare. Denne paragrafen viser at de norske prestene kunne opprette vennskap med bøndene. Dersom dette stemmer er det rimelig å anta at også de islandske prestene kunne opprette vennskap med bønder, ettersom vennskapet sto sterkt på Island og de to landene hadde nær kontakt. Vi kjenner ikke til om det eksisterte vennskap mellom biskoper og prester på Island, men vi har grunn til å anta at det har forekommet, spesielt mellom de geistlige som virket i de største og rikeste kirkene i landet. Både abbeder og abbedisser kunne også opprette vennskap, så prestene hadde muligens slike relasjoner til klosterlederne også. Ikke før Island ble en del av norgesveldet på slutten av 1200-tallet begynte vennskapsbåndene å løse seg opp for å bli erstattet med embetsmannssystemet. Etter embetsmannssystemet ble innført fikk høvdingene makten sin ovenfra, fra kongen, og hadde derfor ikke behov for venner for å beholde sine maktposisjoner. Som kongens tjenestemenn skulle de nå anklage og straffe sine tidligere venner.¹⁹⁰ Inntil videre var imidlertid vennskapet Islands viktigste sosiale og politiske institusjon, og vi kan regne med at de islandske prestene var en like stor del av dette innfløkte nettverket som resten av det islandske folket.

¹⁸⁷ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 79.

¹⁸⁸ Jón Viðar Sigurðsson, *Den vennlige vikingen: Vennskapets makt i Norge og på Island ca.900-1300* (Oslo: Pax Forlag, 2010), 99-100.

¹⁸⁹ Sigurðsson, *Den vennlige vikingen*, 106.

¹⁹⁰ Sigurðsson, *Den vennlige vikingen*, 102-104.

Dersom prestene var kirkens menn, men høvdingenes venner, oppsto det utvilsomt lojalitetskonflikter. *Islendinge saga*, som omtaler de politiske hendelsene på Island fra 1185 til 1240 årene, byr på et eksempel der noen prester havnet i en slik lojalitetskonflikt. Prestene blir i denne historien satt i en situasjon der de må velge mellom sine høvdingevenner og biskopen. Skulle de prioritere kirken eller vennskapet?

Historien dreier seg om en konflikt mellom biskop Gudmund og de nordlandske høvdingene. Etter at Gudmund ble biskop kom han i mange konflikter med høvdingen Kolbein. Biskopen saksøkte stadig Kolbeins menn angående forskjellige ting. Bøndene var misfornøyde, og følte at de ikke fikk være i fred for biskopen. Gudmund tok ikke hensyn til Kolbein sine dommer, og lot fredløse menn gå i kirken som straffeløse menn. Kolbein og hans tilhengere gjorde på samme måte, og lot alle de menn biskopen hadde dømt fredløse gå i kirken. Prestene begynte å omgås de mennene som biskopen hadde bannlyst, både når det gjaldt gudstjenester og annet, og de sang messer selv om biskopen forbød dem det.¹⁹¹ Da høvdingene til slutt fikk drevet biskopen bort fra herredet konfiskerte de bispegården og bispestolens eiendom. Senere på våren sendte biskop Gudmund et brev til bispesetet med beskjed om å låse kirken, ettersom den hadde blitt besmittet av uhellige handlinger. Det ble satt opp et telt utenfor kirkegården der messene ble holdt. Høvdingene Arnor og Sigurd fant seg ikke i at kirken var uten gudstjeneste, og de tvang prestene til å synge inne i kirken. Noen prester oppgav messesangen av frykt for Gud, mens andre utførte den av frykt for høvdingene. Gudmund fikk nyss om at prestene holdt messer i kirken. Han bannlyste da alle prester som hadde holdt messe uten hans tillatelse, eller hadde hatt samvær med bannlyste menn. Prestene fulgte sin egen vilje angående gudstjenesten, uavhengig av hva biskopen sa, og de søkte råd hos munken Gunnlaug, som var den mest rettskafne og ansette geistlige i egnen.¹⁹²

Her havnet prestene i en lojalitetskonflikt. Skulle de støtte biskopen eller de verdslige høvdingene? Biskopen var drevet ut av herredet, og kunne ikke beskytte dem. Den verdslige makten var imidlertid meget tilstedeværende. En del av prestene, de som oppgav gudstjenesten, kan ha vært biskopens venner, eller de kan ha hatt en sterk lojalitet til kirken. Andre prester holdt gudstjeneste av frykt for høvdingene, forteller sagaene. Dersom prestene nektet å holde messer risikerte de å gjøre høvdingene sinte. Mange av prestene var kanskje høvdingenes venner og frender. De kunne risikere å bryte den sosiale kontrakten vennskapet var basert på dersom de ikke gjorde som høvdingene bad om. De ville da stå uten beskyttelse.

¹⁹¹ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:253-254.

¹⁹² Kålund, *Sturlunga saga*, 1: 261-262.

Denne historien illustrerer hvor sterkt vennskapet sto i fristaten, og at også prestene var en del av dette nettverket. Historien gir også ett inntrykk av at mange prester på begynnelsen av 1200-tallet anså sin sekulære identitet som minst like viktig som sin tilknytning til kirken.

3.1.2. Presten som rådgiver

I *Sturlunga saga* finner man flere historier om prester som gir høvdinger råd. I *Sagaen om Gudmund den Gode som prest og Gudmund Dyre* får vi for eksempel høre at Gudmund blir spurt til råds i en konflikt. Gudmund dro på besøk til Sigurd Ormsson i Svinafell, forteller sagaen. Sigurd ønsket å snakke med Gudmund om de vanskeligheter han hadde i striden som var pågående med Sæmund, og han spurte Gudmund til råds. Han fortalte at han tenkte å hevne seg på Sæmund, etter at Sæmund hadde snakket stygt og nedsettende om ham. Gudmund ba ham passe seg for denne hevnen. Du kan finne deg i at han taler ille om deg, fordi du handler rett, sa Gudmund, og han lovet at han skulle be til gud om at han skulle styrke og vokte Sigurd, forteller sagaen.¹⁹³ Det kan hende Gudmund var en venn av Sigurd, og at det var derfor Sigmund spurte ham til råds, men Gudmund reiste mye rundt, og var på besøk mange steder. Han visste trolig mye om hva som foregikk i de ulike høvdingeslektene. Det kan ha vært Gudmunds kjennskap til hva som foregikk i befolkningen som gjorde ham til en nyttig mann å spørre til råds, men det kan også hende Sigmund ønsket å prate med Gudmund fordi han var prest, og ble ansett som en klok geistlig.

I *Torgils og Havlides saga*, som tar for seg årene fra 1117 til 1121, hører vi om prestene Kjetil og Tord, som gir råd på hver sin side i en konflikt. Høvdingen Havlide planla et bakholdsangrep på høvdingen Torgils og hans menn. Ettersom Torgils var dømt fredløs mente Havlide at han ikke skulle ha lov til å vise seg på det hellige tinget, og ville derfor hindre ham i å komme seg dit. Presten Ketil Torsteinsson gikk frem for å snakke med ham og fraråde ham angrepet. Biskop Torlak Runulvsson, som var biskop i Skálholt bispedømme fra 1118-1133, tok deretter over rådgivingen. Etter å ha snakket med biskop Torlak valgte Havlide allikevel å holde seg til planen om bakholdsangrepet på Torgils. Biskopen forbød da alle geistlige å slutte seg til Havlide, og han oppfordret alle som var der til å megle, noe det fortelles at mange var villige til. Torgils får vite om bakholdet, men velger å fortsette sin ferd til tinget. Presten Tord, med tilnavnet Lunde-skalle (han var skallet og fra gården Lund), og noen av hans menn red Torgils følge i møte. Tord prest var en venn av Torgils, og en ansett og rettskaffen mann,

¹⁹³ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:230-231.

får vi høre. Torgils fikk bekreftet at Havlide lå i bakhold, men at biskopen og mange andre velvillige menn frarådet Havlide bakholdsangrepet. Tord rådet Torgils til å vente med å ri til tinget til etter Havlide sine folk hadde trukket seg tilbake, og heller være hans gjest i mellomtiden. Torgils valgte å ta imot prestens råd og tilbud om husly etter å ha mottatt dårlige nyheter fra sine egne speidere.¹⁹⁴ Her får vi først høre at presten Kjetil kunne ta initiativet til rådgivingen selv om det var en biskop i følget. Presten Tord var en venn av høvdingen Torgils. Han var sannsynligvis velstående, ettersom han hadde mulighet til å ta imot Torgils og hans menn som gjester et par dager. Det kan ha vært som prest at han gav Torgils råd, eller han kan ha handlet som Torgils venn, men antakeligvis var begge deler tilfellet. Det er ikke sikkert det var tilfeldig at det var geistlige menn som gav råd på begge sider av konflikten.

I *Tord Kakales saga*, som tar for seg årene 1242-1250, nevnes presten Eyvind Torarinsson. Han gav råd i en potensielt farlig situasjon, og håndterte situasjonen med kløkt. Eyvind prest var en modig og høyættet mann, som vanligvis pleide å stifte fred mellom Gisle fra Sand og andre menn, forteller sagaen. Kolbein unge var på denne tiden den mektigste høvdingen på Nordlandet, og hadde underlagt seg størstedelen av landet. Sagaen forteller om da Einar Jonsson og seks av Kolbeins andre følgesvenner reiste rundt i Vestfjordene og krevde ed av folket. Da de ankom Bardastrand holdt de et møte med alle høvdingene i området. Gisle fra Sand forsikret om at han aldri ville avlegge Kolbein unge noen ed. Det kom deretter trusler fra begge sider. Eyvind minte Gisle om at han hverken hadde høvdingene Sighvat eller Sturla til å hjelpe seg lenger, eller noen av de andre som før hadde vært hans beste beskyttere. Gisle svarte at Kolbein, og de andre som hadde forårsaket Sighvat og Sturlas død, ikke fortjente at han svor dem troskap. Eyvind rådet da Gisle til ikke å handle på en slik måte at han selv og hele bygden ble rammet av ufred, da alle ville anse det for hans skyld, men Gisle lot seg ikke rokke. Eyvind tenkte en stund før han fortalte Gissur at han hadde en sønn som het Kolbein, og at Gisle skulle tenke på ham, og ikke på Kolbein unge, da han svor eden. Dette gikk Gisle med på. Einar Jonsson la fram eden, og Gisle sverget som Eyvind prest hadde foreslått, uten at noen gjennomskuet noe.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:38-44.

¹⁹⁵ Kålund, *Sturlunga saga*, 2:2-3.

3.1.3. Presten som konfliktmegler

Sturlunga saga er rik på historier om prester som blir benyttet i forbindelse med konfliktmegling. Megleren var ikke en del av selve konflikten, men formidlet informasjon mellom de to partene som lå i konflikt med hverandre. Det fantes tre grupper meglere, høvdinger, bønder og kirkens folk. Høvdingene meglet som regel kun i saker av stor betydning. Biskoper, abbeder og prester deltok også bare unntaksvis i vanlige tvister.¹⁹⁶ Skal vi dømme etter sagamaterialet meglet de geistlige helst i konflikter mellom de mektigste høvdingene. Det kan hende prester av lavere rang meglet i konflikter mellom bønder, men det forteller ikke de skriftlige kildene om. Det vi må forholde oss til er de prestene vi hører om i kildematerialet, og vi har atskillige eksempler på at sagaenes prester meglet i tvister mellom høvdingene.

Megleren skulle gi partene sin egen vurdering av saken og gode råd, og han skulle sørge for at partene inngikk fred frem til de kunne møtes på et forliksmøte. Eventuelt skulle mekleren forsøke å få partene til å underkaste saken voldgift, og holde fred frem til voldgiftskjennelsen var kunngjort.¹⁹⁷ Det skulle sannsynligvis både kløkt, gode taleferdigheter og gode diplomatiske evner til for å megle i ansente konflikter mellom landets mektigste menn. De prestene vi hører om i sagaene var, som nevnt, som regel av respektabel avstamning selv. Dersom mekleren hadde en høy sekulær status i tillegg til en presteordinasjon ble han kanskje ansett som mer verdt å høre på. Det var kanskje nettopp denne kombinasjonen som gjorde de ansette prestene til de foretrukne meklerne.

I en fortelling i *Islendinge saga* fra året 1211, får vi høre om presten Steinulv, som opptrer som megler i en konflikt mellom to høvdinger. Konflikten begynte med at en hval drev i land på en strand som Ravn Sveibjörnsson eide. Mannen som først fant hvalen valgte å informere Torvald Snorreson om funnet. Torvald dro med en gang til stranden, flådde hvalen og tok hvalkjøttet med seg hjem. Ravn la frem anklagen om tyveri mot Torvald og de involverte mennene på Dyrefjordstinget den våren, hvorpå Torvald og ni andre menn ble dømt fredløse. Da sommeren kom red Torvald til alltinget med tallrikt følge. Ravn møtte ikke på alltinget den sommeren. Han sendte Sturla Bårdsson i sitt sted for å presentere dommen fra Dyrefjordstinget, og tilbrakte heller sommeren i Isafjord, der han beslagla gods som tilhørte de mennene som var blitt dømt fredløse. Da Torvald kom tilbake fra tinget og oppdaget dette

¹⁹⁶ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 95-96.

¹⁹⁷ Ibid.

ble han ikke fornøyd. Han samlet hurtig folk fra hele Isafjord, og dro for å konfrontere Ravn i Dyrefjord. Ravn bygget en forskansning av stein rundt gården sin og sendte ut bud om hjelp. Blant de mennene som møtte opp var presten Steinulv Ljotsson. Da Torvalds menn kom fram til gården var det blitt aftenen for Jakobs messe (25. juli), og Ravn ønsket å avstå fra kamp i respekt for den hellige apostel Jakob. Torvald kalte da på presten Steinulv, og de snakket lenge sammen. Steinulv dro så tilbake til Ravn og forhandlet om forlik. Ravn og Torvald kom til slutt til enighet, og Torvald sa at han var glad for forliket, for når de to sto sammen kunne ingen annen høvding få bukt med dem. Ravn inviterte Torvald og hans menn til et måltid, og skaffet dem hester til tilbaketuren. Ved avskjeden kysset Torvald Ravn, og resten av sommeren og den påfølgende vinteren hørtes ikke noe mer om saken.¹⁹⁸ Her ble presten i forsamlingen benyttet som megler. Torvald kalte på en prest som sto på Ravn sin side i konflikten. Det kan tenkes at Torvald ikke hadde med noen egen prest, men det kan også hende han kalte på presten som sto på Ravn sin side for å betrygge Ravn om sine gode intensjoner. Steinulv var Ravn sin venn. Allikevel valgte Torvald å stole på ham, og benytte ham i meglingen. I dette tilfellet ser det ut til at Torvald valgte Steinulv som megler fordi han var prest. Det kan også hende at Steinulv var kjent for sine evner som megler. Steinulv opptrer nemlig som megler også i en annen konflikt i denne sagaen.

Eyjulv Kársson og Gisle Markusson hadde en mengde nabostrider mellom seg, som med tiden utviklet seg til et heftig fiendskap. En jul drepte Gisle en av Eyjulvs følgesvenner, og forsøkte deretter å drepe Eyjulv. Det ble meglet mellom dem, og et forliksmøte neste vår ble bestemt, men etter forliksmøtet var over var ikke resultatet noe bedre, og fiendskapet besto. Eyjulv og hans menn fulgte etter Gisle til gården hans etter forliksmøtet var over, og satt opp leir rundt forskansningen hans. Det ble deretter gjort iherdige forsøk på å få fred mellom partene i konflikten. Endelig fikk Steinulv til et forlik mellom dem, forteller sagaen. Historien ender med at Eyjulv flyttet fra stedet, og kjøpte en annen gård.¹⁹⁹

Litt senere i sagaen får vi høre en historie, fra året 1232, der en prest ble benyttet som megler i en konflikt. Det forelå et forlik mellom Sturla Sighvatsson og brødrene Tord og Snorre Torvaldsson etter en tidligere konflikt. Snorre Sturlasson, Sturla Sighvatssons onkel, spurte Sturla om han kunne være så snill å gi Torvaldssønnene og deres følge fritt leide igjennom dalen hans, ettersom Snorre ønsket at de skulle komme til ham til faste. Sturla sa ja, men virket ikke spesielt fornøyd med situasjonen. Torvaldssønnene reiste hjemmefra, og kom snart

¹⁹⁸ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:276-278.

¹⁹⁹ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:290-292.

til Hjardarholt, der presten Torve Gudmundsson bodde. Torve sendte en mann til Sturla for å advare om at Vatnsfjordingene var på vei, som de tidligere hadde avtalt. Torve foreslo så for brødrene at de skulle dra til Saudafell og møte Sturla, ettersom det hadde vært litt turbulent mellom dem etter forliket. Han tilbød seg å oppsøke Sturla på brødrenes vegne for å lage vennskap mellom dem, ettersom han mente Sturla ikke trodde Vatnsfjordingene var til å stole på når de kom i samlet flokk. Han ville også spørre om fritt leide for dem på nytt, sa han. Tord Torvaldsson svarte at de ville nøye seg med det leide som Snorre hadde avtalt med Sturla for dem. De ville ikke snike seg igjennom dalene, ettersom de anså seg forlikt med Sturla. Da Sturla fikk høre at Torvaldssønnene var ankomne samlet han sine menn. Snorre og Tord fortsatte igjennom dalene i strid med Torve sin anbefaling. Da Sturla og hans følge kom til syne for dem på en ås sendte Tord Torvaldsson en mann til presten Torkel, for å be ham om å komme og prate med ham. Da presten kom frem spurte Tord om hvilken hensikt Sturla hadde. Presten svarte at han ikke visste, men han trodde det ikke var fredelige hensikter. Tord spurte hva han beskylte dem for. Presten svarte at de ble beskylt for mange brudd på forliket dem imellom. Tord bad presten fortelle Sturla at han ikke skulle tro på disse beskyldningene. Presten dro da til Sturla og gav ham beskjeden fra Tord. De meklet lenge om forlik, mens Sturla ventet på at flere av hans menn skulle møte opp. Da nok menn hadde ankommet sendte han presten tilbake til Torvaldssønnene med beskjed om at de burde skrifte og ruste seg, for han gav dem ikke fred. Brødrene gjorde som Snorre rådet dem til. Sturla angrep, og Snorre og Tord ble drept.²⁰⁰

I denne historien hører vi at presten Torve, som var Sturlas Sighvatssons venn, gjorde alt han kunne for å hindre en videre konflikt mellom ham og Torvaldssønnene. Han gav Tord og Snorre mange råd, som de valgte ikke å ta hensyn til. Senere sendte Torvaldssønnene bud etter en prest til å megle mellom dem, istedenfor å benytte en av sine egne menn. Det ser ikke ut til at presten var en del av følget til Sturla, ettersom han ikke var sikker på Sturlas intensjoner. Det er tydelig at det var ønskelig å få en prest til å opptre som megler, og da det ikke fantes en prest tilgjengelig sendte de bud etter en. Vi hører også at Sturla oppfordret brødrene til å skrifte før han drepte dem, og at brødrene gjorde som han sa, noe som understreker viktigheten av dette sakramentet.

Vi hører også om noen prester som fungerte som meglere i en historie fra *Islendinge saga*, fra året 1241. Vi får vite at biskop Sigvard sendte to prester for å undersøke om det var mulig å

²⁰⁰ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:382-392.

megle mellom Gissur Torvaldsson og Snorre Sturlasson sin uekte sønn Urøkja, som lå i konflikt med hverandre. Kong Håkon hadde bedt Gissur Torvaldsson å hevne seg på Snorre Sturlasson, etter at Snorre hadde forlatt Norge uten kong Håkons tillatelse. Snorre var Håkons håndgangne mann, og hans uanmeldte avreise ble derfor stemplet som høyforræderi. Gissur overfalte og drepte Snorre på hans gård i Reykjaholt. Som følge av dette drapet oppsto det et fiendskap mellom Snorres uekte sønn Urøkja og Gissur. Urøkja planla å dra til Skálaholt og angripe Gissur, for å hevne Snorre. Biskop Sigvard hørte om dette, og sendte to prester til Urøkja for å spørre om det var mulig å få til et forlik. Urøkja svarte at han ikke ville inngå noen våpenhvile, men godtok at biskopens menn skulle megle mellom dem med den hensikt å få til et forlik. Forsøket på megling feilet. Biskopen fortalte da Gissur at de kunne vente seg et angrep, og at han tillot alle de geistlige å kjempe på Gissurs side. Da kampen var i gang kom biskop Sigvard løpende ut i fullt skrud med bispehatt på hodet, stav i den ene hånden og bok og papir i den andre, med sine klerker etter seg. Han begynte å bannlyse Urøkja og hans menn. Biskopens ankomst la en demper på slagsmålet, ettersom begge parter ønsket å unngå å skade ham og hans klerker, og kampen stanset snart opp. Biskop Sigvard og Gissur klarte deretter å få til et forlik med Urøkja, som varte resten av vinteren.²⁰¹

3.1.4. Presten som vitne, talsmann, lovsigemann og voldgiftsmann

I sagaene får vi høre noen historier der prester opptrer som vitner til avtaler. Vitnene skulle selvfølgelig bevitne det som ble sagt, men de hadde muligens også en annen funksjon. Vitner var nemlig helt nødvendig for at nyhetene om nylig inngåtte vennskap, allianser og forlik skulle spre seg blant folket, og hvem hadde bedre kontakt med folket enn prestene?

I *Islendinge saga* får vi høre om to prester som var vitner til inngåelse av et vennskap mellom to høvdinger, og at en av dem senere opptrådte som talsmann på tinget på vegne av begge høvdingene. Sturla Sighvatsson giftet seg med Solveig Sæmundsdatter, forteller sagaen. Snorre Sturlasson likte Solveig, og ble ikke videre fornøyd da han fikk høre om giftemålet. Torvald Gissursson holdt Sturla og Solveigs bryllupsgilde hjemme hos seg, og gav dem en påkostet bevertning. Alle skiltes med vennskap etter gildet var over, og Torvald fulgte brudeparet et stykke på vei mens de snakket om vennskap. Sturla og Torvald møttes igjen på Saurbø før tinget det året, og der inngikk de vennskap med prestene Snorre Narveson og Torve Gudmundsson som vitner. Torvald lovet at han skulle hjelpe Sturla dersom han fikk konflikter

²⁰¹ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:500-503.

med noen, og Sturla lovet å hjelpe Torvald dersom Snorre Sturlasson og hans venner skulle gi ham vanskeligheter. Sturla Sighvatsson lot deretter Torve prest ri med begge høvdingenes godedommer til tings. Presten fikk dermed fullmakt til å opptre i deres sted på tinget. På den måten viste høvdingene fram deres allianse til folket.²⁰² De to høvdingene valgte å ha prester tilstede da de inngikk vennskap. Uten media måtte ryktene om det nyinngåtte vennskapet spres på folkemunne, og prestene hadde god kontakt med grasroten i befolkningen. Samtidig måtte høvdingenes vennskap overværes og annonseres av personer med tyngde, så folk skulle skjønne at det ikke bare var rykter. Sturla lot Torve prest ri til tinget med begge høvdingenes stemmer, noe som var en effektiv måte å spre nyheten om vennskapet på.

Sagaene forteller også om prester som fungerte som voldgiftsmenn. Voldgiftsmennene skulle være minst like mektige og innflytelsesrike som partene i tvisten. Dersom det bare var en voldgiftsmann på hver side og de ikke ble enige skulle de trekke lodd. Voldgiftsmennene kunne også overdra ansvaret til en tredjepart. Denne tredjeparten var ofte en høvding, men av og til en prest.²⁰³ Voldgiftsmennene skulle finne en løsning som gjorde at begge parter kunne gå ut med hevet hode, noe som var en prestisjefull og sensitiv oppgave. Det var nødvendig å få til en løsning som begge sider kunne leve med. Dersom partene ikke kom til et forlik kunne det få store konsekvenser.

I *Sagaen om Gudmund Gode som prest og Gudmund Dyre* blir det nevnt noen prester som opptrådte som voldgiftsmenn. I et forliksmøte mellom høvdingene Gudmund Dyre og Onund Torkelsson valgte de prestene Hall Gunnarsson og Bjørn Steinmodsson som voldgiftsmenn. Prestene vedtok like store bøter til begge menn i saken, forteller sagaen.²⁰⁴ Prestene må ha vært høyt ansett, ettersom de ble bedt om å være voldgiftsmenn i en konflikt mellom to høvdinge. Det faktum at voldgiftsmennene var prester blir kun nevnt i forbifarten, uten noen flere detaljer eller videre forklaring. Det at to prester fungerte som voldgiftsmenn var ikke noe sagaforfatteren syntes det var nødvendig å utdype. Vi kan derfor anta at det ikke var uvanlig at prester var voldgiftsmenn.

Vi hører også i kildene at prester kunne opptre som lovsigemenn. Lovsigemannen oppgave var å lese opp lovene på Alltinget. På denne måten ble folk mint på hva som var lov og hva som ikke var lov til å gjøre. Opplesningen av lovene var en av alltingets viktigste

²⁰² Kålund, *Sturlunga saga*, 1:329-331.

²⁰³ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 95-96.

²⁰⁴ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:152.

funksjoner.²⁰⁵ En historie fra *Islendinge saga* avslører at prester kunne være lovsigemenn. En sommer var alt stille, og det var god fred på Island, forteller sagaen. Tinget ble sparsomt besøkt den sommeren. Snorre lot vær å ri til tings, og lot heller presten Styrme den frode (den kloke) ri til tinget med lovsigemannsvervet. Styrme fungerte som lovsigemann på vegne av Snorre, som på det tidspunktet var lovsigemann for andre gang. Styrme den frode hadde også tidligere vært lovsigemann, legger sagaforfatteren til.²⁰⁶ Det er mulig Styrme var lovsigemann før han ble prestevigslet, men på det tidspunktet han red til tings med lovsigemannsvervet til Snorre var han i alle fall prest. Hvis denne historien er sann ser ut til at prester kunne være lovsigemenn. Snorre sendte en prest for å opptre på sitt vegne, slik som vi også hørte at Sturla gjorde med Torve prest. De islandske høvdingene styrte eller førte tilsyn med det aller meste i samfunnet. Ofte måtte de fungere på to steder samtidig. Dersom de skulle ut å reise måtte de derfor sørge for å ha en representant hjemme i bygdene, som kunne beskytte sine maktområder. Dersom de ikke selv dro til Alltinget måtte de sende en representant for å utføre sine oppgaver.²⁰⁷ Sagaene gir inntrykk av at denne representanten ofte var en prest. Det ser ut til at de prestene som var i høvdingenes administrasjon ble benyttet til diverse prestisjefulle oppdrag på høvdingenes vegne, i det minste på 1200-tallet.

I sagaene får man et inntrykk av at prester ofte var til stede da høvdingene havnet i farlige situasjoner, og det er ofte prester som blir trukket fram som rådgivere i disse situasjonene. Det kan hende prestene ble sett på som klokere enn andre menn. Folk hadde trolig respekt for det prestene sa, ettersom de fungerte som lærere for menigheten. Vi kan anta at en del prester ble ansett som gode forbilder, ettersom de selv skulle leve etter de idealene som de oppfordret menigheten til å følge igjennom forkynnelsen. Dersom en prest i tillegg til disse kvalitetene hadde en høy sekulær status kunne han nok ansees som en god rådgiver. *Sturlunga saga* inneholder mange historier om prester som blir benyttet i forbindelse med megling. Historiene over er bare noen av de mange eksemplene kildematerialet byr på. Prester ser ut til å ha vært prioriterte aktører i konfliktmegling.

²⁰⁵ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 12-15.

²⁰⁶ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:376.

²⁰⁷ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 227.

3.2. Prestenes verdslige liv

Kunne prester leve som andre, eller ble de begrenset av sitt embete? I sagamaterialet hører vi om mange prester som er gift og har barn. Vi hører også om prester som har elskerinner, eller friller. I noen tilfeller har prestene både kone og frille. Sagaene forteller om prester som eier eiendom og formuer, noe som ikke er overraskende med tanke på at mange høvdinger var prester. Vi hører også om prester som driver med handel, prester som bærer våpen og sloss, prester som er skaldere og prester som har sekulære yrker som lege eller bonde. Det ser ikke ut til at prestene levde så ulikt fra folk flest.

3.2.1. Prester, ekteskap og frilleforhold

Islands geistlige hadde lov til å gifte seg i nesten tre hundre år etter at kristendommen ble innført i landet. I et pavebrev til erkebiskopen i Nidaros, fra 1237, ble det som nevnt informert om at ekteskap skulle forbys for alle geistlige i hele erkebispedømmet, men først i år 1275 ble forbudet gjort gjeldende på Island.²⁰⁸ I kildene finnes det mange eksempler på at prestene giftet seg og fikk barn. Ett eksempel finner vi i *Hvam-Sturlas saga*, som forteller om årene 1148 til 1183. Her får vi høre om presten Torkel fra Hvam, som var en velstående bonde og også prest. Han var gift med Torunn Ormsdatter, og var far til to sønner.²⁰⁹ Et annet eksempel finnes i *Islendinge saga*, som tar for seg årene 1185 til 1242. Her hører vi om presten Magnus, som bodde i Reykjaholt. Han var sønn av presten Pólv Sólveson. Magnus var gift med Hallfrid, som var datter av presten Torgils fra Stad. Magnus og Hallfrid hadde to sønner, som het Brand og Are.²¹⁰ Både Magnus og Hallfrid var barn av prester, og de to ble også gift og fikk barn. Disse to sagaene spenner til sammen over et århundre i en tid da kristendommen var godt etablert i det islandske samfunnet. Opplysningene nevnes i forbifarten, uten noen forklarende kommentar. Vi kan derfor anta at det var naturlig for sagaforfatterne at prestene på dette tidspunktet kunne gifte seg og få barn.

Erkebiskopen begynte antakeligvis sin kampanje mot geistlige ekteskap da han fikk brevet fra paven i 1237, og sørget nok for at biskopene ble informert om kirkens standpunkt. Vi fikk i forrige kapittel høre en historie fra *Torgils Skardes saga* om en biskop som ble sint da han

²⁰⁸ Sigurðsson, Gjerland og Losnegård, *Ingólfr*, 191-193.

²⁰⁹ Kálund, *Sturlunga saga*, 1:59.

²¹⁰ Kálund, *Sturlunga saga*, 1:247.

fant ut at presten Gunnlaug var gift.²¹¹ Forbudet mot geistlige giftemål var ikke innført på Island på dette tidspunktet, men det ser ut til at den islandske biskopen var informert om kirkens standpunkt. Opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros førte til at den islandske kirken ble knyttet tettere til paven og kirken i Roma, men det tok fremdeles lang tid å innføre nye normer og regler, også blant de geistlige.

Etter at forbudet mot ekteskap ble innført skulle ikke prestene gifte seg, men de hadde fremdeles seksuelt samvær med kvinner. Å ta seg en kone var ikke lenger lov, men friller var det ingen lov mot. I løpet av høy- og senmiddelalderen forsøkte biskoper og erkebiskoper fra tid til annen å få slutt på frilleforholdene blant landets geistlige, men de hadde ikke noe stort hell med det.²¹² I sagaen om biskop Laurentius Kalvsson, fra første halvdel av 1300-tallet, kan det virke som det er en selvfølge at geistlige ved bispesetet hadde friller.²¹³

Vi kan ikke finne spor av frillesystemet i kildene som omtaler norske forhold.²¹⁴ Det islandske frillesystemet var trolig enestående i europeisk sammenheng. Systemet oppsto som en konsekvens av høvdingenes behov for å sikre seg støtte fra de viktigste storbøndene under landets maktkamper på 1100- og 1200-tallet. Ved å ta friller, med familienes samtykke, sikret høvdingene seg denne støtten. Båndene som ble etablert var mer stabile enn ekteskapsallianser, og de fortsatte å eksistere selv om høvdingen giftet seg og endte opp med å sende fra seg frillen. Frillene og deres familier fikk fordeler av frilleforholdet gjennom beskyttelse og samfunnsposisjoner. Dersom frillen fikk en sønn med høvdingen kunne sønnen selv bli høvding. Frillesystemet var en integrert del av maktkampene i landet. Det var først etter at Island ble en del av Norgesveldet at denne skikken forsvant blant høvdingene. Det norske administrative systemet ble raskt innført. De nye embetsmennene fikk nå makten sin fra kongen, som i sin tur fikk makten fra Gud. De verdslige lederne trengte ikke lenger å bygge opp makten nedenfra med vennskap, gaver og gjestebud. De hadde ikke lenger behov for å kontrollere kirken og religionen. Frilleforholdene ble dermed overflødige.²¹⁵

Prestenes frilleforhold ble trolig ikke knyttet opp mot maktkampene på samme måte som høvdingenes frilleforhold ble,²¹⁶ men mange prester var også høvdinge, og vi hører om at prester tar seg friller også før forbudet mot ekteskap trådte i kraft. I *Hvam-Sturlas saga*, som

²¹¹ Kålund, *Sturlunga saga*, 2:165.

²¹² Sigurðsson, Gjerland og Losnegård, *Ingólfr*, 191-193.

²¹³ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 128.

²¹⁴ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 80-81.

²¹⁵ Sigurðsson, Gjerland og Losnegård, *Ingólfr*, 190-191.

²¹⁶ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 81.

tar for seg årene 1148-1183, hører vi om en prest som het Tore Torsteinsson. Han var en meget rik mann. Han hadde mange leiekveg og eide ti bebygde gårder, forteller sagaen. Vi får høre at Tore levde sammen med Asny Halldorsdatter, og hadde to sønner med henne, men han giftet seg i tillegg med presten Povl Sølveson sin datter Torlaug. Han hadde altså en frille som han hadde barn med, og tok seg i tillegg en kone.²¹⁷ Vi får høre at Tore var rik og mektig, så det er mulig at han var høvding i tillegg til prest. Alle høvdinger deltok i større eller mindre grad i det politiske maktspeilet, og mange høvdinger var prestevigslet, men det var ikke alle som var praktiserende prester. Det er mulig at noen presteordinerte høvdinger benyttet friller for å bygge opp sitt sekulære maktgrunnlag, men de fleste prestene som etablerte frilleforhold gjorde det trolig da de ikke lenger kunne ta seg koner.

Kirken forsøkte å kontrollere folks drifter igjennom skriftemål og trusler om helvete. Det ble etablert strenge regler for når folk kunne ha seksuelt samvær. Kirken prøvde å begrense samleiet til ekteskapet, og også til bestemte dager i året. Ekteparet skulle helst begrense sine aktiviteter til rundt 160 av årets dager, men bøndene hadde trolig ikke fullstendig oversikt over den kirkelige kalenderen, noe som var en hindring for kirkens kontroll på området. Det var prestenes plikt å informere menigheten om helligdagene, men det er lite sannsynlig at de samtidig skal ha mint folk om at de ikke skulle ha samleie. Mange av prestene hadde friller de hadde fått barn med, og når prestene ikke selv fulgte kirkens regler om sølibat er det lite trolig at de krevde avholdenhet av menigheten.²¹⁸

3.2.2. Prester, rikdom, eiendomsrett og handel

De prestene vi hører om i *Sturlunga saga* er for det meste betydningsfulle menn. Kildene forteller om prester som eier eiendom, formuer og dyrebare leiekveg. Vi får også høre at prester kunne drive med handel. Det ser ikke ut til at presteembetet var noen begrensning for å leve et godslig liv.

I *Tord kakales saga*, som forteller om 1240-årene, hører vi at Tume Sighvatsson ikke følte seg hjemme i Flatø der han bodde, og oppsøkte derfor presten Snorre Narveson for hjelp. Snorre var av høy byrd, og den rikeste mannen i Vestfjordene, forteller sagaen. Han var også høvdingene Sighvat og Sturlas beste venn. Tume spurte om lov til å ta over driften av Snorres andre gård på Holar, som for tiden ble drevet av Snorres to sønner. Snorre samtykket, og lot

²¹⁷ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:103.

²¹⁸ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 202.

Tume overta gården for et år.²¹⁹ Prester kunne altså eie og leie ut eiendom i 1240-årene. Snorre eide minst to gårder.

Over hørte vi om presten Tore Torsteinsson i en historie fra *Hvam-Sturlas saga*. Han eide mange leiekveg, og ti bebygde gårder.²²⁰ Leiekveg var en verdifull inntektskilde på Island. Landnåmsmennene tok med seg husdyr, og ikke minst avlsdyr, til landet da de først reiste dit. På Island var ikke jorden særlig mye verdt uten husdyr. Landnåmsmennene, og senere deres arvinger, kunne derfor gi bort jord vel vitende om at folk trengte husdyr for å dra nytte av jorden. Deres makt og økonomiske overtak ble opprettholdt ved husdyruteie. Ved å leie ut husdyr og avlsdyr styrte de det økonomiske systemet, og opprettholdt samtidig den sosiale strukturen.²²¹

I *Sagaen om Gudmund den Gode som prest og Gudmund Dyre* hører vi at Ingemund prest var på handelsreise i England. Da skipet kom tilbake om høsten, hadde handelsmennene om bord med seg rikt med vin, honning, hvete, stoff og mye annet. Vi får høre at Ingemund hadde med seg blant annet vintønner og linstoff tilbake til Norge.²²² Sagaen nevner ikke noe om at handel var en lite ansett aktivitet for en prest. Historien forteller om en ydmyk og klok mann, som blir utsatt for et tyveri. Vi får ikke vite om varene var til eget forbruk, eller om de skulle selges videre, men vi får vite at prester, i alle fall prester av høy byrd, kunne dra på handelsreise uten at det ble ansett som upassende. Kildene forteller oss ikke så mye om prester som kom fra lavere kår. Det fantes selvfølgelig mange prester som ikke eide egne gårder eller hadde personlige formuer, men kildene avslører at presteembetet ikke var noen begrensning for å eie store eiendommer og rikdommer.

3.2.3. Prester og våpenbruk

I et brev fra erkebiskop Øystein til islendingene, fra rundt år 1173, uttrykker erkebiskopen bekymring for prestenes levesett. I brevet forbød han alle prester som hadde begått drap å holde messer. Eirik Ivarsson, Øysteins etterfølger, forbød i 1189 alle prester å bære våpen.²²³ Dersom det ikke hadde vært et problem at prester bar våpen og sloss hadde ikke erkebiskopen hatt behov for å presisere disse forbudene.

²¹⁹ Kålund, *Sturlunga saga*, 2:45.

²²⁰ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:103.

²²¹ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 55-56.

²²² Kålund, *Sturlunga saga*, 1:139.

²²³ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 165.

Sagaene byr på en del historier om prester som bar våpen og deltok i kamper. I *Hvam-Sturlas saga*, som tar for seg årene 1148-1183, står det skrevet at Einar Torgilsson en tid hadde lånt øyene Kroksfjordsnæs og Kroksfjord av en mann ved navn Brand. Da Hvam-Sturlas stesønn Bødvar Børksson giftet seg med Gudny Brandsdatter fikk de øyene i medgift. Bødvar ønsket ikke at Einar Torgilsson skulle ha sauene sine der lenger, og sendte derfor presten Ljufine for å flytte dem. For å flytte sauene trengte presten en båt. Da Ljufine spurte Eyjolv Hallgrimsson, som blir beskrevet som en gammel mann og en aktet bonde, om å låne et fartøy til å frakte sauene i, svarte han nei. Ljufine mente at det var en uhørt oppførsel å nekte ham å låne båten. Han slo Eyjolv med øksehammeren slik at han fikk et stort sår. Han tok deretter fartøyene, og flyttet sauene.²²⁴ Senere i *Hvam-Sturlas saga* får vi høre at presten Povl hadde en tvist med Hvam-Sturla. Han oppsøkte biskop Torlak, og de hadde en samtale. Biskopen mente at tvisten ikke sto mellom likemenn. De er mektige og underfundige, men du er en fremragende geistlig, skal biskopen ha sagt. Han bad Povl om å være forsiktig, og om å bære våpen, så han kunne beskytte seg selv dersom det skulle bli behov for det. Povl gjorde som biskopen sa, men han lot ofte våpenet bli liggende når han gikk fra kirken.²²⁵

Povl var tydelig ikke vandt til å bære våpen, men kildene gjør det klart at prester kunne bære våpen. Ljufine bar med seg våpen, og var ikke sen om å benytte det. I Povls tilfelle var det en biskop som oppfordret ham til å ha med seg våpen. Denne hendelsen skal ha funnet sted før erkebiskopen forbød våpenbruk blant geistlige, så biskopen motsa ikke erkebiskopen da han anbefalte Povl dette. Det er mulig prester kunne bære våpen til bruk i selvforsvar også etter loven ble innført, men det forteller ikke kildene noe om. Etter at loven ble innført ble det kanskje mindre vanlig at prester bar våpen, men det tok trolig lang tid å få innført dette forbudet i praksis.

3.2.4. Prester med sekulære yrker og verdslige sysler

Erkebiskop Øystein hadde et ønske om at de geistlige skulle holde seg unna verdslige aktiviteter og sekulære yrker.²²⁶ Dette tyder på at det til da hadde vært vanlig, og i såpass stort omfang at det ble et mål for erkebiskopen å få en slutt på det. I sagaene hører vi om mange prester som er bønder. I *Hvam-Sturlas Saga* hører vi for eksempel om Torkel prest fra Hvam,

²²⁴ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:72-73.

²²⁵ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:111.

²²⁶ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 200.

som var en velstående bonde og også prest. I den samme sagaen hører vi om presten Helge Skeljungsson, som bodde på Hvål gård. Helge blir beskrevet som en forstandig mann og en god geistlig. Han hadde innsikt i mange ting, og var en utmerket lege.²²⁷ *Islendinge saga* nevner også Helge Skeljungsson da han forsøkte å lege Einar Torgilssons sår i 1185, og vi får høre at da Gudmund Aresson fikk skadet benet sitt i et havari reiste han til Holar for å få Helges hjelp. Gudmund oppholdt seg der til behandling fra påsken til slutten av mai.²²⁸ Vi hører altså en del om presten Helge i *Sturlunga saga*, og det er opplagt at han er lege. Han blir stadig nevnt i forbindelse med sine legekunnskaper. I *Islendinge saga* får vi også høre om en annen prest som var lege. Sagaen forteller at Gudmund red vestpå etter tinget. Med seg hadde han presten Dalk, som var ansett som en god lege som kunne helbrede sykdommer.²²⁹

I *Torgils og Havlides saga*, som forteller om årene 1117 til 1121, hører vi en del om presten Ingemund, Gudmunds fosterfar. Vi får vite at han en tid bodde på sin fedregård på Reykjaholar. Han var en vennsæl mann, selv om han ikke hadde noen formue å snakke om. Han var gavmild og storsinnet, noe som var forventet av en mann med hans herkomst. Når hans frender sendte ham folk som trengte hjelp mottok han dem velvillig, og hjalp dem så godt han kunne. Det ble altså forventet at han skulle være gavmild på grunn av sin stand, og mulig på grunn av at han var prest. Sagaen fortsetter med å fortelle at Ingemund var en god skald og at han visste mye. Han var en dyktig sagaforteller, og underholdt med kvad og dikt. Han skrev også gode dikt selv, og var kjent i utlandet for dem.²³⁰

Senere i sagaen fortelles det om et bryllupsgilde, der Ingemund kvader. Yngvilds datter, Helga, skulle gifte seg med en mann som het Olav. I gildet satt Ingemund sammen med Torgils og hans følge. På den andre siden av bordet satt Tord, som også var en ansett gjest. Utover kvelden ble alle noe beruset, og folk begynte å komme med spydige hentydninger til hverandre. Tord hadde en sykdom som gjorde at han ikke tålte mat så godt, og kunne gi ham tung pust, sure oppstøt og ram ånde. Det fortelles at Ingemund prest bøyde seg over til sin sidemann som om han skulle svare på et spørsmål, men sa heller fram et spydig værns angående Tord sin dårlige ånde. Tord hentydet da at det helst er ens egne raper en lukter. Ingemund oppfordret en av sine bordkamerater til å svare på tiltale, og på den måten fortsatte utvekslingen av spydigheter. Det endte med at Tord og hans menn forlot gildet. Senere på kvelden fremførte Ingemund den omfattende *Orm Barðskjalds saga*, og avsluttet med et

²²⁷ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:59-64.

²²⁸ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:211

²²⁹ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:380.

²³⁰ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:10

æresdikt han hadde forfattet selv. Ettersom det var Ingemund som framførte sagaen anså mange menn sagaen for sann.²³¹ Ingemund var en respektert mann, og i tillegg til sin avstamning ble han ansett som en dyktig skald og sagaforteller. Hans prestatittel blir ofte nevnt, så det er rimelig å anta at ordinasjonen var noe som gav ham ytterligere anseelse blant folk. For Ingemund var det ingen hindring å være prest og samtidig drive med skaldediktning.

I det islandske samfunnets toppsjikt var diktning og historiefortelling ansette egenskaper, men vi vet ikke hvor anerkjent skaldediktning var blant prester generelt. På 1200-tallet jobbet kirken hardt for å skille geistligheten fra lekfolket, og etablere egne regler for kirkens menn. Det er sannsynlig at skaldekunsten etter hvert kan ha blitt assosiert med de verdslige høvdingene, og derfor ansett som lite prestelig oppførsel.

3.3. Oppsummering

De islandske prestene var involvert i mange verdslige aktiviteter, og utførte diverse politiske oppgaver på vegne av høvdingene. De måtte som alle andre forholde seg til vennskapet, noe som kunne føre til lojalitetskonflikter. Prestene kunne opprette vennskap med bønder og høvdinge, og trolig også biskoper og klosterledere. Det kan virke som prester var foretrukne konfliktmeglere, i alle fall når det gjaldt konflikter mellom høvdinge. Det er mulig de ble foretrukket fordi det var skam å drepe eller skade en prest. Ettersom prestene måtte svare overfor Gud, ble de kanskje sett på som mer redelige enn andre menn, og de kan ha blitt ansett som klokere, ettersom det var de som lærte opp menigheten i den nye gudsdyrkelsen og de nye levereglene. Prestene skulle opptre med en egen prestelig verdighet, noe som kan ha fremstilt dem som mer ansvarsfulle og pålitelige, og mindre tilbøyelige til å lyve og bedra enn andre menn. De fleste prester kunne lese og skrive, og var kanskje flinkere med ord og formuleringer enn de fleste andre, noe som kan ha gjort dem i bedre stand til å få til et godt forlik. Prester ble også benyttet som vitner til avtaler og til inngåelse av vennskap. I tillegg til å være troverdige vitner sto prestene i en praktisk posisjon til å kunne spre nyheten om et eventuelt forlik, eller et nyopprettet vennskap, raskt. Vi hører også om prester som var voldgiftsdommere, noe som var en viktig og respektert oppgave. Prester ble også benyttet som høvdingenes representanter. Vi hører om prester som tok med høvdingenes godord og verv til tinget, og handlet i deres sted. Det ser ut til at de prestene som var tilknyttet høvdingene utførte diverse prestisjefulle oppgaver på deres vegne.

²³¹ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:22-26.

Det høres ikke ut som prestene hadde så ulike liv fra folk flest, og i en del tilfeller hadde de bedre kår enn folk flest. Det ser ut til at det var helt normalt at de islandske prestene giftet seg og fikk barn i de første århundrene etter kristendommen ble innført. De levde det samme familielivet som andre menn. Etter forbudet mot ekteskap ble innført i 1275 hadde ikke prestene lov til å gifte seg, men de hadde fremdeles frilleforhold. De fleste prestene som etablerte frilleforhold gjorde det etter at forbudet om ekteskap trådte i kraft. Prestenes frilleforhold var ikke knyttet til maktkampen i samme grad som høvdingenes, men det kan hende at noen av høvdingeprestene benyttet seg av friller for å bygge opp sin makt. Ettersom mange prester var høvdingar er det ikke overraskende at prestene kunne være svært rike. Sagaene forteller om prester som eide store eiendommer og kostbare leiekveg. Vi hører at prester også kunne drive med handel. Prester som bar våpen og deltok i voldelige begivenheter var heller ikke uvanlig, og de kunne også ha sekulære yrker i tillegg til å være ordinert til prester. Dersom vi tar kildene i betraktning ser det ut til at de tidlige prestene kunne leve som de fleste andre, uten å være begrenset av sitt embete, i alle fall i de første århundrene etter kristendommen ble innført. Fra siste halvdel av 1100-tallet sørget den gregorianske bevegelsen for at prestene fikk strengere kår. De skulle ikke lenger gifte seg, drive med verdslige sysler, eller bære våpen. Prestene skulle nå separeres fra sin sekulære status og fra det verdslige samfunnet.

4. Prestestandens struktur, status og utvikling

I kapittel 2 og 3 har vi sett hvordan presteembetet utviklet seg i årene ca. 1100- 1260. I begynnelsen ble det ikke stilt så store krav til prestene, men etter hvert som religionen ble bedre organisert i landet fikk prestene grundigere opplæring og større ansvar. Prestene var snart involvert på de fleste områder i samfunnet, og hadde mange viktige religiøse og verdslige ansvarsoppgaver. I dette kapitlet vil jeg først diskutere de islandske prestenes status og respekt i befolkningen, den indre strukturen i pretestanden og prestenes forhold til biskopene. Jeg vil deretter drøfte hvordan pretestanden utviklet seg fra å være en uorganisert gruppe religiøse ledere, hovedsakelig fra samfunnets øverste sjikt, til å bli en stor, mangfoldig og betydningsfull samfunnsgruppe, der de fleste sosiale lag var representert. Jeg vil også diskutere hvordan pretestanden, som en del av Islands geistlighet, etter hvert beveget seg bort fra det verdslige samfunnet, og hvordan man på 1200-tallet kan begynne å se spor av en egen geistlig identitet.

4.1. Prestenes status og pretestandens oppbygning

I den tidlige kristne perioden nøy ikke Nordens prester særlig høy respekt blant befolkningen, men på Island var situasjonen annerledes. De islandske prestene fikk tidlig en høy status. I løpet av noen hundre år etter kristendommen ble innført økte prestenes status i Norden generelt, og prestene ble etterhvert respekterte samfunnsmedlemmer.²³² På Island var utviklingen mer lineær. Folkets respekt for prestene forble jevnt høy i hele fristatsperioden. Fra sagalitteraturen vet at mange av de tidligste prestene var høvdinger. Det kan allikevel hende at nettverket av prester var mye mer innfløkt enn det kildene avslører. Etter hvert som kirkebyggingen eskalerte og det ble behov for flere prester i landet hører vi om prester fra de fleste samfunnslag.

Kapittel 15 i den norske *Gulatingsslovi* forteller oss en del om den statusen prestene hadde i Norge i den tidlige kristne perioden. «Alltid når dei missbyrd oss eller bryt påbod frå biskopen som gjeld kristendomen vår skal dei bøte med pengar for det til biskopen; for me har

²³² Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 84.

teke av det at prestane skulde styrast med hogg.»²³³ Loven forteller oss at de norske prestene, og trolig resten av Nordens prester, i tidlig middelalder ble utsatt for vold. Dersom dette ikke hadde vært tilfelle ville det ikke eksistert et behov for å innføre en slik lov. Prestene som loven tar sikte på å beskytte hadde meget lav sosial status. En del av de tidligste Nordiske prestene kan ha vært treller, noe som ikke var uvanlig i Europa i tidlig middelalder. Det fantes trolig en del kristne treller i de nordiske landene etter de mange vikingtoktene til kristne land, og da kristendommen var ny i Norden var det trolig praktisk å benytte seg av folk som allerede var kjent med religionen.²³⁴ Dersom trellene ble prester er det ikke rart at presteembetet hadde lav status i samfunnet. Loven som er sitert over var nødvendig for å beskytte prestene mot overgrep. Island skiller seg ut i den norrøne sammenhengen. *Grágás* inneholdt ikke noen paragraf som beskyttet prestene mot overgrep. Det er lite trolig at mishandling og drap av prester har vært et stort problem på Island. Dette kan vi også se i de mange brevene erkebiskopen sendte til Island mellom 1147 og 1190. I disse brevene virket erkebiskopen mer bekymret for at prester bar våpen, skadet og drepte lekmenn.²³⁵

I perioden 1082-1118 var syv av de ti mektigste mennene på Island prester. I 1143 var 13 av landets 40 mest anerkjente prester også høvdinger, og på den tiden fantes det rundt 27 høvdinger i landet.²³⁶ Hvorfor viste høvdingene interesse for presteembetet? En presteordinasjon gav høvdingene makt over religionen, og kunne benyttes for å holde på en sosial posisjon i maktkampene i landet.²³⁷ Høvdingene ønsket trolig å bli sett som kirkens beskyttere. På Island var det ikke vanlig med religiøse ledere som ikke samtidig var verdslige ledere. De geistlige utgjorde en helt ny samfunnsgruppe. Det er mulig at høvdingene ønsket å ta kontroll over religionen for ikke senere å møte en sterk konkurrent på denne nye arenaen. Det kan også hende høvdingene var vandt til å lede den gamle kulten, og at en presteordinasjon derfor var en naturlig utvikling. Mange av de landene islendingene hadde kontakt med var allerede kristne, og det er mulig høvdingene ønsket å assosiere seg med kristendommen for å fremstå siviliserte i kontakten med omverdenen, men det var også økonomiske faktorer som spilte inn. Kirkeeieren kontrollerte som vi har sett store ressurser. Høvdingene kunne ikke risikere at en ny samfunnsgruppe fikk kontroll over de store inntektene som fulgte med å drifte kirkene. Vi hørte over om hvordan landnåmsmennene kontrollerte husdyruteien med gode resultater. Høvdingene sikret seg med en gang kontrollen

²³³ Knut Robberstad, *Gulatingsslovi*. Oversatt av Knut Robberstad (Oslo: Det Norske Samlaget, 1952), 27.

²³⁴ Sigurðsson, *Kristninga i Norden*, 59-60.

²³⁵ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 200.

²³⁶ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 182.

²³⁷ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 182.

over kirkegodset og ansettelsen av prester og biskoper, og kontrollerte på den samme måten kirkens ressurser.

Den islandske kirkeorganisasjonen vokste seg raskt stor. Det fantes trolig et lavt antall misjonærprester på Island på 1000- og 1100-tallet, som gradvis forsvant til fordel for lokale prester.²³⁸ Rundt år 1200 fantes det rundt 650 geistlige i landet, inkludert munk og nonne. Det vil si at mer enn 1 % av befolkningen var geistlige, og at det fantes ca. 1 prest per 80 mennesker. I tillegg til de vanlige sognekirkene ble det bygget mange mindre kapellkirker, *bændakirkja*, i landet. De aller fleste kirkene ble bygget før 1150. Da kirkestrukturen var ferdig utbygd fantes det for mange kirker i landet, og det ser ut til at biskopene begynte å stenge kirker. På 1200-tallet var det som nevnt ca. 330 sognekirker igjen i landet. I gjennomsnitt var det en kirke per 155 mennesker, og antall gårder per sogn var i gjennomsnitt 15. Kirkeorganisasjonen vokste seg mektig, og kirken fikk etter hvert et godt grep om befolkningen.²³⁹

Det kan hende nettverket av geistlige var mye mer komplisert enn det vi kan se i sagaene. Det er mulig at folk fra alle samfunnsklasser ble ordinert helt fra kristendommens innføring, men vi kan ikke vite dette sikkert på grunn av kildenes mangel på informasjon og begrensede fokus.²⁴⁰ I *Grágás* hører vi imidlertid om en type prester vi ikke kjenner fra sagaene. Paragraf K4 beskriver hvordan en kirkeeier kunne ta til seg unge gutter og lære dem opp til prester på egen kostnad. Disse prestene hadde meget lav status, nesten på nivå med slaver. Paragrafen stadfester at det var lov for en kirkeeier å lære opp en ung prest ved kirken sin. Kirkeeieren skulle, om ikke spesielle avtaler var laget, fostre gutten selv. Avtalen mellom presten og gutten, eller guttens forsørgere dersom han var under 16 år, var bindende. Kirkeeieren skulle skaffe gutten lærer, tukte ham, men kun på en slik måte at det ikke brakte skam over gutten eller hans familie, og generelt behandle gutten som om han var hans eget barn. Dersom gutten ikke ville lære seg latin skulle han bli satt til annet arbeid og tuktes, men ikke så kraftig at han ble syk eller fikk varige skader. Han skulle læres disiplin. Den kirkeeieren som sørget for guttens opplæring skulle skaffe ham det utstyr og de bøker som biskopen hadde bestemt var nødvendig for at han skulle kunne holde gudstjenester året rundt.²⁴¹ Presten skulle arbeide i den kirken han ble ordinert i, og dersom han ikke ble hindret i det skulle han synge messer og

²³⁸ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 182.

²³⁹ Jón Viðar Sigurðsson, «Churches and chapels in Iceland in the period c. 1000- 1300». Foredrag holdt på seminar: Communication and Cultural Contacts in the North Atlantic Community 1000- 1300: Saints, Bishops and Church Organisation. Oslo. 04.05.2012

²⁴⁰ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 194.

²⁴¹ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 34.

morgensang og kveldssang på alle høytidsdager, i fasten, i adventstiden og på imbredagene. Dersom presten forlot kirken han ble lært opp i, eller ikke utførte sine plikter, kunne alle som huset ham, hørte på hans messer eller delte bo med ham risikere å bli dømt fredløse. Dette var i tilfelle en sak for den øverste retten, og presten skulle behandles som en slave. Presten kunne frigjøre seg fra kirken ved å lære opp en annen til å tjene i hans sted, dersom denne personen behaget biskopen. Dersom presten ble syk skulle kirkeeieren selv bestemme hvor lenge han ville sørge for ham. Kirkeeieren kunne velge å sende ham tilbake til sine slektninger dersom sykdommen vedvarte, men presten var da fri fra sine bånd til kirken, skulle han komme til hektene igjen. Dersom en slik prest døde skulle kirken og kirkeeieren ha en viss sum av arven. Dersom det fantes noe arv igjen utover dette skulle prestens slekt ha det.²⁴² Her hører vi om en helt ny type prester med en mye lavere status enn de prestene vi hører om i sagaene. Disse guttene ble mer eller mindre solgt til kirkeeieren, som deretter hadde fullstendig kontroll over deres gjøremål helt til de eventuelt frigjorde seg ved å lære opp en annen prest i sitt sted. Vi hører om noen prester i sagaene, blant annet Laurentius, som underviste andre elever rett etter de selv ble ordinert til prester, men de sto fritt til å reise til andre kirker og jobbe der, slik som Gudmund gjorde. De hadde ikke de strenge begrensningene vi hører om i paragraf K4.

Det faktum at vi ikke hører noe om denne typen prester i sagaene er naturlig, i og med at sagalitteraturen ikke viser noen interesse for folk fra samfunnets lavere klasser. Selv om sagaene ikke nevner ufrie prester betyr det ikke at det ikke fantes slike prester, men det gjør det vanskelig å bevise at de fantes. Igjennom sagaene kjenner vi til over 400 islandske prester fram til år 1300. Ingen av disse kan man bevise at levde dette livet. Det kan derfor ikke påstås at denne typen prester var vanlig, men det er heller ikke sikkert at det var uvanlig.²⁴³

Paragraf K4 kan ha blitt skrevet for å fastsette den lavest mulige sosiale posisjonen en prest kunne ha. Loven kan også ha vært en naturlig reaksjon på at det nå fantes en ny samfunnsgruppe i landet, de geistlige, som ikke tidligere hadde eksistert. Det er også mulig kirkeeierne lette etter en billig og effektiv måte å drive kirkene sine på når de ikke lenger kunne bli prester selv. Loven kan også tolkes som en reaksjon på kirkens bekymring for mangel på prester. Å tilby kirkeiere å ta til seg prestelærlinger på egen kostnad kunne være en løsning på dette problemet. Lavættede gutter fikk på denne måten en sjanse til å få en mer

²⁴² Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 35.

²⁴³ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 177.

respektabel posisjon i livet enn de ellers ville hatt mulighet til, selv om det innebar å gi opp sin frihet.²⁴⁴

Det ser ut til at det fantes store klasseforskjeller blant prestene. Vi vet mye om høvdingeprestene. Det er mulig det også fantes ufrie prester, eller prester som lå nær disse i status. Mellom disse typene prester sto husholdsprestene (*heimilisprestr*) og de frie sogneprestene (*pingaprestr*). Begrepet husholdsprest ble antakeligvis brukt om de prestene som var en permanent del av husholdet til kirkeeieren over en lengre periode enn sogneprestene. Husholdsprestene ble trolig ansett som en type innleide tjenere. Sogneprestene var mer uavhengige. De kunne forhandle frem kontrakter med kirkeeierne, og hadde sannsynligvis en sosial status på linje med andre håndverkere som solgte sine tjenester på det frie markedet. Sogneprestene var heller ikke avhengige av et enkelt hushold. Det er også mulig at forskjellen mellom disse to typene prester hadde med deres utdanning å gjøre. Husholdsprestene kunne mulig akkurat nok til å komme seg igjennom den obligatoriske tjenesten, mens sogneprestene ofte var bedre utdannet. Sognepresten kunne trolig arbeide i flere kirker samtidig, mens han primært ble assosiert med lederen av husholdet på den gården han bodde på, og han var trolig mer uavhengig enn de fleste andre medlemmene i husholdet.²⁴⁵

Sogneprestene solgte altså sine tjenester på det åpne markedet. Det er denne typen prester *Grágás* dedikerer mest plass til. Sogneprestene sto fritt til å velge hvem de ønsket å jobbe for, men måtte skaffe seg arbeidsplass fra år til år. Deres plikter var strengt regulert, og det fantes konkrete lover for hvor mye de kunne ta seg betalt. Forskjellen mellom denne gruppen arbeidstakere og vanlige innleide tjenere var at sogneprestene ikke mottok ordre i hverdagen. De fikk betalt for sine messer på samme måte som håndverkere fikk betalt for deres håndverk. En sogneprest måtte ha et fast oppholdssted, men han trengte ikke å bo på gården der kirken sto. Allikevel virker det som dette var normen. Blant sogneprestene fantes det også store sosiale forskjeller. Vi hører mye om sogneprestene i kildene, og vi kan anta at majoriteten av 1100- og 1200-tallets prester tilhørte denne gruppen.²⁴⁶

Kirkeeieren var forpliktet til å betale for et vist antall tjenester årlig. Prisen for messer som ble holdt utenom det som var påkrevet var 3 merker. *Grágás* presiserer at prester ikke skulle synge mer enn to daglige messer i tillegg til nattmesse på juleaften. Denne loven ble trolig opprettet for å forhindre at prestene holdt en konstant strøm messer, og deretter krevde å få

²⁴⁴ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 177.

²⁴⁵ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 208-209.

²⁴⁶ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 195.

betalt for dem. Sogneprestene hadde også visse administrative rettigheter. Dersom kirkeeieren ikke tok ansvar for å skaffe prestens og kirkens del av tienden kunne presten ta hånd om dette selv. Sogneprestene var med på å bestemme hvor gravene skulle ligge, og de hadde tillatelse til å ta med ild inn i kirken for å tenne lys. Presten kunne velge å ringe med klokkene selv, eller kunne få noen til å gjøre det for seg. Disse rettighetene innebar at dersom kirken fikk brannskader, eller klokken ble ødelagt, ble ikke presten holdt ansvarlig for det. Han måtte imidlertid få medhold på tinget for at han hadde behandlet kirken som om det var hans egen eiendom, og hadde ment å ta godt vare på den.²⁴⁷

Sogneprestene hadde en viss frihet og uavhengighet, men de lå under biskopen i rang og status. Dette var tilfelle for de aller fleste prestene, også på Island. De islandske høvdingeprestene var unntaket fra regelen. Deres makt over biskopene var reell, og for erkebiskopen var det et mål å endre på dette. De aller fleste prestene befant seg imidlertid under biskopenes kontroll. Båndet mellom en biskop og prest var i de fleste tilfeller lignende det båndet som eksisterte mellom en høvding og hans tingmann. Det var et personlig forhold, noe som vil si at biskopens forpliktelser og løfter ikke gikk i arv til hans etterfølger. De bestemte hvilke prester som kunne holde messer, og kunne forby prester fra å utføre seremonier. En prest som hadde blitt godkjent for å holde messer for så å reise til utlandet en periode måtte få ny godkjennelse da han kom tilbake.²⁴⁸

I *Grágás* finner vi en del informasjon om prestenes rettigheter og begrensninger. Paragraf K6 i *Grágás* stadfester at prestene hadde rett til å selge sine tjenester for opp til 12 merker fra ett allting til et annet. Halvparten av inntekten skulle gå til de som huset presten i den aktuelle perioden. Dersom en prest tok for mye betalt måtte han bøte tre merker for det. Med tanke på at årslønningen var seks merker var dette en streng bot. Ingen hadde plikt til å betale presten mer enn tolv merker i året, selv om presten krevet det. Dersom et distrikt lå spesielt vanskelig til, eller var kronglete å ferdes i, kunne biskopen bestemme at prestens lønn skulle være høyere. Prestene skulle være lydige mot biskopen sin, og vise ham deres utstyr og bøker. Kun de prestene biskopen godkjente hadde lov til å holde messer, og ingen som biskopen forbød det skulle holde messer. Presten skulle ikke bære klær biskopen hadde forbudt, og kunne ikke ha bart eller skjegg. Han skulle klippe kronen på hodet en gang i måneden. Dersom presten var ulydig mot biskopen skulle han bøtes for det, dersom han ble funnet skyldig på tinget. Biskopen skulle eventuelt utnevne et panel som besto av tolv prester til rettsaken. Dersom

²⁴⁷ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 195-196.

²⁴⁸ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 197.

presten ble funnet skyldig i ulydighet mot biskopen fikk han en forhåndsbestemt straff, en bot på tre merker, som skulle betales til biskopen.²⁴⁹

Da *Grágás* ble skrevet ned ble altså sogneprestene ansett som noe mer enn innleide tjenere. Deres posisjon gav dem en begrenset rett til å involvere seg i saker som normalt var kirkeieiers oppgave. Selv om disse rettighetene var meget begrensede er de viktige signaler om at noe var på ferd med å skje i det islandske samfunnet. De signaliserer en endring mot et mer yrkesrettet samfunn, der det eksisterte et behov for profesjonelle prester.²⁵⁰

Grágás inneholder en rekke lover som tar sikte på å kontrollere prestenes oppførsel overfor lekmenn, ikke den andre veien rundt. Det ser ikke ut til at det eksisterte noen urolighet for at prestene ble behandlet dårlig, eller ikke fikk den betalingen de hadde krav på. Det er ikke utenkelig at kirken på 1100- og 1200-tallet hadde interne bestemmelser om hvordan prestene skulle oppføre seg, men vi har ingen bevis i kildene for at det fantes slike bestemmelser såpass tidlig. En lekmann hadde i så fall ingen formell kanal der han kunne klage på en prest igjennom kirken. Han måtte trolig gå til rettsak på vanlig måte, og håpe at ikke biskopen stilte seg bak presten. Det er ikke noe som tyder på at biskopen var ansvarlig for prestene, selv om prestene skulle adlyde ham. Biskopen var trolig ikke pålagt å støtte prestene, men det lønte seg nok dersom han ønsket å beholde sin popularitet. Det var biskopene som laget utkastet til den første kristendomsbolken i den gamle islandske lovbooken, og det var sannsynligvis også de som foreslo eventuelle endringer i denne delen av loven. Dette kan tyde på at biskopene ikke følte tilhørighet til prestenes posisjon i samfunnet. De hørte hjemme blant høvdingene og samfunnets overklasse, ikke blant de gjennomsnittlige sogneprestene. Prestenes begrensninger gjaldt ikke for dem.²⁵¹

Sogneprestene kunne altså selge tjenestene sine, men de kunne bare ta betalt et forhåndsbestemt beløp, med mindre biskopen bestemte noe annet. Prestene måtte holde sin del av avtalen, og dersom de ikke gjorde som de skulle ble de bøtelagt for det. Ifølge loven hadde biskopen stor makt over prestene. I visse tilfeller kunne det sikkert være vanskelig for biskopen å utøve denne makten i et samfunn der det var høvdingeprestene som valgte biskopene, men for de aller fleste prestene var trolig biskopens makt reell. Bortsett fra at prestene hadde mulighet til å ta beslutninger i driften av kirken er det lite i lovene som tyder på at prestene hadde rettigheter eller privilegier som beskyttet dem. Sogneprestenes rett til å

²⁴⁹ Dennis, Foote og Prekins, *Laws of Early Iceland*, 37-38.

²⁵⁰ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 197.

²⁵¹ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 199.

blande seg inn i styringen av kirken hadde mer å gjøre med deres rettigheter som arbeidstagere enn deres autoritet og status som prester. Denne retten fungerte også som en sikkerhet dersom kirkeeieren ikke tok ansvar for driften av kirken. Loven er skrevet for å beskytte lekmennene fra prestene, og for å stoppe prestene fra å ta for godt betalt for tjenestene sine. Det er sannsynlig at lovene reflekterer bøndernes engstelse for de samfunnsgruppene som hadde frihet til selv å velge hvor de skulle tjene.²⁵²

Jeg vil drøfte noen historier fra sagene som forteller oss noe om folkets respekt for prestene. I *Hvam-Sturla saga*, som tar for seg tidsrommet 1148-1183, får vi høre om høvdingebrødrene Povl og Snorre, som bodde i Vatnsfjord. Povl var en ualminnelig pen og kraftfull mann, forteller sagaen. Presten Olav Sølveson bodde på Helgafjell, som lå syd for Vatnsfjord, og han var gift med Hallgerd, som var en vakker, anselig og meget dyktig kvinne. Hennes far Runulv var også prest, og han ble ansett som en fornem geistlig og en ypperlig klerk. Han beskrives også som stor og sterk. Povl var interessert i den vakre Hallgerd, og bestemte seg for å bortføre henne. Han bad sin bror Snorre om hjelp. Snorre skal ha svart at det ikke sømmet seg å handle på den måten mot ansette geistlige, og at andre menn i nærheten ikke ville finne seg i det dersom de bortførte henne. Povl trosset brorens ord, og dro mannsterk sydover for å røve Hallgerd. Da de ankom gården fant de Hallgerd og bar henne ut mens de holdt Olav og Runulv nede. Folk syntes det var stor usømmelighet i Povls gjerning. På tinget neste sommer ble den ansette høvdingen Jon Loftssons hjelp søkt. Han var en god venn av Povl og Snorre, men også en frende av presten Runulv prest. Jon oppfordret Hallgerd til frivillig å vende hjem til sin mann, mot et løfte om alltid å motta hans hjelp dersom hun skulle trenge det. Hallgerd godtok betingelsene, Olav tok sin hustru tilbake og saken forliktes.²⁵³ Povls egen bror Snorre advarte ham om at det ikke sømmet seg å behandle ansette geistlige dårlig. Det kan hende saken hadde vært annerledes dersom Olav og presten Runulv ikke hadde vært ansette geistlige, men det forteller ikke sagaen noe om. En ansett geistlig skulle i alle fall ikke behandles dårlig, det forteller denne historien tydelig.

Vi får i den samme sagaen høre om presten Erlend Halleson, som bodde i Asgård. Han var høvdingen Einar Torgilssons tingmann og trofaste venn, i tillegg til å være en velstående landbruker. Snorre, en annen venn av høvdingen Einar Torgilsson, inngikk formuesfellesskap med Erlend. Snorre støttet høvdingen Einar Torgilsson i hans stridigheter med Sturla Bødvar Børksson, som eide gården Hvam. Hvam-Sturla fikk vite om at Erlend og Sturla og noen

²⁵² Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 200.

²⁵³ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:101-103.

andre menn skulle dra til de varme kildene og bade om søndagen. Han tok med seg sin sønn Svein, og dro etter dem. Da de ankom de varme kildene var Erlend allerede i vannet. Sturla og Svein såret Snorre, og drepte Torleiv, som var med dem. Da Sturla ba sin sønn Svein om å angripe presten svarte han at han ikke syntes det sømmet seg, ettersom Einar hadde døpt ham.²⁵⁴ Det var fordi Erlend var prest at han fikk gå uskadet fra angrepet. Den statusen og respekten Erlend hadde i Svein sine øyne var nok til at han ikke ville drepe ham. I dette tilfellet er det ikke Erlends sekulære status, og hans makt som høvdingen Einar Torgilssons tingmann og venn, som skåner presten. Det på grunn av Einar Torgilsson og Snorre at angrepet finner sted i utgangspunktet, og Erlends status som prest er det som beskytter ham.

I *Islendinge saga* får vi i flere historier høre at det ikke var respektabelt å skade prester. I 1229 dro Tord Torvaldsson og hans menn til Saudafell for å angripe Sturla Sighvatsson. Presten Svein Torvaldsson lå nærmest sengekammeret og ble hugget ned, ettersom mennene i Torvald sitt følge trodde det var en av Sturlas følgesvenner som lå der. Snorre skarn, som lå ved siden av presten, ropte at de kunne godt angripe de ulærte menn som ham, men at de skulle la presten være i fred.²⁵⁵ Det er tydelig at Snorre anså presten, som var en lærd mann, som mer verdt enn andre ulærde menn som han selv. På dette tidspunktet hadde loven som forbød prester å bære våpen trådt i kraft, og det er mulig Snorre syntes det var skammelig å angripe en mann som ikke kunne forsvare seg selv. Snorre ropte imidlertid ikke at de skulle la forsvarsløse menn være i fred, det var det faktum at presten var lærd han valgte å fremheve.

Vi hørte over en historie fra *Islendinge saga* om fiendskapet mellom Snorres Sturlassons uekte sønn Urøkja og Gissur Torvaldsson, etter drapet på Snorre Sturlasson. Urøkja dro til Skálaholt, og angrep Gissur. Da kampen var i gang hørte vi at biskop Sigvard kom løpende ut med sine klerker. Ettersom begge parter ønsket å unngå å skade biskopen og hans klerker stanset kampen stanset opp.²⁵⁶ Det er helt klart at mennene i denne historien så det som problematisk å skade eller drepe prester. Kampen stoppet opp da prestene kom løpende, fordi mennene kviet seg for å skade dem.

Vi hørte over om biskop Gudmunds opptrappende konflikt med høvdingene i nord, i forbindelse med de lojalitetskonfliktene vennskapet kunne føre med seg. Historien er et godt eksempel på at de islandske prestene ikke ennå var klare for å legge fra seg sin sekulære

²⁵⁴ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:78-79.

²⁵⁵ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:360-361.

²⁵⁶ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:501-503.

identitet. I denne langvarige konflikten ble prester skadet og drept, og høvdingene viste ingen respekt for hverken biskopen eller prestene. Historien er fra *Islendinge saga*.

Presten Asbjørn saksøkte tidlig på 1200-tallet høvdingen Kolbein på grunn av en gammel utestående gjeld. Kolbein saksøkte i sin tur presten til død eller fredløshet, og presten bad biskop Gudmund om hjelp. Biskopen mente det tilkom ham å dømme i prestens sak, men ikke når det gjaldt Kolbeins sak. Dette tyder på at Gudmund var tilhenger av den gregorianske bevegelsens kamp for geistlig uavhengighet og frihet fra det verdslige samfunnet. På tinget gikk biskop Gudmund til domstolen, med stav og kappe, og forbød dem å dømme presten, men Asbjørn ble allikevel dømt. Gudmund ble svært sint, og neste dag forbød han Kolbein og alle de involverte all gudstjeneste. Han tok Asbjørn under sin beskyttelse, og Asbjørn sin hustru betalte senere Kolbein for å la presten være i fred.²⁵⁷

Samme sommer bannlyste biskop Gudmund to høvdinge, Hall Kleppjarnsson og Sigurd Ormsson, for å ha tatt en prest ut av et munkekloster og lemlestet ham. Gudmund satt også Kolbein i bann etter en rekke konflikter. Våren etter dro Kolbein til bispegården med 80 mann, og stevnet biskopens husfolk, prester, degner og lekmenn til vårtinget i Skagafjörður, de fleste uten noen valid grunn. Gudmund leste da opp bannlysningen på nytt, fra taket på huset der han sto. Han leste den i tillegg på norrønt, slik at alle kunne forstå den.²⁵⁸

I 1209 gikk syv høvdinge, blant dem Arnor Tumeson og Sigurd Ormsson, sammen om å gå til kamp mot biskop Gudmund. Da høvdingene ankom bispegården ventet de en natt med angrepet, slik at flest mulig av biskopens menn kunne snike seg unna i natten. Gudmund fikk to valg. Enten kunne han oppheve bannlysningene han hadde gitt dem, og de ville skåne de som hadde gjemt seg i kirken og forlate bispegården, eller så ville de drepe alle som var i kirken og dra biskopen med seg til skam og skjensel. Biskopen nektet å ta tilbake bannlysningene. Han leste en forbarmelse over høvdingene, men presiserte at de fremdeles var bannlyste. Biskopen dro deretter avgårde. Dagen etter angrep høvdingene de mennene som var igjen. Presten Torkel Bergtorsson verget seg tappert, men falt. Blant de som ble halshugd var klerken Skæring. Da biskopen var borte fra herredet sendte Arnor og hans ledsagere bud i alle retninger om at prestene skulle løse alle folk fra bannlysninger, og synge messer.²⁵⁹

²⁵⁷ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:250-251.

²⁵⁸ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:251-252.

²⁵⁹ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:259-261.

Etter de omfattende og langvarige urolighetene mellom biskop Gudmund og de islandske høvdingene så erkebiskopen seg nødt til å gripe inn på Island. I år 1211 sendte erkebiskop Tore Gudmundsson (erkebiskop 1206-1214) et advarende brev til høvdingene. I brevet sto det at de som gjorde biskopene og prestene til fiender ble fiender av gud. Guds lover var brutt dersom det stemte at biskop Gudmund hadde blitt fordømt av lekmenn, var avsatt fra sitt embete og forfulgt. Dersom det var sant at noen av biskopens menn var blitt drept, deriblant en prest, hadde det oppstått en konflikt ingen utenom paven selv kunne løse. Høvdingene ble bedt om å gi biskopen tilbake sitt gods og sine midler. De fikk beskjed om å komme til erkebiskopen neste sommer for å svare for seg, og for å skape enighet og fred. Høvdingene lot Gudmund flytte hjem, og de lot ham være i fred over vinteren.²⁶⁰

Erkebiskopen tok her grep for å øke de geistliges status. Biskopen fremstilles i brevet som nært knyttet til gud. Erkebiskopen erklærte også at en prests liv var verd så mye at ingen annen enn Guds øverst kommanderende på jorden kunne dømme i saker som gjaldt drap på prester. Dette var et spesielt tilfelle. Som vi så over ser det ser ikke ut til å ha vært en generell uro for at prester ble utsatt for vold. Høvdingene viste ingen respekt for hverken biskop eller prester i denne situasjonen. De valgte riktignok å vente en natt med angrepet for å skåne uskyldiges liv, men de som var igjen ble angrepet, uansett om de var geistlige eller ikke. Høvdingene nølte ikke med å skade og ta livet av prester da det oppsto en virkelig konflikt. I denne situasjonen var det syv høvdinger som gikk sammen om beslutningen. Det var kanskje lettere å ta et valg om å skade geistlige når de var mange som sto sammen, og skylden var delt, men på den andre siden var de mange som var enige om at de skulle angripe kirkens menn.

I løpet av rundt 100 år hadde den islandske kirkeorganisasjonen vokst seg stor og mektig. Det fantes mange kirker, og mange geistlige i landet. Kildene gir et inntrykk av at de fleste prestene kom fra samfunnets toppsjikt i den tidligste kristne perioden, men det kan også hende det fantes prester med lav status helt fra kristendommens innføring. Prestestanden besto etterhvert av prester fra de fleste samfunnslag. Sogneprestene solgte tjenestene sine på linje med håndverkere, og det er disse prestene vi hører mest om i kildene. Sogneprestene hadde en viss frihet og visse rettigheter, men de lå under biskopen i rang, og dersom de ikke utførte sine plikter ble de straffet for det. *Grágás* inneholder en rekke lover som tar sikte på å beskytte

²⁶⁰ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:263-265.

bøndene mot grådige prester. Prestene hadde generelt sett en høy status i samfunnet. Det ble ikke ansett som god oppførsel å skade en prest, og denne sosiale normen stoppet kanskje folk fra å angripe prestene i de fleste sammenhenger, men det virker ikke som det var Guds straff som ble fryktet i disse situasjonene. Det var trolig risikoen for å bli utestengt fra det livsviktige fellesskapet som representerte den største trusselen. Dersom det oppsto en alvorlig konflikt, og de sosiale normene ble opphevet, kunne ikke prestenes status som geistlige beskytte dem mot vold, noe vi så i biskop Gudmunds konflikt med høvdingene i nord.

4.2. Prestestandens utvikling og identitet

Etter opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros oppsto det en strid mellom de islandske høvdingene og erkebiskopen som dreide seg om kontrollen over den islandske kirken. Den internasjonale kirken ville ha størst mulig frihet fra det verdslige samfunnet. De islandske høvdingene ville ha mest mulig makt. Striden mellom Islands verdslige ledere og erkebiskopen skulle vare i nesten 150 år før erkebiskopen til slutt seiret.²⁶¹ Erkebiskopens intervensjon i det islandske samfunnet fikk følger for prestene, og var den viktigste grunnen til at prestestanden på 1200-tallet begynte å skille seg ut som en stand som var separat fra resten av samfunnet. Prestene fikk bedre opplæring, flere plikter, strengere regler og nye begrensninger. Det skjedde store endringer innad i prestestanden. Antall sogneprester vokste, og på slutten av 1100-tallet sluttet de islandske høvdingene å la seg ordinere til prester. Det ser ut til at prestene gikk fra å være anerkjente på grunn av sin høye sekulære status til å bli verdsatte fordi de var prester. Prestembedet i seg selv hadde fått en høyere status, som besto etter at høvdingene sluttet å være prester. Nettverket av geistlige ble stadig større, og for at kirken skulle få kontroll over religionsutøvelsen måtte grepet om de geistlige stammes. Den gregorianske bevegelsen ble designet til dette formålet.

Pave Gregor VII ønsket å gjøre biskopene til kirkens lydige tjenere. Biskopen satt i et embete uten arverett, og hadde rådighet over enorme jordegods og rikdommer. I denne situasjonen kunne det utvilsomt være fristende å favorisere venner og slektninger, leve et behagelig liv og omsette overskuddet i nye venner og større politisk innflytelse. Det finnes nok av eksempler på slike biskoper, spesielt fra tidlig middelalder. Pave Gregor VII forsøkte å kontrollere

²⁶¹ Sigurðsson, Gjerland og Losnegård, *Ingólfr*, 190.

biskopene igjennom pavelige utsendinger, kalt legater. I løpet av høymiddelalderen ble kontrollen nedover i det kirkelige hierarkiet skjerpet, med et mål om å bygge opp en sterkere byråkratisk mentalitet. Det ble understreket at fryktelige straffer ventet etter døden for de som misbrukte kirkegodset. Den verdslige rikdom var muren om Israels hus, og skulle benyttes til å virkeliggjøre kirkens åndelige formål.²⁶²

Den kirkelige reformbevegelsen aktet å endre på en forestilling om at kirken var blitt for verdslig. Pave Gregor VII mente at kirken måtte vende tilbake til sine opprinnelige åndelige oppgaver, noe som skulle oppnås ved å styrke kirkens makt og uavhengighet. Det ble satt stort fokus på å trekke opp grenser mellom de geistlige og de verdslige makthaverne. *Libertas ecclesiae* (kirkens frihet) og *supremati* (pavelig overherredømme) var reformbevegelsens to politiske mål.²⁶³

Målet om kirkens frihet gikk ut på at kirken skulle ha tilsetningsrett i alle kirkelige embeter og kontroll over eget jordegods. Kirkelig lovgiving skulle også separeres fra den verdslige, noe som innebar at alle affærer som hadde med geistligheten og kirken å gjøre skulle ligge under kirkens jurisdiksjon. Vi hørte over at biskop Gudmund mente han kunne dømme i presten Asbjørn sin sak, men at det ikke tilkom ham å dømme i den verdslige høvdingen Kolbein sin sak. De geistlige skulle ikke lenger ha forpliktelser overfor verdslige makthavere. Kirkens menn skulle fokusere på sin geistlige embetsgjerning, og leve i sølibat. Pavelig overherredømme innebar at paven skulle være kirkens leder, og at han skulle delegere sin makt til kirkens tjenere. Paven skulle velge erkebiskoper, som igjen skulle velge biskoper, som deretter skulle ordinere prester. Den nasjonale kirken skulle bli internasjonal. De store selvstendige kirkeprovinsene skulle deles opp i mindre provinser, og knyttes direkte til paven.²⁶⁴

Den gregorianske bevegelsen var altså bakgrunnen for opprettelsen av et erkebispesete i Nidaros. Island lå først under erkebiskopen i Hamburg-Bremen, slik som de andre nordiske landene også gjorde, deretter under erkebiskopen i Lund i Sverige og fra og med 1152/1153 ble landet en del av det nyopprettede Nidaros erkebispedømme. I de første årene etter det nye erkebispesetet ble opprettet lå hele Island under ett bispedømme. Islafr Gizurrarson ble vigslat til biskop, og hans sønn Gizurr Isleifsson overtok embetet etter ham. Det var som nevnt Gizurr som fikk innført tienden i 1096/1097, i samarbeid med landets høvdinger. Det var også

²⁶² Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 85.

²⁶³ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 161.

²⁶⁴ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 161-162.

han som fikk opprettet Holar som et bispesete nummer to. Høvdingene i nord ønsket seg en egen biskop, og i 1106 ble Nordlendingafjordingur et eget bispedømme, med bispesete i Holar. Det var høvdingene alene som bestemte hvem som skulle bli biskoper, en praksis som var uforenelig med reformbevegelsens ideal om det korrekte kirkelige hierarkiet. Etter landet fikk to bispeseter ble det vanlig at høvdingene henvendte seg til den gjenlevende biskopen når det var tid for å velge en ny biskop, noe som gav et inntrykk av at biskopene var med på å bestemme.²⁶⁵ En stor andel av høvdingene hadde en geistlig grad, først og fremst for å dra nytte av fordelene som fulgte med. Biskopene ble som regel valgt blant disse prestene, i alle fall så lenge valget foregikk på Island og ble organisert av høvdingene selv. Det eksisterte ingen sterke skiller mellom geistlige og lekmenn. Under disse forholdene er det ikke rart at den kirkelige myndigheten ble svak på Island.²⁶⁶

Den islandske kirken lå altså langt unna de idealene den gregorianske bevegelsen hadde som mål å innføre i den kristne verden. Island hadde ikke en egen kristen lovgiving som var separat fra den verdslige. Det nærmeste kirken kom en egen lovgiving var kristendomsbolken i *Grágás*. De verdslige høvdingene hadde stor makt over landets geistlige. Egenkirkevesenet sto sterkt, noe som innebar at høvdingene hadde kontroll over kirkens midler, ansettelsen av prester og religionsutøvelsen generelt. Sølbatet ble overhodet ikke praktisert. De islandske prestene giftet seg, hadde friller og fikk barn. De bar våpen, deltok i politikken og hadde sekulære yrker og interesser. Det fantes heller ikke egne skoler der prestene ble utdannet. Biskopene praktiserte sitt embete uten noen konkret overvåkning, og oppførte seg på mange måter som verdslige ledere med sine gjestebud, gaveutvekslinger og vennskapsallianser. Det var mye som måtte endres før den islandske kirken kunne betraktes som en etablert del av den internasjonale kirken.

Jon Birgersson var den første erkebiskopen med sete i Nidaros. Etter hans fire år overtok Øystein Erlendsson stillingen, og det var med han erkebispesetet inntok en virkelig mektig posisjon innenfor det norrøne området. Erkebiskopen i Nidaros var mektigere enn sine kollegaer i Lund og Uppsala. Det er flere grunner til at hans makt var større. Nidaros lå i kristendommens nordligste periferi, og det var vanskelig for kirken i Roma å kontrollere det som foregikk der. Han hadde også større utfordringer. Det var nødvendig at han var mektig, for at han skulle kunne nedkjempe egenkirkevesenet. Etter at erkebiskopen hadde fått kontroll

²⁶⁵ Sigurðsson, Gjerland og Losnegård, *Ingólfr*, 187.

²⁶⁶ Kålund, *Sturlunga saga*, 1:50.

over kirkegodset i Norge sto Island for tur.²⁶⁷ Øystein var erkebiskop fra 1161 til 1188, og han var en forkjemper for å endre prestenes vilkår og levesett, både på Island og i Norge. Som vi så i Kapittel 3, ønsket han at de geistlige skulle holde seg unna verdslige sysler og sekulære yrker.²⁶⁸ I brevet til islendingene fra 1173 forbød han alle prester å ta på seg søksmål, med mindre saken gjaldt alderssvake frender, farløse barn eller forsvarsløse kvinner. I brevet skrev han også at de som mishandlet en geistlig var i Guds og pavens bann. Ingen skulle bli fritatt for drap eller lemlestelse av prester og munk, med mindre de ble benådet av paven. Dersom man hadde såret eller slått en prest eller en munk, måtte man svare for det til erkebiskopen. Erkebiskopen skrev trolig ikke dette fordi han var spesielt bekymret for at vold mot prester forekom på Island. Som vi så over ble det skrevet lover for å beskytte lekmennene fra prestenes misbruk av makt, ikke den andre veien rundt. Det var nok heller et forsøk på å skape et skille mellom de geistlige og resten av befolkningen. Ved å forby folk å skade prester satt han verdien av en prest høyere enn en lekmann, noe vi også hørte at erkebiskop Tore Gudmundsson gjorde i brevet til de islandske høvdingene i år 1211, etter den langvarige striden med biskop Gudmund. Eirik Ivarsson, Øysteins etterfølger, forbød som nevnt alle prester å bære våpen i 1189. Det tok lang tid å få innført dette i praksis, men loven var viktig for å skape et større skille mellom geistligheten og lekfolket.²⁶⁹

I år 1190 la erkebiskopen ned forbud mot at høvdingene kunne bli prester, og etter dette forbudet trådte i kraft hører vi ikke om flere høvdingene som tok presteordinasjoner. Høvdingene var ikke vanskelige å overtale. De tok heller vigsel av lavere grad og lot deres venner og frender ordineres til prester istedenfor dem selv. På den måten hadde høvdingene fremdeles kontroll over den islandske kirken. Høvdingene beholdt også makten over bispevalget. For erkebiskopen var dette allikevel en viktig seier. Det understreket at han hadde makt over de geistlige, og det etablerte en grense mellom verdslige ledere og geistlige med presteordinasjon. Forbudet må også ha gjort det lettere for biskopene å kontrollere prestene. Det må ha vært vanskelig for biskopen å utøve sin makt over høvdingeprestene, ettersom det var de som hadde fått ham valgt til biskop i utgangspunktet. Forbudet var et viktig tiltak for kirken, og det skulle til slutt føre til at høvdingene mistet makten over de lokale kirkene.²⁷⁰ På slutten av 1100-tallet, også før 1190, begynte samfunnets toppsjikt å fjerne seg fra aktivt engasjement i kirken. Det forhold at prestenes ansvarsoppgaver ble mer krevende og

²⁶⁷ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 162-163.

²⁶⁸ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 200.

²⁶⁹ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 165.

²⁷⁰ Sigurðsson, Gjerland og Losnegård, *Ingólfr*, 190-191.

utfordrende kan ha bidratt til denne utviklingen. Nedgangen i antallet ordinerte høvdinger går også hånd i hånd med den økende maktkonsentrasjonen i landet. Presteembetet hadde hjulpet noen generasjoner med høvdinger til å sikre sitt maktgrunnlag.²⁷¹

Høvdingeprestenes suksess lokket andre menn til presteembetet. Noen av de slektene som innså at de var i ferd med å tape maktspeillet valgte heller å engasjere seg i kirken. På slutten av 1100-tallet kan man se at rike menn uten høy sekulær status og bakgrunn begynte å ordinere seg til prester. De forsøkte trolig å øke sin sosiale posisjon igjennom kirken, ettersom de ikke hadde den rette bakgrunnen. Mange menn fra de mektige familiene ønsket fremdeles å ordinere seg til prester. Et stort antall yngre brødre og sønner av kvinner fra mektige slekter, som lå bak sine eldre brødre eller fettere i arverekken, tok fremdeles presteordinasjoner, sannsynligvis for å unngå å bli marginalisert i samfunnet. Denne utviklingen bidro til å skape nye typer sosiale skiller, der folk ble definert ut fra deres yrke heller enn deres avstamning. Prestestanden fikk en mer definert rolle og plass i samfunnet.²⁷²

Tidlig på 1200-tallet ser man også en tendens til at medlemmer av vellykkede familier tok ordinasjon av lavere grad, for eksempel diakon, subdiakon og akolutinnvielser. Selv i slekter som tidligere hadde hatt lite kontakt med kirken ble dette en trend, noe som kan tyde på at en prestegrad ble ansett som kultivert. Etter hvert som makten ble konsentrert på stadig færre familier utover på 1200-tallet valgte mange å fokusere på å styrke sin makt lokalt, ved å være høvdingenes åndelige og politiske ledere i distriktene. De kunne benytte sin geistlige grad til å trekke seg ut av konflikter når det passet dem, eller bruke graden som unnskyldning for ikke å velge side i en politisk konflikt. Når man levde midt oppe i 1200-tallets maktkamper var dette en verdifull ressurs.²⁷³ Man må selvfølgelig ikke glemme at det sannsynligvis også fantes mange som ønsket å bli prester fordi de var kristne, og ville dedikere sitt liv til Gud og kirken. Det var ikke alle som lot seg ordinere med et mål om å klatre i samfunnsgradene.

På slutten av 1100-tallet avtok antallet høyættede prester til fordel for prester fra lavere sosiale klasser. Høvdingene trengte ikke lenger å bli sett som religionens beskyttere. Så lenge de kontrollerte kirkene og prestene kontrollerte de i praksis også religionen. Det ser ut til at mange av de nye prestene var menn som eide eiendom og hadde skaffet seg rikdommer, men som ikke hadde den rette stamtavlen, eller ikke sto først i arverekken. Det kan også hende en presteordinasjon var nyttig dersom man ønsket å beholde sin status, men ikke hadde politiske

²⁷¹ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 193.

²⁷² Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 190-194.

²⁷³ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 193-194.

ambisjoner på høyere nivå. En ordinasjon formaliserte og styrket deres posisjon i lokalsamfunnet, og det kan også ha gjort dem til mer akseptabelt selskap blant samfunnets toppsjikt. Et eksempel på en prest som kom fra en bra slekt, men som ikke sto først i arverekken, er Ingemund Torgeirsson, Gudmunds onkel og fosterfar. Han var den fjerde sønnen av Torgeir Hallason. Hans eldre bror Torvard arvet høvdingetittelen etter faren, så Ingemund måtte finne en annen måte å få innflytelse på. En presteordinasjon var kanskje hans beste mulighet til å øke, eller til å beholde, sin personlige status.²⁷⁴

Ingemunds yngre bror, Ari, ble drept i Norge i 1166, men hadde rukket å avle flere uekte sønner. En av disse var Gudmund Aresson. Gudmund er et godt eksempel på en prest som ikke hadde den rette bakgrunnen, men som allikevel lyktes med å øke sin sosiale status igjennom sitt presteembete. Gudmund ble en meget religiøs mann, og en av pionerne når det gjaldt å skape en egen geistlig identitet. Da nyhetene om Ari sin død nådde Island ble det bestemt at Gudmund skulle bli satt til prestelære under Ingemunds veiledning. Da Gudmund senere i livet ble valgt til biskop ønsket han ikke å tiltre i embetet. Torvard, Gudmunds onkel og Ingemunds eldre bror, skal ha insistert på at Gudmund skulle tiltre som biskop. Gudmund skal ha svart at Torvard ikke hadde latt ham arve sin far, og at han til da ikke hadde søkt å øke Gudmunds ære på andre måter enn å sette ham til prestelære han var en liten gutt. Gudmund ville ikke akseptere tilbudet, men gav til slutt etter. Denne historien forteller oss at på andre halvdel av 1100-tallet var ikke det å bli satt til prestelære nødvendigvis noe positivt. Det kan ha blitt sett på som en praktisk måte å tilsidesette, og ufarliggjøre, yngre sønner og uekte barn på. Gudmund følte kanskje at det var dette Torvard hadde ment å gjøre da han som gutt ble satt i lære hos sin onkel Ingemund.²⁷⁵

Ingemund reiste mye rundt da Gudmund var liten, og Gudmund levde også senere et omflakkende liv. Han fulgte sin onkel og fosterfar rundt til han var 17 år. Han tilbrakte så to år i Saurbær, trolig under videre opplæring. Deretter bodde han hos frender i Vestfirðir. Hans gode venn Torgeir skal ha hjulpet ham igjennom de vanskelige studiene. Gudmund ble ordinert til prest i 1185, og som vi hørte i kapittel 2 ble han deretter sogneprest på Hov. Gården tilhørte Gudmunds tante og hennes mann, som var en mindre viktig høvding. Torgeirs død skal ha skapt en dramatisk endring i Gudmund sitt liv. Han skal ha blitt meget asketisk, og hans dedikasjon til religionen beskrives som fanatisk. Han begynte også å få et rykte på seg for å utføre mirakler. Han tok til seg klerker til opplæring, og begynte med veldedighet i

²⁷⁴ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 203-205.

²⁷⁵ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 205-209.

utstrakt grad. Gudmunds popularitet vokste. Som vi hørte i kapittel 2 flyttet biskop Brand Gudmund til det mindre lønnsomme sognet Miklibær, trolig for å begrense hans innflytelse. Han var på Miklibær i to år, deretter et år på Vidvik, og i 1190 ble han sogneprest i storkirken på Vellir i Svarvadardal. Gudmund jobbet på Vellir i seks år, men da han ikke ønsket å overta det økonomiske ansvaret for kirken flyttet han videre til Ufsir. På denne tiden hadde Gudmund rukket å bli berømt. Han begynte å reise rundt om sommeren, og besøkte landets bemidlede og innflytelsesrike menn. I år 1201 døde biskop Brand, og høvdingen Kolbein Tumeson fikk Gudmund valgt til biskop.²⁷⁶

Gudmund sto mye lavere på den sosiale rangstigen enn sin onkel Ingemund. Han var uektefødt og uten far, og det ser ikke ut til at Ingemund hadde trent ham i å håndtere økonomisk ansvar. Hans slektninger regnet trolig med at han skulle akseptere sin posisjon som en av mange sogneprester, og godta en lavere status i livet enn hans far hadde hatt. Gudmund hadde imidlertid mange gode kontakter. Han hadde slektninger i de aller fleste regioner på Nord- og Vestlandet, og dette utnyttet han fullt ut. Ingemund var en ektefødt sønn av en høvding. De to mennene hadde ulikt utgangspunkt fra fødselen av, men begge fikk en høy sosial posisjon igjennom sitt embete som prester.²⁷⁷

Gudmund var en av flere pionerer når det gjaldt å skape en egen geistlig identitet. Han lyktes med å øke sin sosiale status uten den rette bakgrunnen, men det fantes nok mange uektefødte sønner av høvdinger som ikke klarte å få en like høy status i samfunnet. Gudmund hadde en fordel på grunn av sine mange kontakter. Uektefødte og yngre sønner av høvdinger sørget trolig for en stor andel av Islands sogneprester på slutten av 1100-tallet og begynnelsen av 1200-tallet. Disse prestene hadde mange ulike oppgaver av politisk karakter, og det virker ikke som presteembetet gjorde dem mindre kvalifiserte til disse oppgavene, det var heller tvert imot. I politikken var deres sekulære identitet var vel så viktig som deres presteordinasjon. For disse mennene var presteordinasjonen antakeligvis kun et ekstra ben å stå på, noe som kunne være nyttig i en sekulær kontekst.²⁷⁸

Det var først på midten av 1200-tallet at den islandske pretestanden begynte å få en felles identitet. Først da begynte presteskapet begynte å sette klare skiller mellom seg selv og lekmennene.²⁷⁹ Det var trolig økonomiske grunner til at denne identiteten til da hadde

²⁷⁶ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 206-207.

²⁷⁷ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 207.

²⁷⁸ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 208-209.

²⁷⁹ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 209.

manglet. Så lenge egenkirkevesenet eksisterte var kirkeeiendommen eid av verdslig menn. Prestene satte sin lojalitet til de som eide gårdene som huset dem, og til de som sørget for beskyttelse i hverdagen.²⁸⁰ Det er meget viktig å ta det islandske vennskapet i betraktning. Dersom man ikke hadde venner og frender sto man alene. Vennskap var minst like viktig som frendskap i den islandske fristaten. Som en del av et hushold kom man inn under vennskapets beskyttelse. Å bli utestengt fra det sosiale nettverket var livsfarlig. Vennskapet var landets viktigste sosiale og politiske institusjon, og uten det sto man forsvarsløs. Med dette i tankene er det ikke rart at prestene fortsatte å pleie sine sekulære forhold.

Antallet prester som Gudmund, som skapte seg en egen geistlig identitet, var stigende på 1200-tallet, men for de fleste prestene fortsatte trolig den sekulære identiteten å være viktigere enn identiteten som prest. Av de rundt 186 prestene vi vet noe om på 1100- og 1200-tallet, var det kun 23 som ser ut til å ha utført oppgaver relatert til presteembetet. Her må selvfølgelig kildematerialets natur må tas med i betraktningen. Mange av de prestene vi hører om i sagaene kan selvfølgelig ha vært praktiserende, selv om sagaforfatterne ikke nevner noe om det.²⁸¹

På 1200-tallet ble det etablert 10 klostre i landet. Klostrene var få, og de ble opprettet sent. Klostervirksomheten var liten, og munkeordene hadde ingen stor innflytelse i det islandske samfunnet, men kulturen rundt klostrene spilte en liten rolle i å forme en egen geistlig identitet. Rundt klostrene oppsto det en ny trend, der folk gav sin lojalitet direkte til Gud og kirken, og ikke til en verdslig makthaver.²⁸²

På første halvdel av 1200-tallet ble høvdingmakten konsentrert på stadig færre hender. Ettersom det administrative behovet til høvdingene vokste oppsto det nye muligheter for prestene.²⁸³ De prestene som arbeidet for høvdingene var ikke de gjennomsnittlige sogneprestene, som hovedsakelig skulle holde messer og ta seg av sine sognebarn. De var av høy byrd og hadde god allmenndannelse. De mestret skrivekunsten og talekunsten, og fungerte som vi har sett som rådgivere og meglere for høvdingene. Landets høvdingar kunne ha mange grunner til ikke å stole på hverandre, men det var lettere å bli enige om å stole på en respektabel prest. Disse prestene var nødvendige brikker i høvdingene maktspill. Det var ved en slik administrativ arbeidsdeling at høvdingene tidlig på 1200-tallet klarte å utvide sin makt

²⁸⁰ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 213.

²⁸¹ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 211.

²⁸² Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 213.

²⁸³ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 215.

på en måte som tidligere ikke hadde vært mulig. For høvdingene må det ha vært nyttig å ha menn rundt seg som kunne utføre en mengde viktige oppgaver og i tillegg ta seg av kontakten med de andre høvdingene, uten å ha noen personlige ambisjoner om å bli høvding selv. For å fortsette å være nyttige i høvdingenes administrasjoner måtte prestene understreke at de hadde andre ambisjoner enn høvdingene, og det ble derfor viktig å fremheve deres separate identitet som kirkens menn. Denne gruppen av prester var trolig veldig liten, antakeligvis ikke mer enn ti til femten stykker i løpet av første halvdel av 1200-tallet, men de utgjorde et tillegg til de små gruppene av prester rundt erkebispesetet og rundt klostrene, som hadde dannet en egen geistlig identitet. Prestene som var tilknyttet høvdingenes administrasjoner var av høy byrd, og var godt synlige i samfunnet, og sto derfor i en posisjon til å påvirke både samfunnets toppsjikt og de andre prestenes syn på hva en prest skulle være.²⁸⁴

Det eksisterte sterke bånd mellom Norge og Island helt fra den tidlige landnåmstiden. Norge var et midtpunkt i islendingenes verdensbilde. De fleste forbildene for det nye samfunnet kom fra Norge, og kommunikasjonen med resten av verden foregikk som regel via Norge.²⁸⁵ Landnåmsmennene var avhengig av handel med Norge fra første stund.²⁸⁶ I løpet av middelalderen ble båndene mellom landene ytterligere styrket. Med Håkon Håkonssons kongedømme, som varte fra 1217 til 1273, stilnet de norske borgerkrigene. I den samme perioden mistet den danske kongen den dominerende maktposisjonen han hadde hatt i Norden. Håkon Håkonsson kunne derfor drive en mer aktiv utenrikspolitikk, og et av målene han hadde var å skaffe seg herredømme over øyene i vest. Island klarte til slutt ikke å stå imot de to mest dominerende aktørene i det norrøne kulturområdet. I 1262/1264 ble den islandske fristaten en del av Norgesveldet, og den islandske kirken ble for alvor en del av den internasjonale kirkeorganisasjonen med sentrum i Roma.²⁸⁷ Det var ikke før Island ble en del av Norgesveldet at pretestanden virkelig fikk en egen identitet. Makten ble nå gitt ovenfra, igjennom kongens embetsmannssystem. Da det ikke lenger var behov for å bygge opp makten nedenfra mistet vennskapet sin nytteverdi, høvdingenes grep om befolkningen løsnet, og prestene sto friere til å fokusere på sin status som geistlige.²⁸⁸

²⁸⁴ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 217-219.

²⁸⁵ Sigurðsson, Gjerland og Losnegård, *Ingólfr*, 159.

²⁸⁶ Sigurðsson, Gjerland og Losnegård, *Ingólfr*, 202.

²⁸⁷ Sigurðsson, Gjerland og Losnegård, *Ingólfr*, 161.

²⁸⁸ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 213.

4.3. Oppsummering

De islandske prestene hadde i hele fristatsperioden en høyere status enn prestene i de andre nordiske landene. Grunnen til dette var som vi har sett at høvdingene lot seg ordinere til prester i kristendommens tidligste fase. Da høvdingene hadde økt sin innflytelse i lokalsamfunnet, og sikret seg makt og tilhengere, hadde de ikke lenger behov for å bli sett utføre prestelige handlinger. Det oppsto dermed et behov for profesjonelle prester.²⁸⁹ Høvdingenes suksess som prester lokket andre menn av høy byrd til presteembetet, noe som førte til at presteordinasjonen ble ansett som en måte å heve sin sosiale status på. For de som kom fra de lavere sosiale lagene i samfunnet var presteembetet en mulighet til å få seg en posisjon som var høyere enn den de i utgangspunktet ville fått i livet. I en periode ble presteordinasjon av lavere grad en slags trend blant samfunnets overklasse, da det ble sett på som kultivert. De islandske prestenes status var derfor ikke økende, som var tilfellet for prestene i Norge. Den var mer eller mindre konstant. Presteembetet i seg selv økte imidlertid i status. I begynnelsen hadde folk respekt for prestene fordi de var fra samfunnets toppsjikt, men befolkningen fortsatte å ha respekt for prestene også etter at høvdingene hadde sluttet å la seg ordinere til prester.

På 1200-tallet begynte pretestanden å skille seg ut som en egen stand med en egen geistlig identitet. Det var mange grunner til at pretestanden utviklet seg i en annen retning enn lekmennene. Presset fra den gregorianske bevegelsen og erkebiskopen var én grunn. Miljøet rundt klostrene var også med på å utvikle ideen om en egen geistlig identitet. Da høvdingenes administrative nettverk vokste oppsto det et behov for å presisere at man som prest hadde andre interesser enn høvdingene. På den måten kunne man være til nytte for høvdingen uten å utgjøre en trussel, noe som førte til lovende karrieremuligheter. Personer som Gudmund var også med på å utvikle ideen om en egen geistlig status. Da vennskapsbåndene ble oppløst og embetsmannssystemet ble innført på slutten av 1200-tallet ble faren for å falle utenfor samfunnets sosiale nettverk mindre. Høvdingene fikk nå makten sin ovenfra, og den islandske pretestanden kunne formes slik paven og erkebiskopen ønsket, uten forstyrrelser fra høvdingene. På 1100-tallet og det meste av 1200-tallet fantes det enda ikke noe klart definert presteskap på Island, og det eksisterte ikke en egen geistlig identitet slik det skulle gjøre

²⁸⁹ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 182.

senere. For de fleste prestene var trolig den sekulære identiteten viktigere enn deres identitet som prester i hele den aktuelle perioden.²⁹⁰

²⁹⁰ Vésteinsson, *The Christianization of Iceland*, 211.

5. Konklusjon

De første hundre årene etter kristendommen ble innført fantes det sannsynligvis ikke mange lokale prester på Island. Det eksisterte trolig en del misjonær virksomhet, og det var antakeligvis en del utenlandske prester som virket i landet. Vi har begrenset kildemateriale fra den tidligste kristne fasen. Det kan derfor hende at det fantes mange lokale prester, men vi har ingen mulighet til å bevise at det er tilfellet. På 1100-tallet kom de lokale prestene på banen for fullt. Antallet prester økte trolig i takt med den eskalerende kirkebyggingen. Rundt år 1200 hadde nettverket av kirker og geistlige vokst seg stort. Det fantes rundt 330 sognekirker i landet, i tillegg til et stort antall kapellkirker, og det fantes rundt 650 geistlige. Prestestanden var mangfoldig. Det fantes trolig prester fra alle samfunnslag. Prestene var involvert på de fleste områder i samfunnet, og hadde både religiøse, verdslige og politiske ansvarsoppgaver og interesser.

Høvdingene lot seg ordinere til prester for å beholde makten over gudsyndelsen og folket. 1100- og 1200-tallet var preget av store maktkamper, og en stadig konsentrasjon av den verdslige makten. Høvdingene kunne ikke risikere at det oppsto en religiøs elite som konkurrerte om deres makt i landet. Det kan også hende høvdingene fant det naturlig å fylle disse nye posisjonene fordi de var vandt til å være ledere av den hedenske kulten. Det er lite trolig at alle høvdingeprestene var praktiserende prester, men vi vet at en del av dem var det. Presteembetet hjalp en stadig mer konsentrert gruppe høvdingar til makten i løpet av 1100-tallet. Da de seirende høvdingenes maktgrunnlag var stabilt trengte de ikke lenger å bli sett utføre de religiøse ritualene. Det var derfor ikke noe stort problem da erkebiskopen la ned et forbud om at høvdingar kunne ordineres til prester på slutten av 1100-tallet. Høvdingene tok et skritt til side og lot heller sine venner og frender fylle embetene. Så lenge de kontrollerte de lokale kirkene igjennom egenkirkevesenet, og hadde kontroll over valget av landets to biskoper, hadde de allikevel den reelle makten, både når det gjaldt landets verdslige og religiøse affærer. Vi vet mer om prestene fra 1100-tallet av, og i kildene kan man se at det fantes store klasseforskjeller innad i den islandske prestestanden. Det er til og med mulig at det fantes prester som hadde en status på linje med slaver, slik vi hører om i Norge, men de aller fleste prestene kom allikevel fra bondestanden.

Prestene var samfunnets fremste eksperter både på verdslig kunnskap, den nye religionen og det nye verdensbildet. De hadde ansvar for å lære bort, og forklare, de nye normene og reglene til menigheten. De skulle også opplyse om helligdager, fastedager og hva som var

synd. Det ble trolig ikke stilt så store krav til de tidligste prestene, men etter hvert som prestenes utdanning ble bedre og kirken fikk bedre fotfeste i landet ble det forventet at prestene mer aktivt skulle lede folk over i den nye troen. Prestene skulle holde messer og forkynne til folket, og jo bedre de var til å tale Guds ord jo flere ville ta imot kristendommen. Å tale Guds ord godt var derfor viktig. Kirkeåret var overstrødd med religiøse begivenheter, fastedager og feiringer som tok over den gamle religionens funksjoner. Prestene benyttet prekenbøker i sin forkynnelse, men sto forholdsvis fritt til å tilpasse prekenene til islandske forhold. Prestene skulle lede menigheten igjennom kirkeåret, men de skulle også ledsage folk igjennom livet med religiøse ritualer og sakramenter. Dåpen var det ritualet som ble strengest kontrollert, men skriftemålet, nattverden og ritualene rundt død og begravelse var alle viktige.

De islandske prestene var som alle andre involvert i det intrikate sosiale og politiske nettverket av vennskap, noe som kunne føre til lojalitetskonflikter. De hadde mange oppgaver i det verdslige samfunnet i tillegg til sine religiøse plikter. En del av de prestene vi hører om i sagaene var nok over gjennomsnittet involvert i politikken og i verdslige aktiviteter, ettersom de hadde høy sekulær status og kommer inn i historiene som høvdingenes venner eller frender. Vi kan allikevel anta at det var mange prester som bedrev verdslige sysler og hadde verdslige yrker ved siden av å være prester. Dersom dette ikke hadde vært tilfellet ville ikke erkebiskopen sett seg nødt til å legge ned lover som tok sikte på å endre dette. Vi hører om prester som opptrer som representanter på vegne av høvdinger, og sagaene fremstiller prester som noen av de fortrukne rådgiverne og meglerne i saker som gjaldt samfunnets toppsjikt. Vi hører også om prester som opptrer som lovsigemenn og voldgiftsdommere. På grunn av kildenes fokus kan vi ikke vite om det var vanlig for prester å megle i mindre konflikter blant sine sognebarn, men det kan hende prestene var fortrukne meglere innenfor reppen de var en del av. Det ser også ut til at det var forventet at prestene skulle gå foran med et godt eksempel, spesielt på slutten av 1100-tallet og på 1200-tallet da erkebiskopene jobbet hardt for å skape en egen geistlig identitet. De reformatoriske erkebiskopene jobbet for å etablere kirken som en institusjon, noe som bare kunne oppnås ved å skille de geistlige fra resten av folket. Dette var ingen lett oppgave, noe som blir illustrert av den motstanden Gudmund møtte fra høvdingene i nord. Historien om Gudmund viser at prestene på begynnelsen av 1200-tallet fremdeles var en integrert del av det verdslige samfunnet, og at den islandske geistligheten ikke var klar til å kvitte seg med sin sekulære identitet.

De islandske prestenes status varierte innad i pretestanden, men blant folket ser det ut til at prestene hadde en jevnt høy status. I *Grágás* kan vi finne lover som tar sikte på å beskytte bøndene fra grådige prester, ikke den andre veien rundt, og vi kan ikke finne lover som beskytter prestene mot overgrep slik vi kan finne i de norske lovene. Vold mot prester var sannsynligvis ikke et stort problem på Island. Flere historier fra sagaene gir inntrykk av at folk anså det som synd å skade en prest, noe som tyder på at prestene hadde en forholdsvis høy status, men det ser ut til at dersom det oppsto en virkelig konflikt, som den mellom biskop Gudmund og høvdingene i nord, kunne ikke presteembetet redde prestene fra fare. Det var fremdeles vennskapet som gav den beste beskyttelsen. Den gregorianske bevegelsen arbeidet hardt for at prestene skulle separeres fra det verdslige samfunnet, noe som blant annet skulle føre til økt status blant folket. Denne utviklingen fant også sted på Island, men utviklingskurven var ikke like bratt som i de andre nordiske landene, der prestenes status i utgangspunktet var svært lav. Den gregorianske bevegelsen fikk store konsekvenser for prestene. De islandske prestene hadde ikke like store problemer med lav status som prestene i de andre nordiske landene hadde, men kirkens mål om de geistliges selvstendighet overfor de verdslige makthaverne fikk følger også for dem. Reglene og normene prestene måtte forholde seg til ble strengere, og deres utdanning ble bedret.

Når det gjaldt prestenes livsførsel generelt ser det ut til at de kunne leve som de fleste andre i lang tid etter kristendommen ble innført. De kunne eie leiekveg og eiendom, gifte seg og få barn, bedrive verdslige sysler og ha sekulære yrker, tjene penger på handel og bære våpen. På siste halvdel av 1100-tallet, etter opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros, strammet kirken i Roma grepet om landets geistlige og den islandske kirken. Det skulle allikevel ta lang tid før lovene som forbød prestene å gifte seg, bære våpen og drive med verdslige sysler ble fulgt i praksis.

På 1200-tallet kan vi begynne å se spor av en egen geistlig identitet. Den gregorianske bevegelsens innflytelse var mye av grunnen til at denne utviklingen fant sted. Gudmund den gode gikk foran med et godt eksempel på hvordan man kunne skape seg en geistlig identitet separat fra sin sekulære identitet. Gudmund hadde nok et helt spesielt religiøst engasjement, men som vi har sett hadde Gudmund også mange gode kontakter som gjorde dette mulig for ham. En del prester hadde behov for å understreke sin identitet som kirkens menn for å kunne passe inn i høvdingenes voksende administrative nettverk uten å utgjøre en trussel. På midten av 1200-tallet oppsto det også en kultur for å knytte sin lojalitet direkte til Gud og kirken rundt de nyetablerte klostrene i landet. Kombinert skapte disse faktorene en mer definert

prestand. Da det politiske og sosiale vennskapet ble oppløst på slutten 1200-tallet sto kirken friere til å kontrollere den islandske kirken og de islandske prestene.

Litteraturliste

- Andersen, Per Sveaas. *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130*. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.
- Bagge, Sverre. *Mennesket i middelalderens Norge: Tanker, tro og holdninger 1000-1300*. Oslo: Aschehoug, 1998.
- Birkeli, Fridtjov. *Hva vet vi om kristningen av Norge? Utforskningen av norsk kristendoms- og kirkehistorie fra 900 til 1200 tallet*. Oslo: Universitetsforlaget, 1982.
- Bugge, Alexander og Gustav Storm. *Norges kongesagaer III: Sverres saga*. Oversatt av Alexander Bugge og Gustav Storm. Kristiania: J.M. Stenersens Forlag, 1914.
- Dennis, Andrew, Peter Foote og Richard Prekins. *Laws of Early Iceland: Grágás: The codex Regius of Grágás with Material from other Manuscripts*. Oversatt av Andrew Dennis, Peter Foote og Richard Prekins. Winnipeg Canada: University of Mantioba Press, 1980.
- Gunnes, Erik. Innledning og kommentarer til *Gammelnorsk Homiliebok*, 9-17, 159-184. Oversatt av Astrid Salvesen. Oslo: Universitetsforlaget, 1971.
- Haflidason, Einar. *Life of Laurence: Bishop of Hólar*. Oversatt av Oliver Elton. London: London Rivingtons, 1890.
- Helle, Knut. *Norge blir en stat: 1130-1319: Handbok i Norges historie 3*. Oslo: Universitetsforlaget, 1974.
- Hjelde, Oddmund. *Norsk preken i det 12. århundre: Studier i Gammel Norsk Homiliebok*. Oslo: Universitetet i Oslo, 1990.
- Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder: Fra vikingtid til reformasjonstid*. 2 bd. København: Rosenkilde og Bagger, 1980.
- Kålund, Kristian. *Sturlunga Saga i dansk oversættelse*. Bd 1. Oversatt av Kristian Kålund. København og Kristiania: Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag, 1904.
- Kålund, Kristian. *Sturlunga Saga i dansk oversættelse*. Bd 2. Oversatt av Kristian Kålund. København og Kristiania: Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag, 1904.
- Lidèn, Hans Emil. *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.
- Medieval Scandinavia: An encyclopedia*. New York: Garland Publishing, 1993.
- Müller, Inger Helene Vibe. «Fra Vallhall til paradis: Om kristen begravelse». I *Fra hedendom til kristendom. Perspektiver på religionsskiftet i Norge*, 54-62. Redigert av Magnus Rindal. Oslo: Ad. Notam Gyldendal, 1996.
- Rasmussen, Tarald og Einar Thomassen. *Kristendommen: En historisk innføring*. Oslo: Universitetsforlaget, 2000.

- Rindal, Magnus, red. *Fra hedendom til kristendom: Perspektiver på religionsskiftet i Norge*. Oslo: Ad notam Gyldendal, 1996.
- Rindal, Magnus. «Liv og død i kyrkjas lover: Dei eldste norske kristenrettane». I *Fra hedendom til kristendom: Perspektiver på religionsskiftet i Norge*, 141-148. Redigert av Magnus Rindal. Oslo: Ad. notam Gyldendal, 1996.
- Robberstad, Knut. *Gulatingsslovi*. Oversatt av Knut Robberstad. Oslo: Det Norske Samlaget, 1952.
- Stefansson, Magnus. «Islandsk egenkirkevesen». I *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Redigert av Hans Emil Lidèn. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.
- Sigurðsson, Jón Viðar. *Den vennlige vikingen: Vennskapets makt i Norge og på Island ca.900-1300*. Oslo: Pax Forlag, 2010.
- _____. *Det norrøne samfunnet: Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*. Oslo: Pax, 2008.
- _____. *Goder og maktforhold på Island i fristatstiden*. Bergen: Historisk Institutt, Universitetet i Bergen, 1993.
- _____. *Kristninga i Norden: 750-1200*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2003.
- Sigurðsson, Jón Viðar, Berit Gjerland og Gaute Losnegård. *Ingólfr: Norsk-islandsk hopehav 870-1536*. Førde: Selja Forlag, 2005.
- Sigurðsson, Jón Viðar. «Forholdet mellom verdslig og religiøs makt på Island i fristatsperioden». I *Myte og ritual i det førkristne Norden: Et symposium*, 129-139. Redigert av Jens Peter Schjødt. Odense: Odense Universitetsforlag, 1994.
- Sigurðsson, Jón Viðar. «Churches and Chapels in Iceland in the period c. 1000- 1300». Foredrag holdt på seminar: Communication and Cultural Contacts in the North Atlantic Community 1000- 1300: Saints, Bishops and Church Organisation. Oslo. 04.05.2012
- Steinsland, Gro. *Norrøn religion: Myter, riter, samfunn*. Oslo: Pax Forlag, 2005.
- Steinsland, Gro. «Fra Yggdrasils ask til korsets tre: Tanker om trosskiftet». I *Fra hedendom til kristendom: Perspektiver på religionsskiftet i Norge*, 20-28. Redigert av Magnus Rindal. Oslo: Ad. notam Gyldendal, 1996.
- Vésteinsson, Orri. *The Christianization of Iceland: Priests, power and social change 1000-1300*. Oxford: Oxford University Press, 2000.